

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

34. årgang

UDGIVET
AF HISTORISK
SAMFUND
FOR VIBORG
AMT

1·9·6·7

FRA VIBORG AMT

»Historisk Samfund for Viborg Amt«

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 34 bind af årbogen »*Fra Viborg Amt*«. Af disse er flg. årgange *udsolgt*: 1929, 1938, 1954 og 1961–62, hvorfor de *ikke* kan leveres, mens flg. endnu haves – for en række årganges vedkommende dog i meget begrænset oplag – og kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

- [1] 1930–31, 1933, 1935–37, 1939–41 og 1948–53, pr. årgang 6 kr. (9 kr.)
- [2] 1955–60, pr. årgang 10 kr. (15 kr.)
- [3] 1964–65, pr. årgang 12 kr. (18 kr.)
- [4] Samlet pris ved levering af samtlige resterende 27 bind, så langt oplaget rækker, for medlemmer 150 kr. (ikke-medlemmer 225 kr.), portofrit fremsendt.

Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog kun flg. haves, ligeledes i *meget begrænset rest-oplag*. De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

- [5] Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947 6 kr. (9 kr.)
- [6] Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indbundet særtryk af »*Fra Viborg Amt*« 1959–60. 174 sider, rigt illustreret 12 kr. (18 kr.)
- [7] P. G. Lindhardt: Brevvexling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af »*Fra Viborg Amt*« 1962. 30 sider, ill. 4 kr. (6 kr.)
- [8] Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt illustreret 16 kr. (24 kr.)
Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemsskab.
- [9] Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret 15 kr. (22,50)
- [10] Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570–1966. Særtryk af »*Fra Viborg Amt*« 1967. 40 sider, ill. 4 kr. (6 kr.)

Til de anførte priser må lægges 10 % moms.

Bestillinger kan indsendes på åbent brevkort blot med angivelse af de anførte numre (og for årbøgernes vedkommende de pågældende årgange). Opgiv om De er medlem eller ikke, evt. om De ønsker at blive medlem af Historisk Samfund for Viborg Amt. De pågældende publikationer vil omgående blive fremsendt med regning (for ordrer over 50 kr. uden tillæg af porto, for mindre ordrer med tillæg af portoudgiften). *Hurtig bestilling* kan tilrådes, da mange af publikationerne kan forventes udsolgt meget snart!

EKSPEDITION: Overbibliotekar Aage Bonde, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, Viborg. Tlf. (07 61) 4488. Giro nr. 638 05.

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

33. ÅRGANG

1967

VIBORG

1967

Redigeret af
AAGE BONDE
under medvirken af
JENS HOLMGAARD
og
O. LØYE

Indholdsfortegnelse

M. E. Gulddal 1879–1967	7
Vurdering af slaget på Taphede. Af oberst <i>Niels Lunn</i> , Århus	11
En dansk kolonistfamilie i Mellem Frederiksmose. Af førstelærer <i>Alfred Kaae</i> , Ulfborg	30
Viborg Domkirkes orgel 1570–1966. Af redaktør <i>Niels Friis</i> , København	35
En embedsmand inspicerer Viborg by og amt i året 1819. Af arkivar <i>Paul G. Ørberg</i> , Viborg	68
Soldat i Viborg omkring 1785. Ved oberstløjtnant <i>P. P. Schroeder</i> , Rønne	94
Hvad rummede en landsbypræsts bogsamling omkring år 1800? Ved provst emer. <i>Anker Vestergaard</i> , Overlund	116
Ny lokalhistorisk litteratur	127
Viborg Stiftsmuseum. Beretning 1965–66 og 1966–67	138
Viborg byhistoriske Arkiv. Beretning 1965–66 og 1966–67	147
Samfundet siden sidst	152
Historisk Samfunds regnskab 1965–66 og 1966–67	156

Omslagsbillede: Viborg 1822. Foto efter S. L. Langes farvelagte stik.

Historisk Samfund for Viborg Amt

Styrelse:

Apoteker *O. Løye*, formand.*)
Landsdommer *Frants Thygesen*, næstformand.
Overbibliotekar *Aage Bonde*, sekretær og kasserer.*)
Domprovst, dr. teol. *Knud Gjesing*.
Førstelærer *E. Gustavussen*, Vammen.
Landsarkivar *Jens Holmgaard*.*)
Sognepræst *Jens Kjærsgård*, Bjerringbro.
Museumsinspektør, mag. art. *Peter Seeberg*.
Provst *Morten Øllgaard*, Vorde.

De med *) mærkede udgør redaktionen af »Fra Viborg Amt«.

Revisorer:

Bankprokurist *M. Langvad*.
Gårdejer *P. Møller*, Viborg.

Samfundets ekspedition:

Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, Viborg, tlf. 4488.

Samfundets giro-konto:

638 05.

M. E. GULDDAL

1879–1967

Ved årsskiftet døde i Eghøj ved Gørlev på Sjælland, næsten 88 år gammel, initiativtageren til stiftelsen af »Historisk Samfund for Viborg Amt«, samfundets formand 1928–57 og æresmedlem fra 1961, fhv. teglværksejer *M. E. Gulddal*, tidl. Bruunshåb. I tilslutning til den karakteristisk af Gulddal, som hans mangeårige medarbejder i samfundets styrelse, rigsarkivar Johan Hvidtfeldt, gav i »Fra Viborg Amt« 1961 i anledning af Gulddals udnævnelse til æresmedlem, tillader vi os her at aftrykke den smukke nekrolog over Gulddal (ved redaktionschef *Arne Lilholt*), som fandtes i »Viborg Stifts Folkeblad« den 6. januar 1967:

»Ved Gulddals død har Viborg og Viborgegnen mistet en af sine mest trofaste elskere, en mand, der aldrig kunne blive træt af at tale om og arbejde for at sætte værn om det bevaringsværdige, for at by og egn ikke skulle sætte for meget til af deres særpræg. Han gjorde det samtidig med, at han havde et friskt øje overfor, hvad tiden kræver af udvikling og forandring, men det var tydeligt, at han følte sig mest forankret i det historiske og det naturskønne.

En ejendommelig livsbane havde han haft. Født på Vejlekanten og opvokset der kom han som ung mand på Jelling Seminarium og virkede, fyldt af de impulser, som altid er udgået fra denne læreanstalt, som lærer i folkeskolen, senere fortrinsvis som højskolelærer og friskolelærer – skoleformer, der stemte helt overens med hans syn på ungdomsopdragelse og folkeligt arbejde. Han var en frisindet mand og ville gerne medvirke til, at der i alle forhold blev realitet bag ordene om frihed til at tænke, tro og tale. Han forstod at forme sine tanker i ord, og han befandt sig godt på en talerstol eller et kateder – til tider så godt, at det kunne knibe ham at få sluttet af indenfor det tidsrum, hans tilhørere fandt hensigtsmæssigt, men det var ikke altid let for ham at finde slutningen, når han følte sig grebet af sit emne og mærkede, hvordan inspirationen bar ham frem til nye udtryk og billeder.

Vi husker specielt en tale, han holdt for mere end 30 år siden ved en dyrskuemiddag, der fandt sted i salen i den gamle Salonen på Borgvold. Gulddal kom i nogle betragtninger over det danske landskabs skønhed ind på, at man skulle bevare ikke blot det storslagne, men også de små, ikke altid lige påagtede ting, grøftekanterne f. eks. Og så talte han om grøtekantens poesi, dens værn for en vigtig del af Danmarks vilde dyreliv og dens grøbund for en flora med et mylder af varianter. Det blev gjort, så man uvilkårligt måtte mindes den berømte grøftekanttegning af Albrecht Dürer, og tilhørerne lyttede betaget, selv om sovsen på talerkenerne blev kold og personalet i restaurationskøkkenet nervøs, fordi der kom stands i serveringen . . .

I 1918 afsluttede Gulddal sin lærergerning på et tidspunkt, hvor han var ansat i Esbjerg, og så gjorde han springet bort fra skolen midt ind i erhvervslivet. Han købte Bruunshaab Teglværk og kom derved til at videreføre traditionen fra sin hustrus slægt – hun er ud af teglværksejerslægten Skak i Videbæk. Det var en virkelig omvæltning i tilværelsen for en mand, der på det tidspunkt var 39 år gammel, men det lykkedes Gulddal at omstille sig til at skulle arbejde med formning af ler i stedet for den menneskedannelse, han gerne ville øve som lærer.

Sine historiske interesser fandt et sundt og naturligt afløb for i arbejdet bl. a. med naturfredningsmæssige opgaver, og han trådte første gang helt frem i forgrunden som forkæmper for en idé, da han fremsatte forslag om, at Viborg og Viborgegnen skulle skabe et frilandsmuseum på markerne ved Asmildkloster, hvor der nu er eksercerplads. Han gik i spidsen for en aktion, som havde til formål at erhverve Danmarks ældste bondegård i daglig brug, Vinkelgården, som nu står genopført på Hjerl Hede, og han havde den vist på hånden, men måtte afstå fra planens gennemførelse, fordi det ikke var muligt at skaffe tilslutning nok. På samme måde havde han en idé om, at Viborg skulle købe E Bindstouw i Lysgaard og give huset en værdig genopstandelse. Den plan blev ikke realiseret, sådan som Gulddal først havde tænkt sig, men det røre, som blev skabt, blev den direkte anledning til dannelse af Lysgaard-udvalget og den lykkelige løsning, enhver kan iagttage i dag: E Bindstouw smukt placeret på den oprindelige byggegrund tæt ved Lysgaard kirke.

Gulddal var blandt initiativtagerne, da Historisk Samfund for Viborg Amt blev oprettet, og han blev valgt til den første formand i 1928 og beklædte posten til 1957. Han gjorde en stort arbejde for at organisere det egshistoriske arbejde og påtog sig blandt meget andet arbejde også opgaven som redaktør af Historisk Samfunds årbog. Det lykkedes ham at samle meget godt stof og knytte mange medarbejdere til arbejdet, hvis særlige karakter bl. a. fremgår af,

at han altid måtte indlede sine henvendelser til bidragyderne med at pointere, at de ikke måtte forvente at få honorar for deres manuskripter.

Til det sidste vedblev Gulddal at føle sig nær knyttet til Viborg og Viborgeggen, også efter, at han – for at kunne være i nærheden af sin søn i København og sin broder, der er skoleinspektør i Slagelse – flyttede til Vindinge-Helsingør ved Gørlev. Han skrev meget, og flere gange sendte han Folkebladet sine artikler. Bl. a. vil man huske hans energiske indsats igennem en række velskrevne indlæg til fordel for bevarelse af det gamle posthus i Sct. Mogensgade – en bestræbelse, der til hans og mange andres store sorg endte med totalt forlis og et gade-hul, der stadig taler alvorligt om, hvor ulykkeligt det er, når redningsbestræbelser i en gammel by bliver sat for sent i gang.

For godt et års tid siden var Gulddal og hans hustru, der overlever ham, for sidste gang i Viborg. Det skete i anledning af jubilæet i den lokale arbejdsgiverforening, som han var æresmedlem af som tak for mange års trofast indsats i bestyrelsen, og han var glad for igen at kunne færdes på de kendte steder.

Han var en markant mand, også i det ydre – en mand med bestemte meninger, en af dem, der vil blive husket også længe efter, at døden har slettet ham af de levendes tal.«

Vurdering af slaget på Taphede

AF NIELS LUNN

I »Fra Viborg Amt« 1965 henledte arkivar Ørberg i en interessant afhandling opmærksomheden på slaget på Taphede 1334.

Der bør ikke herske nogen tvivl om, at arkivaren har ret: Tap Hede er Tapdrup Hede.

Når der i samme afhandling slås til lyd for et mindesmærke, giver det anledning til alvorlig eftertanke.

Hvis man opstiller et mindesmærke, bør man vist først gøre et forsøg på at finde ud af, hvad *der er foregået*, og man bør nok også *vurdere betydningen*.

Ved forsøget herpå er jeg kommet til nogle ejendommelege resultater – hvad det følgende skulle gøre rede for. Af hensyn til vurderingen er en vis bredde nødvendig.

Når historiske undersøgelser både omfatter fremdragnet og lutring af virkelige kundskaber og tillige rekonstruktion og udfyldning af huller, så undgår man ikke – trods nøgtern vurdering – noget gætteri. Militære emner har imidlertid den store fordel frem for politiske, at være undergivet nogle naturlove, der ikke tillader fantasien at gå løbsk. Det er ikke alle *tænkelige* løsninger på et problem, der er *mulige*, men kun et begrænset antal, og disse kan yderligere vejes mod facitlistens kendte data.

Deraf findes den sandsynligste af de militære muligheder.

Som eksempel kan nævnes Grateslaget, hvor Saxo i en grundig, velmotiveret redegørelse pludselig er tavs i den afgørende måneds tid. Rekonstruktionen af denne måned fører til bestemmelse af kamppladsen. Facit: kampen og resultaterne, som atter er vel beskrevet af Saxo, skal bekræfte rekonstruktionen, men samtidigt vinde i forståelse.

Men slaget på Taphede ved man intet om. Og dog! Det viser sig, at der faktisk ikke er så meget spillerum.

Det militære stade

Krigsførelsen samler sig på dette tidspunkt hovedsagelig om to principper:

1) Virkelig magtudfoldelse og erobring, hvortil der naturligtvis krævedes stor talstyrke af alle våben.

2) Politisk-økonomisk-moralsk krigsførelse med begrænset mål. Hertil anvendtes små, beredne styrker. Ved hurtige strejftog ødelagdes produktionsapparatet, idet landsbyer og høst afbrændtes, og den eneste større værdifaktor, der var transportabel – kreaturerne – bortførtes. Velstående herrer fangedes og løslodes senere mod svære løsepenge. Alt dette for at tvinge modparten til en given politisk løsning. Kun i virkelig eksistenskamp kunne det betale sig at slå de fornemme krigere ihjel. Modparten blev mere forarmet af løsepenge end af døde. Når dette sammenholdes med mulighederne for at rejse styrker og betale dem, forstås de ofte forvirrende oplysninger om krigstildragelserne bedre.

Af tropper fandtes flere forskellige arter:

Man var kommet ind i perioden med omvandrede lejetropper – mest fodfolk, nogle specialiserede som armbrøstskytter. Det var sommetider en brutal raslebande, sommetider hårdføre elitetropper – sjældent det sidste. De rede penge skulle foreligge.

Feudaltropper stillede som tjenestepligt, men kunne lånes ud mod betaling til herren. Lensmænd af laveste klasse stillede selv med fulde våben, udrustet som rytter. Hver havde et antal hjælpere med reservehest, med skydevåben eller stik- og slagvåben til hest eller til fods. I almindelighed blev det til 3–6 mand. Hjælperne var faste folk, der tjente væbneren eller ridderen.

Disse kontingenter samledes trinvis under højere lensherre og sorteredes, når hærstyrken formeredes.

Ved strejftogene deltog kun de beredne. Ved eksistenskamp hjemme medtoges desuden bønderne som fodfolk.

Det var ikke nødvendigt at betale lånt bistand af feudaltropper på stedet. Pantsætning af indkomster blev brugt således, at beløbet blev udredet efterhånden.

Feudaltroppernes styrke afhæng af feudalherrens personlighed og den disciplin, han kunne påtrykke sine underfyrster. Grev Gert synes at have været en særdeles egnet leder af sine mænd – kraftfuld og fantasirig, med hård disciplin i sine egne rækker.

Troppemængder blev betegnet ved udtryk som »Hjælme«, »Glavind«, »Ryttere« eller »Væbnede« i kontrakterne, men det egentlige antal kombattanter er ikke klart. Hjælperne er ikke nævnt. Når en »Rytter« for et kortere tidsrums tjeneste skal koste 40 mark sølv, og dette kan købe 45 tdr. land eller 20 stridsheste eller 52 okser eller 80 køer, så er herren ikke alene.

I Danmark herskede ledings- og landeværnspligt. Hærmænd eller herremænd, der i de senere år også var blevet delt i riddere og væbnere, skulle møde personlig som pansret rytter – hvortil hjælpere var nødvendige – og desuden bønderne, som var den almindelige kriger til fods. Kongen, bisperne og nogle af stormændene havde ret til en mindre styrke veludrustede folk i fast tjeneste.

Pengene skulle ikke foreligge ved opbudet, men styrkerne skulle jo i alle tilfælde forplejes.

For ledingspenge hvervede man ofte tropper – især til udfærd, eller hvis det kneb med den indre orden og lydighed over for ledingspligten (hvilket ikke var ukendt), eller man søgte specialtropper.

Når skribenter nu om dage ved ordvalget antyder, at bonden var en mindreværdig eller kujoneret kriger, beror dette på, at moderne, politisk historie har forvansket begreberne. Han var ikke en »erhvervsgren«, men simpelt hen *folket* og som sådan rygraden i de samlede stridskræfter. Han var nøjagtig lige så godt udrustet og uddannet, som soldaten til fods til enhver tidsalder har været. Han havde som hjemmeværnsmanden i dag sine våben hos sig altid og havde både ret og pligt til selv at anskaffe og holde dem. Sjællandskrønikens omtale af hans forrustede våben er politisk præget – der havde jo slet ikke været fred til at ruste igennem flere år. Udtalelsen skal snarere ses på baggrund af anskuelsen om den pansrede rytters overlegenhed. Men net-

op på disse tider begynder fodfolket at genvinde sin betydning. Herremanden var den kostbare specialist. Han svarede til nutidens kampvogn både i opgave og betydning. Som man i dag ofte ser hærstyrker målt i antal kampvogne som udtryk for styrkens slagkraft, skal dokumenternes omtale af »Ryttere« o. s. v. ofte ses, men vi ved blot desværre ikke hvornår.

De danske nationale styrkers kampværdi måtte på dette grundlag nødvendigvis hænge sammen med den øjeblikkelige samfundsdisciplin.

Almindelige forudsætninger

Optakten til Junker Ottos korte optræden i hovedrolle på Danmarks scene er hans fader, Kristoffer II's fortvivlede spil i årene 1325–32, det spil på hvilket Taphede-slaget i 1334 blev tæppefald, og hvorefter et artigt efterspil fulgte til 1340.

Da Ottos ældste broder var død et halvt år før faderen, måtte han som næstældste søn skynde sig at gribe kronen, for der kunne nemt tænkes på andre. Betingelsen var imidlertid at blive hyldet i Viborg, men de vigtigste modstandere: Grev Gert og Hertug Valdemar (tidligere konge) beherskede – i det mindste officielt – Jylland.

Var der overhovedet udsigt til at blive hyldet? Uden magtudfoldelse ville han næppe kunne nå frem til Viborg. Hvorfra kunne han få en hærstyrke? Af hvilken art og hvor stor? Redegørelse for disse forhold, hvortil svar må søges i optaktsperioden, kan blive ganske omfattende, hvorfor der her skal indskrænkes til resultaterne med få begrundelser.

Kong Kristoffers regeringstid synes at være et stærkt for sømt tidsrum m. h. t. historisk behandling, og det almindelige billede synes at hvile på ældre og stærkt subjektive forestillinger. Det synes tillige at være ladet med dramatik ud over alle normale mål, medens de kongelige personers personlige væsen synes at have en meget fremtrædende betydning i mange af de kritiske situationer. Der er blot ingen Shakespeare, der har fortalt os derom.

Kristoffers væsen omtales direkte af samtiden (Detmar). Når dertil gerningerne følges, fås indtryk af en intelligent og snarrådig mand, handlekraftig og vovemodig, med et næsten gennemført ubehageligt temperament, der viste ukontrollable svingninger i sympati med udseende af troløshed, et opfarende, hidsigt sind og en vist lovlig grov mund. En mand, hvis dygtige gerninger burde lykkes, hvis han blot ikke havde drevet sine hjælpere fra sig.

Den almindelige fremstilling taler imidlertid nok så meget om stormænds selviskhed og egennytte. Gerningerne tyder imidlertid ikke på, at dette har været mere fremtrædende end til så mange andre tider, hvor de samme kredse alligevel har gjort deres skyldighed – f. eks. i dag. Når kongens væsen holdes sammen med handlingsforløbene, synes der tvært imod at tegne sig billedet af et, ganske vist splittet, folk – splittet i de samme politiske hovedpartier som i Erik Glippings dage, men med den bredeste masse samlet i en national, næsten naiv hengivenhed for »kongen« – vel at mærke en konge af den gamle stamme. Det er praktisk talt de samme mænd, som rejste sig mod Kong Kristoffer, da de i marts 1326 ikke længere kunne holde ham ud, der i 1329 kaldte ham tilbage eller straks derefter meldte sig som hans støtter.

Da han med halvbroderen Grev Johans hjælp atter rykkede ind på Vordingborg 1329, rykkede et opbud af bønder mod ham. Medens han slog disse, holdt Sjællands opbud af riddere og væbnere til hest uden at deltage. Det kan ikke have været for at afvente, hvem der sejrede – for det kunne de selv have bestemt, og den neutrale er aldrig populær hos sejrherren bagefter. Det kan ikke have været for at give kongen en chance – for det kunne de have bestemt selv ved at hindre kampen. Der er kun én rimelig grund: de var ikke enige og derfor ikke beslutningsdygtige. Da lederen, Hertug Knud Porse, var en sikker modstander af kongen, må der altså have været et ret stort kontingent af trofaste i opbudet.

Både Knud Porse og den anden ærkemodstander, Ludvig Albrechtsen Eberstein, var døde i 1332.

De forudgående kamphandlinger

De krigeriske operationer i tiden 1326–32, i hvilke danske tropper deltog, har interesse, for det er dem, der afslører, hvorledes det er fat med folkets indstilling. De øvrige, mange operationer, som er del af kongens spil, ses der bort fra.

1326 rejste rigsrådet sig mod kongen og fik medløb fra alle sider. Da kongen strittede imod ved hjælp af sine nordtyske vasaller og lejede tropper, tog Grev Gert ledelsen over de forenede danske, Knud Porses, Grev Johans og egne styrker. Uden blodsudgydelse blev kongens styrker tvunget bort fra Vordingborg. Idelig parlamenteren og særlig forhandling med Henrik af Meklenborg, der var mødt med det største kontingent i kongens hær, medførte, at kongens forsyninger blev spist op samtidig med en snævrere og snævrere indslutning til lands og vands – dog med en smal, åben korridor. Kongen blev manøvreret ud.

Da Valdemar af Slesvig, Grev Gerts nevø, var blevet kåret til konge og Gert udvalgt til rigsforsender, var der ro i hjemlandet 1327, men i efteråret 1328 rejste jydsk styrke sig imod dette regime ved forsøg på at erobre Valdemars borg Gottorp. Ledelsen lå i hænderne på Ribes og Århus' bisper, men deltagelsen var både af bønder og ridderskab. (Man skal erindre, at i datidens militære organisation indtog bisper bl. a. stillinger, som svarer til en regimentschef i dag.) Jyderne blev slået af Grev Johans rytteri, der kom til hjælp.

Samtidig med angrebet i Jylland var rigsforsenderen, Grev Gert, nemlig på Sjælland, hvor en opstand rejste sig mod ham, og han slog den med sine egne tropper – hovedsagelig ved kyndig udnyttelse af et armbrøstskyttekorps.

Ved påske 1329 gentog de jydsk bisper angrebet og erobrede Haderslevhus. Derpå fulgte fornyet belejring af Gottorp, men dette blev godt forsvaret af Valdemars onkel, Abel.

I den anledning er det, at den latinske sang, som vore historikere har kaldt en bodsvise: Geme, plange moesto more,

blev digtet. Det er den, der i Ernst von der Reckes oversættelse begynder: »Suk med skjel, lad sorg dig hæрге / Danmark kummerfuld i hu.« Uanset sproget synes visen dog snarest at være en nationalt præget kampsang. Den hidser til kamp – ikke til bod. Boden er et i forbigående nævnt, desværre nødvendigt onde. *Kampen og sejren over de udenlandske undertrykkere er målet.*

Kort tid efter gik Grev Gert ind på at lade Grev Johan hjælpe Kristoffer tilbage til Danmark – efter Detmars sigende fordi Gert syntes, at der var meget vrøvl med disse danskere.

I august–september nåede kongen og Johan med store styrker Vordingborg, og så finder den foran omtalte træfning sted.

Kort tid derefter angriber jyderne for tredje gang Gottorp med store styrker af både ridderskab og bønder, men bliver slået af Grev Gert selv på Hesterbjerget. Det er i dette slag, at holstenerne skal have råbt: »De denen lopen« med det resultat, at forvirrig opstod, og danskerne sluttelig løb. Absolut mulig beretning.

Efter en kortere uoverensstemmelse med Grev Johan i 1330 og efter at have sat Børglumbispen fast for at have vist sig fjendsk, indgik Kristoffer i 1331 i en større fællesoperation med Grev Johan mod Grev Gert. Det var øjensynlig meningen, at nu skulle det være slut.

Gert belejrede og bandt Johan i Oldesloe (eller denne søgte at binde Gert), medens Kristoffer med en stor rytterstyrke, samlet i Nørrejylland, samt nogle tyske kontingenter drog ned ad Hærvejen. Pludselig forlod Gert Oldesloe, efterladende en lille bevogtningsstyrke, og gik over Gottorp for at slå Kristoffer. Den nat, kongens styrke sov i Skovby-Husby – 29.–30. november – forsøgte Gert et overfald, men de danske poster var vågne. Næste morgen var Gerts styrke opmarcheret på den høje bakke nord for Røde Kro. I løbet af dagen rasede kampen. Kristoffers styrke var næsten dobbelt så stor som Gerts. Resultatet blev imidlertid, at Kristoffer fik alvorlige tab, således at modparten må siges at have sejret. Men alligevel *kunne Kristoffer bane sig vej*

frem over en del af Danevirke – formentlig mellem søen og Røde Kro – og nå til Kiel *uden at blive yderligere ødelagt*. Bemærk, at han ikke blev slået på flugt mod nord. Johan var i mellemtiden fulgt efter Gert for at forene sig med Kristoffer inden et afgørende slag – men kom for sent. Man mødtes nu i Kiel. Det skæbnesvangre syntes imidlertid at være, at Erik ved passagen af volden var faldet med hesten og nu var i en slet tilstand. Otto var fanget.

Man gav op! Det er første gang, at Kong Kristoffer rigtig for alvor har givet op. 10. januar 1332 underskrevet traktaten om det absolutte nederlag. Dog gaves alle fanger fri uden løsepenge, og selv om Johan – også rent geografisk – skubbedes til side, skete dette lempeligt. De allierede må i virkeligheden *endnu have været stærkest og have kunnet fortsætte kampen* på stedet med udsigt til held.

Kong Erik døde kort efter, og ud på sommeren døde Kong Kristoffer.

Som tværsnit af dansk indsats i disse kampe står følgende:

a. Nationale interesser er meget udprægede undtagen hos det politiske parti, der fulgte Abels slægt, og for hvem forholdene forvirrede de nationale skillelinjer.

b. Kampvilje for »sagen» var levende.

c. Evnen til at gennemføre kampen var elendig.

Man kan udtrykke årsagen til dette på mange måder. Holstenerne mente, at Gert var uovervindelig, og at de selv var bedre end alle andre. Den latinske sang sagde, at pragtlyst og løbsagtighed i sæder og skikke gjorde kæmperne slatne. Da de imidlertid var lette at lokke med i kamp og gerne tog parti, er der kun én brugelig forklaring – *dårlig disciplin*. Dårlig samfundsdisciplin på grund af et for svagt eller svingende styre og *ikke tilstrækkelig hårdhudet gennemførelse af de fornødne foranstaltninger til orden i samfundets forhold*. Det har den virkning, at kampindsatsen – omend åndelig opløftet – bliver usammenhængende og ikke tilstrækkelig stålsat. Når modparten vinder gang på gang ved hjælp af dristigt frække kneb, der lykkes, famler man endnu mere. Det er denne syge, der prægede de franske hæres indsats i 100-års-krigen fra 1338 indtil Jeanne d'Arc; kampe i hvilke

tusinder af ivrige franskmænd lod sig slå ihjel af undertalige engelske styrker uden at sejre. Det er ikke noget ukendt fænomen!

Økonomiske forudsætninger

Ved fredsslutningen skulle Danmark betale Grev Gert 100 000 mark sølv, for hvilke Jyllands og Fyns indtægter og borge skulle sættes i pant. De panter, som Grev Johan havde inden for området, skulle ombyttes eller indløses – hvilket var hans del af nederlaget.

Imidlertid havde Kristoffer den 12. november 1329 sat Skåne, Sjælland og Lolland i pant til Johan for 20 000 mark sølv plus det beløb, som Johan yderligere kunne skaffe. Indtægterne skulle være afdrag – efter særlige regler. Desuden vides, at Kristoffer ved fredsslutningens tidspunkt skyldte ham i alt 100 000 mark sølv. Var dette den gamle gæld, der dog måtte være delvis afdraget, eller var dette et forsøg på at rejse krigsskadeserstatningen til Gert? Tallet ligner jo! *Der er ikke noget tegn på afpresning fra Johans side over for den slagne halvbroder.* Afdragsreglerne var stadig gældende og stod i modsætning til Gerts erstatning, der skulle udbetales på én gang! Ovennævnte spørgsmåls besvarelse skulle fortælle noget om, hvilke penge der nu skulle stå til Junker Ottos rådighed – resterne af det rede beløb samt hvad der kunne rejses på Estland, der indtil nu var holdt udenfor.

Felttoget og Eriks begravelse har kostet store, rede summer, så der har nok næppe været meget at hverve tropper for. Ej heller meget at sætte i pant. Dette sidste forudsætter jo også, at Junker Otto er herre over det, han vil pantsætte. Derfor virker det mystisk, når han i 1334 pantsætter Mors. Ganske vist indgår Mors som pant på arv til Ludvig Albrechtsens enke – foranstaltet af Johan på den kommende konges vegne 1329. Har Otto mon i det skjulte købt damen ud, eller er det fræk spekulation?

Han var allerede fra 1326 nævnt som Hertug af Lolland – altså var her en mulighed, hvis dette land var indløst. Jo-

han var 5. april 1332 på sin ejendom, Stokkemarke, men titulaturene på breve i årene 1329–35 lader formode, at han ikke rådede over Lolland fra 1330.

Der er gjort meget ud af landets pantsætning og grevernes »deling« af landet. *Forestillingen synes imidlertid ikke ganske korrekt.* Til vurdering af forargelsen over pantsætningen hører også, at vi i dag har belånt en fjern fremtid igennem et banksystem, som dengang ikke var opfundet. Udgifterne var det derimod!

Loven hindrede Otto i at opbyde styrker, før han var konge. Tilbage var altså tilsyneladende kun – foruden en beskeden hvervning af lejetropper – en oprørsk hvervning af tilhængere i områder, hvor pantherrerne ikke havde let ved at gennemføre myndighed og kontrol. Vi ved ikke, hvor det var muligt, men vi kan af forløbet sige, hvor det må være blevet benyttet.

Forberedelser og opmarch

I 1332 fandt Lübek sig foranlediget til at sende en flåde i kamp ved Skanør. Kort efter rejste skåningerne sig mod tysk indflydelse, og både Johan og Gert (der var forpligtet til at hjælpe Johan), fik begge hænder fulde. Sverige greb ind fra modsat side. Da Kristoffer døde, kaldte Sveriges konge sig en kort tid også konge af Skåne. Johan blev til slut holdt skadesløs med penge, da Sverige overtog pantet. Alt dette gav Otto tid til at begrave faderen og forberede sig. I 1333 er han ca. 25 år (Gert 40, Johan 39, Hertug Valdemar 18 og Junker Valdemar ca. 15).

I juni 1333 erklærer en del af »Kongens Friser« sig loyale over for Otto, hvilket naturligvis er en opmuntring, men det kan ikke udnyttes praktisk. Indenlands er dette den eneste tilkendegivelse, som kendes. Otto må nok i denne tid have virket i det skjulte ved mellemmand – hvilket han jo kendte til fra faderens virksomhed i 1327–28. Der kendes ingen foranstaltninger imod ham det første år.

Om vinteren 1333–34 tager han til Nordbrandenburg til svogeren og dennes værge Grev Henneberg. Her smedes gen-

sidig bistandspagt, der betales med ordning af Margretes forhold, arveret o. s. v., alt øjensynligt for at spinde et bistandsnet til den tyske kejser, svogerens fader. Resultatet er en åbenlys krigstilkendegivelse, hvis greverne ikke vil lade Otto komme til sin retmæssige krone. Fyrsterne af Saxen opfordres til at lade Ottos hvervede få gennemmarch, men at stoppe grevernes. Mærkeligt nok synes derimod Werle og Meklenburg ikke at være inddraget til trods for, at de havde jord i Danmark og måtte være interesserede, og at de plejede at være på denne side.

I maj 1334 er der tilsyneladende et tegn på, at Otto søger at blive ven med bispem af Roskilde. I juni søger han at engagere Grev Johan af Henneberg, søn af svogerens værge. Henneberg skal enten overtage et dansk embede eller tjene i krigen for sold og i begge tilfælde skaffe hvervede ryttere.

Op hermed var man nået til handling. Gert havde lagt sig med en flåde, bistået af Johan, ved dennes høvedsmand Egert Brockdorff i henhold til traktaten i farvandet ud for Saxebo. De måtte berolige Lübek med, at flåden kun var rettet mod »vore notoriske fjender«. Få dage senere blev Johan Henneberg af Otto sendt over til modparten for at mægle fred. Forhandlingerne foregik i Svendborg – og *kun med Gert og hans råder*. Men det mislykkedes totalt – i den grad, at Henneberg mødte op med et garantibevis for ærlig oprædten! Var dette et kneb fra Ottos side for at forhale operationerne: Han kunne jo næppe vente stort tilløb, før høsten var i hus – den sædvanlige kamptid.

Det er i alle tilfælde påfaldende, at Gert ikke er mere aktiv. Han skulle være stærk nok til at gå i land og gøre det af med Otto. Var der usikkerhed med hensyn til Johans holdning? Traktaten forudsatte jo, at fjenden begyndte!

Ottos kongekrav var forkastet, venner og tropper fremskaffet eller sikret. Gert spærrede vejen over Storebælt. Skåne var svensk. Johan sad på Sjællands borge. Hvordan kunne man nu føre styrkerne til Viborg?

Kun én vej har været mulig: gennem Øresund nord om Sjælland til Dyrs å eller Randers. Det er svært at se, hvor-

ledes dette har ladet sig gøre uden en vis stiltiende forståelse fra Johans side.

I Djursland lå Stig Andersens »sædegård«, Bjørnholm. I forbindelse med, at han blev Hertug Valdemars marsk ved dennes myndigheds indtræden, fik han Søndre Djurs herred i pant (hans løn; han behøver ikke at have været til stede). På Kalø sad en af Gerts hovedsmænd. Dette er de afskræk-kende sider ved landgang i Dyrs å. Hovedkraften i området var dog nok Bisp Svend af Århus – den ene af oprørsle-derne i 1328. Han havde en borg, Østrup, øst for Randers ved fjorden. Tæt vest for Randers havde den kongetro Pe-der Vendelbo sine godser og muligt allerede nu borgen Skjern. Syd for Randers boede Uffe Nielsen, en slægtning til Ottos drost, Lars Jonsen, på Clausholm. Ved at løbe ind til Randers ville man allerede have lagt Bjørnholm og Kalø bag sig og i lighed med Valdemar den Store have fordelene ved at kunne bruge Gudenåen til at dække sig bag, til man var rede.

Otto har næppe kunnet føre ret meget rytteri med sig pr. skib – dels fordi flåden må have været ret lille, og dels fordi det ikke ses, at han har kunnet hverve ret mange syd fra og næppe har vovet at trække nogen til sig fra Sjælland, hvorfor Lolland har måttet bære hovedbyrden. Han har også næppe haft meget fodfolk med sig, bortset fra faste folk. Hovedstyrken har han måttet få i form af frivilligt tilløb af fodfolk fra herrederne nærmest Randers. Rytteri – i form af herremænd med hjælpere – har han fået fra samme om-råde og næppe mange flere end fra Lolland. Ved at lægge et 50 pct.s landeværn til grund og benytte Trap Danmark, første udgave, for at få et skøn over gårdantal samt reducere folketallet til det antagne middelaldertal kan man skønne, at han kan have fået et tilløb, der gav en samlet styrke på ca. 3000 fodfolk og vel 500 ryttere. Dette må an-tages som et passende maximum, der svarer meget godt til annalernes udsagn. I forrige århundredes sprog svarer dette til 2 fodfolksregimenter og 1 rytterregiment.

Junker Ottos fordel lå i at være i handlingsmæssigt for-skud.

Da Grev Gert erfarede, at Otto endelig havde spillet ud, var han nødt til at være bagefter. Hans flåde skulle først sejle hjem, for han kunne ikke med sin skibsbårne styrke tage kampen op – oven i købet bagfra. Hans folk måtte hjem og til hest og så – alt, hvad remme og tøj kunne holde – ad hærvejen til Viborg for at komme først og nå at spørre vejen. Hans styrke *måtte nødvendigvis være en ren rytterstyrke* – men det var også netop hans felt. Johan har desuden været forpligtet til bistand med 100 »væbnede« i en sådan situation. Derfor må man – som forholdsmæssigt mål – regne med, at holstenerne kunne mønstre en styrke på i alt ca. 1000 mand. Det lykkedes at komme først, men hvor var Otto, og hvilken vej ville han komme – og hvornår? Uden nøjagtig viden ville 1000 mand drukne i det vældige landskab. Opklaringsryttere, »reisender«, måtte sendes ud ad de mulige veje straks efter ankomsten.

Slaget

Vi er nu nået til slaget på Taphede. Rekonstruktionen, så vidt vi kan udføre den, hviler på nøgterne ræsonnementer og krigens love. For imidlertid at spare læseren for gentagelser og forvirrende frem- og tilbageblik fortælles resultaterne i nogenlunde sammenhæng. Tonen lyder som fakta, men resultaterne er blot den mest sandsynlige militære mulighed. Der er blot så at sige *ingen anden, som passer i facitlisten*. Af det foregående kender vi parternes opgaver (formål), de indbyrdes styrkeforhold og styrkernes art og karakter. Heraf finder vi parternes bestræbelser. Af en lille enkelthed i Detmars oplysninger om selve slaget finder vi tidspunktet og – som det viser sig – resultatets afgørende årsagssammenhæng.

Junker Ottos formål er udelukkende *at nå Viborg*. Han har muligvis ikke vidst, at Gert er nået frem, men har måttet frygte en eller anden form for modstand – enten den holstenske hovedstyrke eller folk fra besætningerne på de beslaglagte borge, f. eks. Skanderborg og Viborg. Han har derfor måttet benytte den vej, der med færreste hindringer

førte mest direkte til målet: hærvejen over hederne nord for Nørreå. Snarest efter, at styrkerne er mødt til løbepladsen, har han måttet afmarchere med rytterne forrest for at sikre fodfolkets opmarch og med fodfolket i en bred, ikke for dyb kolonne, således at opmarch i tilfælde af rytterangreb kunne ske hurtigt i det brede, åbne landskab.

For Gert er *hovedsagen, at Otto ikke når frem*. Han har – i det mindste så snart melding om sammensætning af fjendens styrke er nået frem – kunnet gøre sig klart, at A) han er absolut underlegen, hvis fjenden får ro til at gruppere sine kræfter, men at B) han er tilsvarende overlegen overfor den fjendtlige rytterstyrke alene. I det åbne landskab, hvor han ikke vil kunne overraske sin modstander, *vil han ikke kunne løse sin opgave*. Uanset hidsige rytterangreb og uanset store tab vil han ikke kunne hindre fodfolksblokken i at mase sig videre frem. Han vil ikke kunne basere sig på, at fjendens disciplin brydes, for det er jo tilhængere, der fører den nye befrielseskonge til tinge. Han må finde en kampstilling eller et terræn, hvor den lille styrke kan spærre vejen for den store, således at denne bliver tvunget til at stå kampen ud til enden – men hvor han kan udnytte sine heste. Den skal kunne nås, *efter at melding om fjendens ankomst er nået ind, og inden at fjenden er nået dertil*.

Han kan kun gøre regning på sejr, hvis han kan slå fjendens ryttere, inden resten griber ind – og det er ikke tænkeligt ude på heden. I spærrestillingen kun, hvis fjenden angriber først med rytteriet. Og det kan han ikke arrangere. Eller kan han?

En sådan stilling findes på Randersvejen. Den gamle vej gik fra Viborg Nørresøs nordbred stik øst op ad bakken og ind på heden. Dette første stykke løb den på en strækning langs nordsiden af en lang våd sænkning (Palleshøj-Langmose). På nordsiden af vejen lå først et mosehul ved Overkokholm og derpå, 500 m østligere, en skarpkantet slugt, der førte afløbet fra Porsmose. Den derved opståede korridor havde *to brugbare stillinger* – tværgående bakkerygge, som egnede sig til formålet – og bag hvilke en del af styr-

ken ville kunne være skjult, hvad der kom til at spille en rolle. Frontbredde 300–400 m. (Se skitsen side 27.)

Syttenhundredernes landevej gik som i dag nord om Porsmose (lidt nordligere), men det er usandsynligt, at den gamle hærvej har gået over Porsmosens udflod, når man hele året lettere kunne færdes langs et sving sønden om mosen og videre nord om Hovmose. Dog – selv om man alligevel har banet sig vej langs nordsiden, ændres den taktiske situation ikke væsentligt.

Andre steder end de nævnte findes ikke. De ville ikke kunne omgås – vel at mærke med tropper formerede til kamp. Ved det østligste pas har en vigtig vej, Snabe–Tapdrup–Kokholm–Hvornum, krydset. Stedet har næppe været ukendt for krigsfolket. Taphede er nærmeste nabo syd for området. Stillingerne ligger 6 km fra Viborg. Hvis der regnes med et kvarter til opbrud ved alarmering, *har spejderen senest forladt fjenden, da Otto nåede Ørum.* Og det må have været tilfældet, som det skal ses.

Om selve slaget kender vi kun følgende korte afsnit af Detmars beretning – her i min oversættelse fra Grautoff:

»Før kampen sad et særligt hold af holstenere af, tog hinanden ved hænderne og dannede kæde mellem hærstyrkerne. Derefter steg de hurtigt og uforsagt til hest igen. Med de forreste ilede de frem mod deres fjende, som var meget talrigere. Holstenerne sloges som tapre helte. De fangede den unge konge. Danskerne blev slået på flugt, hvorfor mange blev dræbt og fanget.«

Der bør ikke tages for tungt på ordvalget. Selv om »reygeden« kan betyde »danse i kæde«, er dette kun en af betydningerne. Det kan også betyde at danne kæde, og det er grundbetydningen. Der bør ikke lægges andet i dette udtryk end, at nogle holstenere har været til fods i en lang kæde mellem de to hærstyrker inden slaget. Noget betydningsfuldt! Det er derfor, at det er blevet fortalt! Men det er blevet genfortalt af en, der ikke var til stede. Der er ikke grund til at forkaste udsagnet, for det ville være for tåbeligt at gribe noget så specielt lige ud af luften i en ellers agtværdig efterretningssamling. – Man bør altså spørge:

»Hvorfor løb de der?« Og svaret kan meget vel vise sig at være nøglen til forståelse af slaget.

Folk, der løber på linie på marken foran kampstyrken, er i færd med at udmåle og afmærke opmarchen. Det skal nemlig gøres for at undgå uorden. Når det bemærkes, er det, *fordi det var i sidste øjeblik* – men den lykkelige årsag til holstenernes sejr.

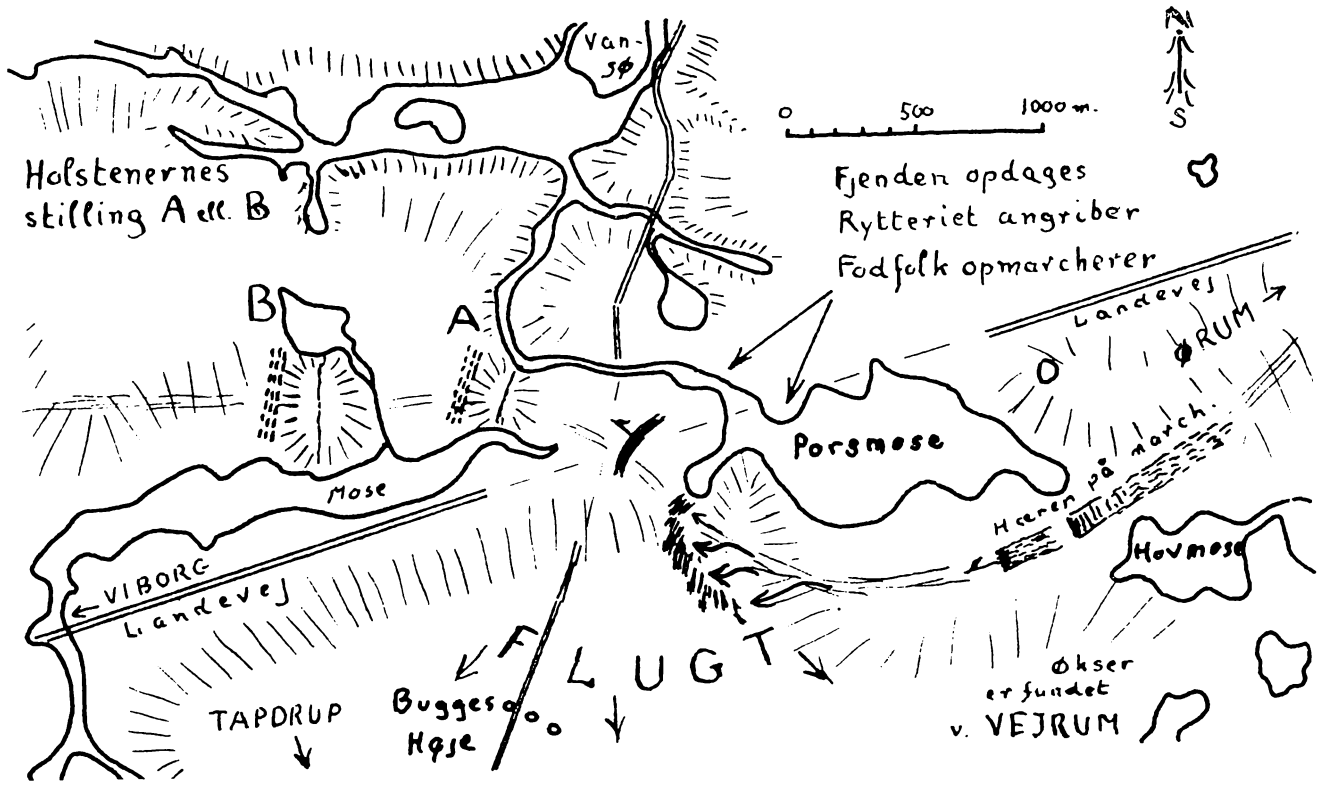
Da man fra Ottos hær – med rytteriet forrest – har fået øje på fjenden (er kommet op over den svage bakkeryg sydvest for Porsmosen), har man altså set, at holstenerne øjensynligt ikke var i orden endnu og på plads. Hvis man tøvede, ville de kunne nå at lukke passet. Og så har den danske fører gjort ligesom Erik Banner ved Lere Sig – 200 år og 10 dage senere – han »har forrendt sig af gerrighed på fjenden«. En rask rytters raske gerning, der er rigtig og giver store resultater et antal gange – *men!*

Den »uheldige« forsinkelse har været holstenernes chance. *De har nu kunnet slås med Ottos rytteri alene!* Eller var uheldet et af deres frække, men dygtige kneb? Det ville stemme meget godt med deres gerninger både før og senere. Da dette ikke kan afgøres, er det simplest at holde sig til det naturlige. De var jo sent på den. *Gert selv var ikke nået frem.*

Danskerne angriber lynsnart ned ad bakken. Den holstenske hovedstyrke bryder frem fra den delvis skjulte venteopstilling. Omtrent midtvejs braser de sammen, og som naturligt sejrer overvægten. De danske ryttere kastes tilbage på og ind i eget fodfolk, der er ved at opmarchere. Kort, hidsig kamp og derpå opløsning og flugt. Flugt er kun mulig imod sydøst, syd og sydvest. *Under flugten hugger holsternerne de løbende ned, spredt ud over heden – Taphedel!* Mangelen på disciplin har atter været afgørende.

Otto, junkeren, hertugen, befrielseskongen, blev fanget. Men det kan ikke undre, for det er der sikkert sat alt ind på.

På heden ligger Bugges høje. Romantik? Eller var han med og klamrede sig til højene under flugten? Det giver i alle tilfælde lejlighed til at nævne en interessant ting til. Når man mener, at Niels Bugge har været i Gerts tjeneste,

skyldes det forligsdokumentet fra 10. januar 1332, hvor han tilsyneladende nævnes blandt Gerts tilhængere. Et nøjere studium af samtlige herrers forhold viser imidlertid, at *navneremserne er bundupålidelige og må være sammenrodede*. Når dette er tilfældet, er det mest sandsynligt, at nørrejyden har holdt med nørrejyderne, da sønderjyderne var her-tugfolk. Og så er det ikke unaturligt, at Gert i Randers spørger, om Niels Ebbesen har været hos Bugge. Og Bugge kan ligeledes netop meget naturligt have *været med på he-den sammen med Otto og Bo Falk som før*. – Men næppe Niels Bugge, for han må sikkert have været for ung endnu til at bemærkes.

Skal vi sætte en sten over dette slag?

Hvad har dets betydning været?

Når der måske har været brugt rigelig plads til forudsæt-ningerne, er det for denne vurderings skyld.

I øvrigt er stedet »mærket« af et af den moderne brugs-arkitekturs hæslige bygninger.

Man må takke Vorherre, fordi vi tabte dette slag. Var det ikke sket, ville man mest sandsynligt have fortsat med de vante folk på den tilvante måde. Nu opnåede man at komme helt til bunds, så der kunne begyndes forfra med en helt ny, ung mand, som var helt anderledes opdraget og op-lært, og som vidste, hvad slags materiale et samfund skal kittes sammen med, hvis det skal kunne holde til storme: *Valdemar Atterdag*.

Og slagets følger fødte et symbol, en sagnhelt af kød og blod, som vort folk lige siden har taget frem i nødens stund sammen med Holger Danske: *Niels Ebbesen*.

Og endelig har dette drama bekræftet historiens lære: at *dårlig samfundsdisciplin kan koste friheden*. Men den lære er vist spildt.

ANVENDTE KILDER

Danmarks Riges Breve. Huitfeldt: Danmarks Riges Krønike. Gravtoff: Chronik d. Franciscaner Lesemeisters Detmar. Selsk. t. hist. kildekr. oversættelse. – Diverse årbøger. Erslev: Historisk Tidsskrift 6. R. VI. Rosenørn: Greve Gert og Njels Ebbeson. Sv. Aakjær: Maal, Vægt og Taxter i Danmark. Trap: Danmark. Udgave 1858. Allan Mohlin: Kristoffer II af Danmark, I. del. Danmarks Adels Aarbog.

En dansk kolonistfamilie i Mellem Frederiksmose

AF ALFRED KAAE

Foruden de store kolonibyer Grønhøj og Frederiks blev der under Alhedens kolonier omkring 1760 oprettet nogle mindre kolonier i Thorning, Kragelund og Bording sogne. De tyske kolonister forsvandt dog her for største delen i løbet af forholdsvis kort tid og måtte erstattes af folk fra egnen, der delvis kom til at nyde de samme rettigheder som de oprindelige kolonister.

Her er tale om sådanne ting som fritagelse fra at betale *indfæstning* ved overtagelsen og ydelse af årlig *landgilde*, ligesom de fik samme frihed for skatter, som de tyske indvandrere benådedes med i den første tid. Derimod fik de ikke altid *arvefæste* som disse, hvilket vil fremgå af det følgende.

Gård nr. 1 i *Mellem Frederiksmose* i Kragelund blev i maj 1774 af den daværende fæster, *Augustinus Jensen*, overdraget til *Peder Pedersen* kaldet Peder Kusk, som boede i Engesvang. Han var vistnok i 1772 blevet gift med *Johanne Jensdatter*. De boede først i Engesvang, og i 1773 boede de i Bedhøj, der er kolonien Christianshøj; men i 1774 kom de til Mellem Frederiksmose, der forøvrigt også kaldtes Hesseskov.

Da Peder Kusk var blevet anerkendt som fæster, skulle han som alle andre fæstere have sit fæstebrev. Det blev udstedt af den daværende koloniforvalter H. C. Moldrup i Knudstrup, formodentlig på kroen, den 29. december samme år og indeholder følgende punkter:

1) Gården nr. 1 i Midler Frederiksmose kolonien i Kragelund, som han har fået i brug, beholder han fremdeles udi fæste og brug i hans og hustrus livstid.

2) Er han forbunden at indestå i at holde gården efter fæstepligt forsvarligt vedlige osv samt at holde besætningen eller densens værdi for 45 rdl ved gården ligesom inventar af vogne, plov og harve.

3) Haver han lige med hans medkolonister at befordre øvrighedens og forvalterens breve til og fra Viborg og hvorhen han af øvrigheden og forvalteren befales, alt efter tur og rigtig omgang, såvel som give hans præst og degn de tilkommende og allernådigst anbefalede offer og akcidenser og skoleløn efter derom gjorde eller i fremtiden gørende reglement.

4) Når da fæsteren Peder Pedersen holder sig denne fæstekontrakt efterrettelig og i det øvrige skikker og forholder sig som en retskaffen fæstebonde i medfør af kongens lov og forordninger, og er hans forvalter vedbørlig hørig og lydlig, hvilket han under dette fæstes fortabelse haver at efterkomme og bringe i opfyldelse, kan han ifølge Det højlovelige Rentekammers resolution af 11. november 1765 til betryggelse for sig og sine være aldeles forvisset om, at hans ifæstehavende gård ej til nogen anden skal blive solgt eller afhændet hverken nu eller i fremtiden, og nyder han da udi kolonisternes friheds åringer de samme benådnings og friheder som alle andre kongelige bønder her på Alheden allernådigst er forundt.

Der findes ingen oplysninger om gården; men der siges senere, at dens tilstand var slet, og den var uden besætning. Johanne og Peder Pedersen sad nu her som fæstere i tyve år. Så døde han i maj 1794, og der blev nu holdt skifte i boet. Ved den lejlighed får vi et indblik i familiens økonomiske situation. Alt i gården blev registreret og vurderet. Enkens laugværge var Jens Frederiksen i Neder Frederiksmose, og børnenes fødte værge var Peder Jacobsen i Elbæk i Kragelund. Børnene var: Jens 19 år, Peder 17, Mette 20, Inger 12 og Anne Marie 8 år.

I gården var der som besætning 1 par 5 års stude, 1 par 3 års stude, 1 gråblakket ko og 14 får.

Der var 2 vogne af træ, 1 plov med tilbehør, 1 harve, 1 hølé med drav og en ringere, 1 lynglé med drav, 1 hede-tørvspade, 1 klynspade, 2 jerngrebe, 1 tørvefork og 1 gammel skovl.

Der var intet hoveri at køre efter, og derfor kunne man, som det var almindeligt hos kolonisterne, nøjes med at hol-

de stude. Den jernbeslåede vogn, som fæsterne på godserne skulle have for hoveriets skyld, kunne også undværes. Gårdens huse var et våningshus på 8 fag, en staldbygning og en lade på 8 fag hus. Gården havde del i fælles brønd, fælles gade og mark, hvormed nok menes fælles hede. I stuehuset var der en dagligstue, et sovekammer, et køkken og et spisekammer. Husene var i nogenlunde god stand, men behøvede tække for 4 rdl. Af registreringer fremgår værelsernes udstyr.

Dagligstuen: 1 viser værk, 2 fur sengesteder med blågarns lagener, 1 hovedpude og 2 gamle vår, 1 kasse af fur, 1 bord, 1 pyramide, 2 kringstole, 2 mælkehylder, 1 huggeblok, 1 båndkniv, 1 uldsaks, 1 knippe stoknaur og 1 hægtnaur, 1 økse, 1 knibtang, 1 hammer, 1 sav, 1 fyrfad, 1 kokkekniv, 1 ølkrus og 2 bænke.

Sovekammeret: 1 ubrugt sengested, 1 par gamle karter, 2 rokke, 1 glarlygte og 1 madkurv.

Spisekammeret: 1 ølfjerding, 1 degnkar, 1 selde, 3 sold og 2 halmløbe.

Køkkenet: 1 ildske, 1 jerngryde, 1 håndkværn, 1 balle, 1 kar med jerngorde, 2 stripper, 1 kærne, 2 træspande, 1 jernspand, 1 rist, 1 driftetrug, 1 blå og hvidt hollandsk fad og 2 tallerkener.

Mandens efterladte klæder bestod af 1 lærreds kjortel, 1 blakket vest, 1 vadmel vest, 1 nattrøje, 1 par blå strømper, 1 par hvide, 2 gamle nathuer, 1 par sko og 1 hat.

Der var lidt smågæld; men det var ikke mere, end der var et par dalers overskud i boet, og enken erklærede, at hun ville blive ved gården. Boet var nok fattigt; men man kunne betale enhver sit, og det betød noget på den tid iblandt fæstere. I det følgende år blev de to ungstude solgt, og der blev i stedet sat en ung sortbroget ko ind i stalden.

Johanne Jensdatter var imidlertid ikke rask. Den påfølgende vinter tog hun meget af, og midt i maj 1795 døde hun, så børnene nu var helt alene. De havde dog en god støtte i deres formynder Peder Jacobsen. Der blev igen holdt skifte, og ved den lejlighed får vi også oplysning om, hvilke klæd-

ningsstykker den afdøde kone efterlod sig. De var i den førnævnte furkasse:

1 blå lærreds forklæde, 1 grønt livstykke, 1 brun tosils trøje, 2 gamle skørter, 1 katuns kåbe, 1 ægte sort stoffes kyse, 1 hvidt hørlærreds forklæde, 6 forskellige fruentimmerhuer, 1 sort fløjls hue, 1 sort fløjls pandestykke, 3 gamle skieghatte og 1 lin.

Det oplyses endvidere, at harven havde jerntænder, og at der var en slibesten med jerndrag og en hjulbør.

Peder Jacobsen udtalte over for skifteforvalteren, at han formodede, at den ældste søn eller datter fik dødsboet overdraget, da han så ville indestå for, at gården blev drevet forsvarligt. De to yngste piger kunne så blive forsørget i gården; thi blev der holdt auktion, blev der næppe så meget tilovers, at det kunne forslå til deres opdragelse. I gården kunne de derimod vokse op uden at være til byrde for de øvrige arvinger. Under de videre forhandlinger sagde skifteforvalteren, at gården ikke uden videre kunne overdrages et af børnene i fæste. Rentekammer-kollegiet skulle træffe afgørelsen.

Peder Jacobsen hævdede dog, at han ikke kunne skønne bedre, end at det afdøde ægtepars børn var de eneste, der kunne få denne kolonigård, da kolonisterne havde ret til at afstå deres gårde til hvem, de ville, da de havde ejendom i stedet og ikke var almindelige fæstere. Skifteforvalteren holdt dog på, at der skulle en rentekammer-resolution til, da der ikke i den afdøde Peder Pedersens fæstebrev stod noget om arvefæste.

Der hengik nu en rum tid, i hvilken børnene og deres formynder styrede ejendommen, og først næste sommer kom der en tilkendegivelse fra det høje kammer. I den siges, at Peder Jacobsens påstand om arvefæste måtte henvises til afgørelse ved retten, hvor der da skulle beskikkes en forsvarer for børnene.

Da Peder Jacobsen og arvingerne havde hørt disse betingelser, indså de – hedder det – at Peder Pedersen havde været enfoldig nok til at underskrive det fæstebrev, som den daværende koloniforvalter havde forelagt ham, og hvorved

han ganske havde udelukket sig fra de fortrin, som de første kolonister havde i så henseende, hvorfor de måtte frafalde deres krav om gårdens stilling som arvefæstegård. Derimod ville de nødig have proces og indskød dem ganske under Det kgl. Rentekammer-kollegiums nåde og anholdt om, at der måtte gives den ældste søn, Jens Pedersen, fæste på stedet, da han nu var 20 år og ville modtage sine to små søstre til opdragelse hos sig. Og i betragtning af, at deres forældre havde haft stedet i 20 år og overtaget det i slet tilstand og uden besætning og i mange år ernæret sig kummerligt, samt at Jens Pedersen ville påtage sig at opdrage de to piger, ville de henstille, at fæstet overgik til ham, hvis ikke det høje rentekammer ville nådigst sørge for dem; thi af boets midler lod det sig ellers ikke gøre, og da formynderen var fattig og havde mange børn at forsørge, kunne han ikke magte dette.

Skiftet blev nu igen udsat, indtil der kom ny besked fra København. Den 24. oktober 1796 kunne der endelig holdes et sidste møde i skifteretten, idet rentekammeret nu havde samtykket i, at *Jens Pedersen* kunne få gården som almindelig fæstegård uden arvefæste på betingelse af, at han modtog sine to små søstre og sørgede for dem, til de selv kunne fortjene deres brød.

Jens Pedersens fæstebrev blev ikke indskrevet i skifteprotokollen; men han samtykkede i de foreskrevne betingelser, så auktion kunne undgås, og ville overtage gården, betale for skiftet og være ansvarlig for al gæld i boet efter forældrene.

Oplysningerne er hentet fra skifteprotokollen for Alhedens kolonier 1790–1835 og fra kirkebogen for Kragelund sogn, begge i Landsarkivet, Viborg.

Alfred Kaae, f. 1892, var 1921–57 førstelærer ved Kronhede skole i Torsted i Vestjylland. Han har et meget omfattende lokalhistorisk forfatterskab bag sig og har bl. a. udsendt en række betydelige sognehistorier.

Viborg Domkirkes orgel 1570-1966

AF NIELS FRIIS

Viborg Domkirkes historie rækker langt tilbage i tiden, »Vor Frue på bjerget« er en af vore ældste og ærværdigste helligdomme. Men den er fattig på håndgribelige minder om sin stolte fortid, ikke blot hvad dens ydre og indre angår, men også med hensyn til hvad skrevne kilder beretter. De flyder sparsomt, i lange perioder endda særdeles sparsomt. Det gælder også orglet. Selv om dette i århundreder har været et af kirkens mest fremtrædende stykker inventar, tegner sig kun konturerne af dets historie gennem fire århundreder, og sikre vidnesbyrd kendes kun fra de sidste to, godt og vel.

At kirken har haft orgel adskilligt længere tilbage i tiden end i 1500-tallet, må anses som en given ting – på linje med vore andre, klassiske domkirker som Ribe, hvor et orgel nævnes allerede i 1200-tallet, har den nok på et ret tidligt tidspunkt haft både orgel og organist, det første givetvis af forholdsvis mindre format, den sidste måske ofte svær at skaffe i ældre tid, om det ellers har været her, som det hyppigt var andre steder. Regnskaber, der kunne vidne med sikkerhed herom, er blot ikke bevaret, ildebrande har udryddet dem.

Viborg Domkirke hærgedes af brande i 1501 og i 1567. Den sidste ødelagde dens indre, og straks ved genrejsningen fik den nyt orgel, hvoraf også kan udledes, at et sådant længst hørte til i kirken. Fra Peder Hansens Resens Atlas Danicus kendes inskriptionen på det. Den var latinsk: *Laudate ergo Deum in sono tubæ, laudate eum in psaltario et cythara, laudate eum in tympano et choro, laudate eum in chordis et organo. Ao. 1570 – dvs.: Pris derfor Herren i Trompetens Lyd, pris ham i Psalter og Cithar, pris ham i Tromme og Kor, pris ham i Streng og Orgel, Aar 1570.* Under orglet var der, efter 1611, en grav, men om dets placering i kirken iøvrigt haves ingen vidnesbyrd, omend det må anses for overvejende sandsynligt, at forholdet i så henseende har været det almindelige: at de ældre, mindre org-

ler var i koret, de nyere – her altså det fra 1570 – et sted midt på en af kirkens langvægge, som endnu i Roskilde Domkirke.

Om størrelsen af Viborg Domkirkes orgel af 1570 vides heller intet, så lidt som om, hvem der var dets bygmester. I så henseende kan det kun fremholdes, at nederländeren Hans Brebus i 1568 drog fra Amsterdam til Danmark, hvor han gennem en menneskealder eller mere var Kong Frederik den Andens og Kong Christian den Fjerdes privilegerede orgelbygger. Hans færden her kendes først fra 1570, da han fuldførte et orgel til Sct. Olai Kirke i Helsingør, og privilegiet fik han i december samme år. Et orgel til Viborg Domkirke – 1570-tallet på instrumentet her kan referere til dets maling og staffering – kan være gået forud for det til Olai. Men også andre muligheder må tages i betragtning, bl. a. den, at Viborg-orglet kan være bygget af Matthias Mahn fra Buxtehude, der noget senere træffes i Aabenraa og Tønder – og endelig naturligvis den, at det kan være en anden af de i Hamborg-området virkende mestre, det har drejet sig om.

Viborg Domkirkes orgel af 1570 – et typisk renaissance-instrument har det nok været, både af ydre og indre – stod næppe uændret til sin undergang halvandet århundrede senere. I denne forbindelse må det erindres, at fra 1640'erne og længe fremefter havde orgelbyggeren Peter Karstensen (Carstens) Botz, grundlægger af det første store danske orgelbyggerdynasti, sit domicil her i den gamle stiftsstad. »Den Viborg-Orgelbygger«, som han altid kaldtes ud over landet, skal nok mere end én gang have haft domorglet i »sin egen by« under hænde. Hans måde at bygge orgler på kendes bl. a. fra det ret betydelige instrument, han i 1654 byggede til Vor Frue Kirke i Haderslev – og da også fra det, han i 1664 udførte til Gråbrødre Kirke i Viborg.

Det er også værd at mærke sig, at tre af de fire domorganister i perioden efter Peter Karstensens død tillige var orgelbyggere: Mads Christensen, domorganist 1682–1702, der kan have været elev af Peter Karstensen, leverede f. eks. i 1695 et orgel til Skive Kirke, Elias Wernitz, der fulgte

ham, men kun fungerede kort, var en over hele Jylland stærkt benyttet reparatør af orgler, og også Alex. Höfner, der spillede domorglet fra 1722 til dets undergang, virkede, vides det, som orgelbygger i det små, ligesom forøvrigt faderen, Chr. Höfner, organist ved Gråbrødre Kirke. Domkirkens myndigheder behøvede således ikke at gå langt, når noget skulle gøres ved orglet.

Viborg Domkirke ødelagdes påny, ligesom store dele af Stiftsstadens, ved katastrofebranden den 25. juni 1726. Branden bevirkede et næsten tiårigt »interregnum« i domkirkens orgelhistorie. Det gamle instrument var, hvordan det så end har været, helt og fuldt gået til grunde, og organisten dimitteredes. Det havde lange udsigter med et nyt orgel. Kirken fik man under tag og indviet i 1730. Genrejsningen besørgedes, som led i en stor-entreprise, af bygmester Claus Stallknecht fra Altona på slettest tænkelige måde. Alt, hvad der kunne skrubes sammen af penge, sattes i selve bygningsarbejderne; en luksus – på baggrund af disse forhold – som et orgel var ikke til at tænke på.

Men så, i 1735, døde biskoppen over Viborg stift Johannes Trellund, den mærkelige, verdensfjerne, men fremragende gejstlige, der havde været feltprovst ved det danske auxiliærkorps i Italien under den spanske arvefølgekrig i århundredets begyndelse og endte som biskop i Viborg. Han tænkte på sin fattige domkirke. Skønt han ikke havde haft nogen lykkelig tid i Viborg, hvor han ved 1726-branden mistede hele sit bibliotek og sine rige litterære samlinger, efterlod han af sin meget betydelige formue kirken en pengesum på ialt 3000 rdl., netop det beløb, som var nødvendigt til at skaffe den et værdigt orgel, og hertil blev pengene, som han havde ønsket det, brugt.

Om manden, der skulle bygge Viborg Domkirkes nye orgel, kunne der ikke herske mindste tvivl: det skulle være den kongelige privilegerede orgelbygger Lambert Daniel Kastens (Carstens) i København. Han, der trods navneligheden ikke havde det mindste med »den Viborg-orgelbygger« Peter Karstensen Botz at gøre, var kommet til København fra hertugdømmerne, hvor han først i 1720'erne havde

etableret sig i Itzehoe. Han førte meget betydelige traditioner videre, idet han var elev af og senest mestersvend hos den store barok-orgelbygger Arp Schnitger i Hamborg, hvis værksted han også en tid havde fortsat.

Lambert Daniel Kastens var blevet i København, fordi hovedstadens brand i 1728, der havde lagt adskillige af dens store kirker i aske, havde givet ham fuldt op at bestille med at bygge nye orgler til dem, efterhånden som de genrejstes. Men også videre ud i kongens riger og lande byggede han orgler, således i Vor Frelses Kirke i Christiania og i Aarhus Domkirke. Bestillingen på orglet til Viborg Domkirke traf Kastens i en travl periode: han havde netop fuldført orglet i Helligåndskirken og var begyndt på det meget store orgel til Vor Frue Kirke. Alligevel blev leveringstiden på Viborg-orglet ikke særlig lang, det synes at have stået færdigt i løbet af året 1736.

Det blev knapt så stort som Helligåndskirkens orgel og det senere orgel i Holmens Kirke, der begge var på 41 stemmer, idet det fik 34 stemmer, fordelt på 2 manualer (brystværk og hovedværk) og pedal, en noget ejendommelig fordeling, idet instrumentet efter sit stemmetal afgjort burde have haft tre manualer – det repræsenterer faktisk en ganske ejendommelig, hverken før eller senere set mellemtype blandt de mange orgler, Kastens byggede i Danmark. Men måske har sparehensyn her – den temmelig enkle udformning af facaden kunne også tyde på det – gjort sig gældende som i alle andre spørgsmål vedrørende domkirkens genopbygning.

Orglet havde nu sin plads på kirkens vestvæg, som det ganske dominerede. Det var anbragt på et pulpitur med facadelinjen lige netop fremme foran kirkens nederste bue, der dannede baggrund for Kong Christian den Sjettes og Dronning Sophie Magdalenes kronede navnetræk og den øverste facadeprydelse. Under orglet var der tre lukkede pulpiturstole; over den midterste anbragtes senere Kong Christian den Syvendes kronede navnetræk; under denne fandtes endnu en pulpiturstol på gulvet. På orglet var ingen plads til de obligate musikopførelser ved latinskolens

elever, stadsmusikantens folk o.s.v. – de fandt, på de høje helligdage, sted sandsynligvis i koret.

Kastens-orglets disposition kendes kun delvis, men det står tilstrækkeligt klart, at det har været et meget typisk barok-instrument, lyst i tonen, takket være mange mixtur- og aliqvotstemmer, med karakteristiske rørstemmer og sidst, men ikke mindst, med et stort og selvstændigt pedal – en ejendommelighed, der viser direkte tilbage til Kastens berømte læremester, Arp Schnitger. Om dette pedals disposition er iøvrigt at sige, at den for de ni stemmers vedkommende falder nøjagtig sammen med pedalet i Holmens Kirkes orgel og for resten kun afviger så meget, som det blev naturligt i kraft af, at Viborg-orglet var noget mindre.

Der høres ikke meget om instrumentet op gennem tiderne. Den første, der spillede det, var domkirken i 1726 afskedigede og siden genantagne organist Alex. Höfner. Viborg-domorglet havde ikke fået nær så trygt et opholdssted, som orgler ellers får i almindelighed. Claus Stallknechts domkirke i Viborg var mildt sagt ikke noget solidt bygningsværk, og det satte sig spor bl. a. i orglets vedligeholdelsestilstand, der uhyggeligt hurtigt blev således, at man måtte til at reparere på det – der gik ikke mere end en seks-syv år, før det var galt.

Det første større arbejde af denne art – reparation og gennemgang af hele værket samt leverance af en ny bælg og en ny stemme – udførte han selv i 1743 for ialt 168 rdl.; han kaldes ved denne lejlighed »Seigneur Carstens«. Han var da i Viborg for at aftale leverancen af et nyt orgel til en af byens andre kirker, Søndre Sogns eller Sortebrødre. Bygningen af dette instrument påbegyndte han sommeren 1744, efter at materialerne var ankommet ad landevejen fra Århus, men døde under opholdet i Viborg den 30. oktober 1744. Arbejdet på Søndre Sogns-orglet fuldførtes af hans svende, Hartv. J. Müller og Benj. Wulff. Den første videreførte hans orgelbyggeri i København, den sidste nedsatte sig i Århus, hvor han under arbejde i domkirken dræbtes af et lyn.

Dispositionen til Viborg Domkirkes orgel kendes i en nedtegning fra efter 1800. Den ser således ud:

Hovedværk:

1. Principal 8'
2. Quintadena 16'
3. Rørfløjte 8'
4. Oktav 4'
5. Fløjte 4'
6. Oktav 2'
7. Stor Decimant 1'
8. Nasat 2 2/3'
9. Trompet 8'

Brystværk:

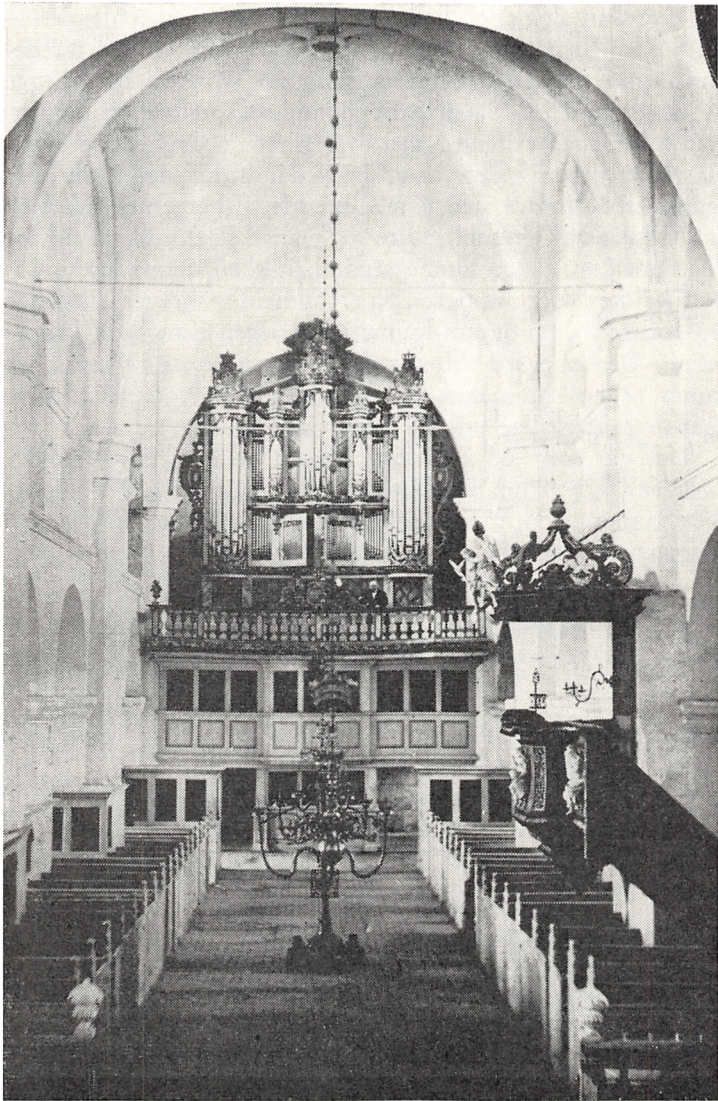
1. Oktav 4'
2. Gedakt 8'
3. Flauto 4'
4. Oktav 2'
5. Gemshorn 2'
6. Waldfløjte 2'
7. Sifføjte 1 1/3'
8. Sesquialter 2 f
9. Scharff 4 f
10. Voxhumana 4'

Pedal:

1. Principal 16'	7. Rauschfløjte 2'
2. Subbas 16'	8. Basun 16'
3. Rørquint 10 2/3'	9. Trompet 8'
4. Oktav 8'	10. Trompet 4'
5. Gedakt 8'	11. Cornet 2'
6. Oktav 4'	

Tremulant – 2 Cymbelstjerner

Denne disposition er ufuldstændig, den opregner kun 30 af de 34 stemmer, domorglet havde fra Lambert Daniel Kastens' hånd – fire mistede det i tidens løb på højst usædvanlig måde. Det skete i forbindelse med den uden tvivl mest eventyrlige koncert, instrumentet oplevede i sin 127-årige funktionstid, den, som den noksom berømte og berygtede orgelvirtuos Abbed Vogler gav på det i 1799. Han, der imponerede samtidens koncertpublikum verden over med sine stormfulde »tonemalerier«, der var så virkningsfulde i deres realistiske effekt, at tilhørerne ofte besvimede (!), var en mærkelig blanding af et geni, en fantast og en svindler. I den sidste egenskab må man nok fortrinsvis have betragtet ham i Viborg efter hans besøg dér som koncertgiver og »orgelreformatør«.

Viborg Domkirkes orgel af 1736,
bygget af Lambert Daniel Kastens.

Hvordan Vogler spillede, har Oehlschläger malende berettet om i sine erindringer. Han hørte ham i 1798 i Frederiks tyske kirke på Christianshavn: »Når han med begge armene, midt i den hjertegribende musik, nedtrykte tangenterne for at efterligne lyden af Jerichos nedstyrtende mure, så syntes det mig, det var et dristigt indfald. Jeg gjorde også gerne en Rhinfart med ham, lyttende til bølgenes rislen og til åreslaget. Rigtignok hørte jeg mange skældte ham ud for en charlatan.« Det samme sagde kritikken. Hans præstationer kaldtes »orgelgøgleri«, og en anmelder skrev, at han lige så godt på sit program kunne sætte »Den Kantske filosofi« eller »Den overordentlige kulde, som herskede i Petersborg anno 1748«! Men det store publikum forstod at vurdere hans mærkværdige ydelser og strømmede til.

Det var som led i en koncertrejse gennem danske byer, Vogler i 1799 kom til Viborg. I Stiftstidende, »Den Viborger Samler«, som avisen hed dengang, indrykkede han midt i september en annonce af følgende ordlyd:

ABBED WOGLERS

Orgel-Concert i Viborg Domkirke

Onsdagen den 25. September 1799 Kl. 4 om Eftermiddagen.

I

- 1: Overture. Allegro – Andante – Allegro – Fugato
- 2: Cosakkisk National-Musik
- 3: Nye Choral-Melodie til Psalmen No 288 efter den nye Svenske Choral-Bog
- 4: Fløyte-Concert. Allegro, Andante, Rondo

II

- 1: Vor Frelasers Indtog i Jerusalem
- 2: Variationer
- 3: Sviggers Pastorale, afbrudt ved Torden

Programmet for Viborg-koncerten var, kan det vist siges, betydeligt mere afdæmpet end Voglers sædvanlige, men der skal nok have været effekter af de kendte, både i indtogsmusikken og i den ved torden afbrudte pastorale! Om koncertens forløb vides iøvrigt intet, men at den er faldet i Vi-

Abbed G. J. Vogler
(1749–1814),
der i 1799 gav koncert
på Kastens-orglet i Viborg
Domkirke og gjorde
skridt til at »reformere«
det ved at fjerne
fire stemmer.

borg-publikummets smag, fremgår af den omstændighed, at han nogle dage senere, den 2. oktober, måtte give endnu en, »bestående af ny Musique«. Den mellemliggende tid, eller en del af den, har han vel så anvendt til »orgelreformatorisk« virksomhed.

Som han havde gjort det overalt herhjemme og i udlandet, hvor han kom frem, forklarede han også Viborg Domkirkes myndigheder, at det var formålstjenligt at »simplificere« domorglet i overensstemmelse med hans egne akustiske principper. Hans »simplifikationssystem« gik ud på fjernelsen af en del af mixturstemmerne og opstilling af piberækkerne umiddelbart bag klaviaturerne, så dele af den komplicerede orgelmekanik faldt bort. Formentlig kun det første punkt i systemet fik han lejlighed til at praktisere under besøget i Viborg, men det var i og for sig også nok.

Han fjernede fra domkirkens orgel 4 stemmer, der sikkert mest har været blandede (flerstemmige), og gjorde det altså så grundigt, at han aldrig kom tilbage med dem, han havde lovet at indsætte i stedet, skønt han let kunne have gjort det under sin koncertrejse til Danmark året efter. I Viborg

havde man åbenbart ikke tænkt på at holde ham i ørerne, som man gjorde det i Vor Frelsers Kirke i København, hvor han også var på spil med at »simplificere« orglet, og man strengt foreholdt ham hans ansvar for, at »værket intet lider derved«. Det gjorde jo netop Viborg Domkirkes orgel ved hans indgreb. Det var naturligvis fra Kastens' hånd et kunstnerisk hele. Dette var nu på væsentlige punkter ødelagt, billedet af orglets klanglige skikkelse ganske fortegnet.

Tilsyneladende gjordes der aldrig senere skridt til at få domorglet bragt i stand igen. På instrumentet ofredes der i de følgende årtier kun det nødtørftigste i henseende til vedligeholdelse og reparation – måske under indtryk af, at domkirken i virkeligheden stod for fald, at den store katastrofe før eller senere ville indtræffe. Man synes næppe nok at have haft regelmæssigt orgelbyggertilsyn på det. Den seneste, betydeligere reparation foretoges 1850 af katedralskolens sanglærer L. P. S. Tellefsen, bistået af lokale håndværkere, for en sum af ialt 264 rdl. 12 sk. På samme måde, omtrent, var det med betjeningen af orglet. Domorganistembedet beklædtes fra 1847 af byens – sidste – stadsmusikant Hans Lassen Rolin, der var en erfaren musikus, men uden større indsigt i orgelproblemer.

En augustdag i 1862 var det slut for domorglets vedkommende. Domkirken lukkedes af hensyn til sammenstyrtningsfaren, og Lambert Daniel Kastens' instrument klang for sidste gang. Det stod i kirken endnu nogen tid, men så snart nedbrydningen af den begyndte, fjernedes det fra sin plads og opmagasineredes. På det tidspunkt herskede der usikkerhed om dets fremtid, men allerede dengang stod det dog nok klart, at det aldrig ville komme op igen i domkirken. For hin tids sagkyndige var det blot et gammelt, ikke videre velholdt orgel. At det rummede betydelige klanglige værdier fra en stor tid i orgelbygningen, barokken, stod ingen klart, heller ikke, at dette instrument var et af de sidste, der virkelig kunne være istandsat og bevaret som en helhed.

En ikke ringe rolle spillede naturligvis også dets ydre. Det var barokt og ville dårligt eller slet ikke have kunnet indpasses i det stilrene romanske interiør, der nu var under

rekonstruktion. Kirkens øvrige barokinventar med altertavlen i spidsen kasseredes jo også. I orgelspørgsmålet kom der bevægelse, da domkirken, hvis gudstjenester midlertidigt var henlagt til Søndre Sogns Kirke, i foråret 1868 fik ny organist: Herman Amberg, musikinformator i byen og sanglærer ved katedralskolen. Med domkirkens fuldførelse i den nye skikkelse havde det på det tidspunkt lange udsigter, men alt tyder på, at det var Amberg, der – vel vidende, at en orgelsags gennemførelse krævede grundig forberedelse – fik sat gang i tingene i god tid.

I begyndelsen af september 1868 forelå en fuldt udarbejdet »Beskrivelse over de Fordringer, der maatte stilles til et nyt Orgel i Viborg restaurerede Domkirke« – med en færdig udarbejdet disposition til et 35 stemmer stort instrument og minutøs materialebeskrivelse for de forskellige stemmers vedkommende. Amberg stod vel bag den, men han har uden tvivl rådført sig med sin gamle ven og lærer J. P. E. Hartmann, Vor Frue Kirkes organist, den tids halvofficielle orgelkonsulent. Denne beskrivelse sendte formanden for kirkeinspektionen, stiftsprovst Welding, den 10. september 1868 til orgelbyggerfirmaet Marcussen & Søn i Aabenraa, der netop på smukkeste måde havde fuldført en omfattende restaurering og ombygning af Strand-orglet i Lunds domkirke, Viborg Domkirkes »søsterkirke«. Stiftsprovst Welding gav udtryk for, at kirkeinspektionen ikke i øjeblikket var berettiget til at slutte kontrakt, men at et foreliggende tilbud ville »fremme sagens afgørelse«.

Medvirkende til henvendelsen var øjensynlig også problemet om det gamle orgel, der stadig lå opmagasineret. Afhændelsen af det gamle orgels materialer trænger på, hedder det; endvidere at man, »om Accord kunde afsluttes om det nye Orgel, forventer at kunne ved samme Leilighed blive skilte ved det gamle Orgel«. Marcussen lovede at fremskynde en rejse til Viborg i samme anledning, men fik kontraktordre i begyndelsen af oktober: »Da Flytning af de gamle Orgelmaterialer nødvendigen maa foregaa i disse Dage, eftersom Localet, hvori de opbevares, skal fraflyttes, vil et Eftersyn af disse ligesaavel kunne finde Sted senere hen som

nu.« Dette er sidste gang, man hører om Kastens-Orglet, men sagen var jo nu sikker nok: man ønskede at blive »skilt ved det«. Hvorledes dette ønske realiseredes, hvad der skete med det gamle instrument, vides ikke; længe efter skal dog dele af det have været at finde i Viborg Hospital.

Aabenraa-firmaet fik siden en plan til orgelpladsen på pulpituret i kirkens vestende, tegnet af den ledende arkitekt, professor Nebelongs førstemand, arkitekt Tholle, og afgav den 23. december 1869 tilbud på arbejdet. Det ledsagedes naturligvis af en disposition. Denne var noget udvidet og en del ændret i forhold til den, der oprindeligt var udkastet i kirkeinspektoratets beskrivelse. Dispositionen så således ud:

1. Manual:

1. Principal 16'
2. Bordun 16'
3. Principal 8'
4. V. di Gamba 8'
5. Flöit major
6. Quintatön 8'
7. Octav 4'
8. Spitzflöte 4'
9. Quinte 2 2/3'
10. Octav 2'
11. Terz 1 3/5'
12. Mixtur 3-4 f
13. Trompet 8'

2. Manual:

14. Principal 8'
15. Gedackt 16'
16. Salicional 8'
17. Rörflöit 8'
18. Octav 4'
19. Flute harm. 4'
20. Cornet 3 f
21. Corno 8'

3. Manual:

22. Corno di bass. 8'
23. Fugara 8'
24. Fl. amabile 8'
25. Rörflöit 4'
26. Gemshorn 2'
27. Clarinett 8'

1. Pedal:

28. Principal 16'
29. Principal 8'
30. Quinte 10 2/3'
31. Octav 4'
32. Basun 16'
33. Basun 8'

2. Pedal:

34. Subbas 16'
35. Violoncello 8'
36. Gedackt 8'
37. Amabile Gedackt 4'
38. Fagott 16'

Denne disposition er af betydelig interesse. Den er fra en periode, i hvilken der var meget langt imellem bygningen af nye danske orgler af format, og den viser, hvorledes et sådant på det tidspunkt ville være blevet, om en ubrudt, dansk tradition var blevet fulgt. Fire menneskealdre var forløbet, siden Viborg Domkirke fik sit Kastens-orgel. Det var fra højbarokkens dage – og nu var man inde i romantikken, i hvilken væsentlige af de grundlæggende, klassiske principper i orgelbygningen var forladt. Udviklingen havde dog naturligvis været ret rolig, og det marcussenske orgelbyggeri, der i de forudgående fire årtier helt havde præget dansk orgelbygning, var nok fulgt med tiden hen imod det, vi nu må kalde forfald, men i behersket omfang, ikke mindst på det klanglige område.

Efter kirkeinspektionens ønske indleverede Aabenraa-firmaet også tilbud på et noget mindre instrument, 31 stemmer på 3 manualer og »obligat« pedal – bemærkelsesværdig bl. a. derved, at hele 3-manualet – som i Helsingør Sct. Mariæ Kirkes Marcussen-orgel (1854) – udgjordes af én enkelt stemme, en Physharmonica. Med begge tilbuds færdiggørelse havde man ventet, til man fra Viborg fik underretning om resultatet af dybtgående overvejelser m. h. t. orglets placering. Den kom midt i oktober 1869 fra arkitekt Tholle: »Det er nu vedtaget at bygge Orglet i to Halvdele, som i Lund . . .« Det var en tungtvejende og vidtrækkende afgørelse, der her var truffet af hensyn til vestvinduet (endnu jo uden glasmosaik), en afgørelse, der skulle vise sig at rumme en række umiddelbare såvel som senere opstående problemer. De kom ikke i første omgang til at berøre Marcussen-firmaet, idet dette kort efter gled ud af billedet – som indirekte konsekvens af, at genopførelsen af domkirken trak ud.

Tiden arbejdede, hvad det nye orgel i Viborg Domkirke angik, for en anden orgelbygger, Daniel Köhne i København, der gennem den forudgående halve snes år havde skabt sig en god position og vundet førende musikautoriteters tillid. Han var 40 år, født i København, søn af en indvandret chatolsnedker, gik i faderens fodspor som snedker

og var udlært 1848. Han drog på valsen, kom til slægtens gamle by, Schöningen i Braunschweig, og vandrede derfra videre til Neuhalderleben, hvor han gik i orgelbyggerlære hos en af den tids bedste mestre, A. Trock. Efter yderligere uddannelse og virke hos Häckel, Ulm, Braun i Alvesleben og Sölter, Schöningen, vendte han i 1855 tilbage til fødebyen København.

Her arbejdede han en periode hos orgelbygger Jens Gregersen ved Børsen, hvorved han blev en slags »kunstnerisk barnebarn« af Marcussen og Reuter i Aabenraa, idet Gregersen var tidligere mangeårig mestersvend ved dette orgelbyggeri. Endnu mens Köhne var hos ham, begyndte han for sig selv, idet han i faderens tidligere værksted i Adelgade nr. 296 for sine i udlandsårene sammensparede penge byggede et orgel på 6 stemmer. I marts 1857 brændte denne ejendom, og Köhne mistede alt, hvad han ejede, også det omtrent færdige orgel. En trang periode fulgte, men det lykkedes ham at komme i gang igen i et værksted, Vestergade nr. 25, og herfra udgik hans første egentlige instrument, et orgel på 8 stemmer, til kirken i Hvidovre. Nye opgaver fulgte, deriblandt et orgel på 11 stemmer til Gentoft Kirke, der blev skelsættende for ham, idet Niels W. Gade ved afleveringen 1862 for alvor blev opmærksom på ham og roste ham for hans »talent og særdeles dygtighed som orgelbygger«.

Gade udså tidligt Köhne til at bygge et nyt orgel i Holmens Kirke, der ligesom Viborg Domkirke havde et nu stærkt medtaget Lamb. Dan. Kastens-orgel. Det stod så nogenlunde klart allerede i 1863, da Köhne med understøttelse fra den Reiersenske Fond på grundlag af smukke udtalelser af J. P. E. Hartmann, A. P. Berggreen og Gade rejste til Paris for at studere hos den store franske orgelbygger Aristide Cavaille-Coll, hvilket havde været hans højeste ønske. Nogle måneder var han her, foretog også kortere studierejser i Schweiz og Belgien og vendte så hjem til København. Her fik han snart efter ved Gregersens sygdom og død en række vedligeholdelsesarbejder og stemninger, der skabte ham yderligere forbindelser.

Kontrakten om Holmens Kirkes orgel fik Köhne ved nytår 1865. Det skulle være på 36 stemmer, 3 manualer og pedal, fuldstændig nyt (fraregnet facaden) med alle de forbedringer, som den senere tid havde indført i orgelbygningskunsten, og som Köhne havde set hos Cavaille-Coll, deriblandt 4 magasinbølge under vindladerne under konstruktion og Barker-maskine (det første tilløb til pneumatik) til lettelse af spillemåden i 1. manual. Köhne og hans medarbejdere, deriblandt kompagnonen A. H. Busch, var usædvanlig længe om at fuldføre Holmens-orglet, i realiteten fem år; det var jo hans første virkelig store instrument. En tradition i Köhnes efterslægt går ud på, at samarbejdet mellem ham og Gade om dette instrument var meget snævert. Hver en detalje drøftedes mellem dem, og Gade var en stadig gæst i Köhnes værksted, hvor han med interesse og optimisme fulgte arbejdets gang. Påskedag 1870 kunne Holmens-orglet tages i brug.

Om Viborg Domkirkes orgel, Daniel Köhnes næste – og sidste – store arbejde, hedder det i flere samtidige kilder, at det byggedes »under ledelse af professor Gade«. Den smukke anerkendelse, hvormed afleveringssynet på Holmens-orglet afsluttedes – udtalt af J. P. E. Hartmann, J. C. Gebauer og S. H. Paulli, den kongelige kapelmester, gjorde det let for Gade at føre Köhnes kandidatur til Viborg-orglet igennem. I København havde han kun én virkelig konkurrent, nordmanden Knud Olsen, der ved samme tid byggede et stort orgel til Trinitatis Kirke, men iøvrigt var ret ny som selvstændig fagmand, så blandt de førende musikautoriteter synes Viborg-sagen at have været klar, længe før Köhne fik kontrakten først på året 1874.

Köhne tog straks fat med fuld kraft. På værkstedet i Vestergade i København forfærdigede han faktisk alle orglets piber og andre enkeltdele, som med skib befordredes til Jylland og ad landevejen videre til Viborg. Her opholdt Köhne sig mod slutningen af arbejdet i mange og lange perioder, sidst i forbindelse med intoneringen af instrumentet. Man har indtryk af, at arbejdet gik glat fra hånden, i hvert fald adskilligt hurtigere end tilfældet var for Holmens-orglets

vedkommende. I god tid før domkirkens fuldførelse og indvielse, 1. august 1876, kunne han aflevere orglet til kirkeinspektionen, der ved det afholdte syn overbeviste sig om »dets lige så heldige som mægtige virkning«. Pulpitur og facade var udført af lokale håndværkere – den sidste efter tegning af arkitekt H. B. Storch, der havde formet den over romanske motiver.

Officielt indviedes orglet samtidig med domkirkens højtidelige genindvielse den 10. september 1876, og det spillede ved denne lejlighed af kirkens nye organist, den senere professor Herman Amberg. Genindvielsen var en stor begivenhed og opfattedes som mange andre i hine år som et led i Danmarks genrejsning efter ulykkesåret 1864. Fra hele landet var ledende personligheder stævnet sammen, og først blandt dem sad Kong Christian den Niende og Dronning Louise med deres store familie, deriblandt deres søn og svigerdatter, Kong Georg den Første af Grækenland og hans dronning. Om aftenen vendte mange af de fornemme gæster med kongefamilien i spidsen tilbage til den festligt oplyste kirke – og da var det orglet her, der alene talte. Ved dets spillebord sad selveste professor J. P. E. Hartmann, Vor Frue Kirkes organist, dansk musiks store gamle mand, improviserede på det smukke instrument og skænkede som altid, når han satte sig til orglet, sine tilhørere en stor oplevelse.

Det nye orgel i Viborg Domkirke havde, da det stod færdigt, følgende disposition – indhold af klingende stemmer – der her hidsættes i den skikkelse, hvori den angaves fra Köhnes hånd, i overensstemmelse med de oprindelig fastsatte »betingelser« for instrumentets bygning, og forøvrigt længe efter hans tid:

1. Manual:	2. Manual:
A.	A.
1. Bordun 16'	16. Gedackt 16'
2. Bordun 8'	17. Principal 8'
3. Principal 8'	18. Rørfløjte 8'
4. Salicional 8'	19. Flauto amabile 4'
5. Quintatön 8'	20. Gemshorn 2'
6. Gemshorn 4'	B.
7. Quint 2 2/3'	21. Cornet 3 chor
8. Superoctav 2'	22. Nazardquint 2 2/3'
B.	23. Obo 8'
9. Rørquint 5 1/3'	24. Octav 4'
10. Mixtur 5 chor	25. V. di Gamba 8'
11. Sesquialter 2 ch.	3. Manual:
12. Octav 4'	26. Viol. Princ. 8'
13. Fagot 16'	27. Gedackt 8'
14. Trompet 8'	28. Fugara 4'
15. Sifføjte 1'	29. Flauto dolce 4'
	30. Flautino 2'
	31. Dolcian 8'
	Pedal:
A.	B.
32. Subbas 16'	37. Octav 8'
33. Principal 16'	38. Violoncello 8'
34. Violon 16'	39. Superoctav 4'
35. Rørquint 10 2/3'	40. Basun 16'
36. Gedackt 8'	41. Trompet 8'

Klokkespil, spærreventil for vindlader A og B, henholdsvis registertræk og trin, til 1. og 2. manual samt pedal. Manualkobbler II–I og Pedalkobbler I–P.

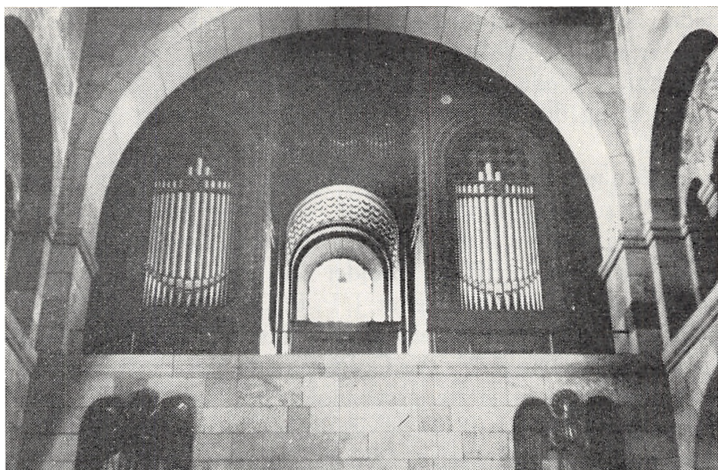
Det gamle orgel fra 1736 kasseredes, som det jo længe havde været hensigten, men to af dets stemmer overførtes – som en slags traditionsforbindende led – til det nye: Salicional 8' i 1. manual og Flauto amabile i 2. manual. Ved betragtning af instrumentets klanglige egenskaber iøvrigt, som de fremgår af dispositionen, må det betænkes, at det – med sine

franskprægede indslag som udjævnende moment – stammer netop fra en periode, der som nævnt var meget dårlig for orgelbygningen, romantikken, i hvilken orglet var stærkt på vej til at miste sin position som selvstændigt instrument, fordi man i stedse stigende grad nærmede dets klang til orkestrets, og den rene og klare værkinddeling og differentiering var faldet bort og afløst af manualværker af forskellig styrkegrad, men – også opstillingsmæssigt – uden egentlig selvstændighed overfor hverandre.

Til gengæld var andre af den klassiske orgelbygnings grundprincipper endnu bibeholdt, således de for klangen så afgørende sløjfevindlader og den mekaniske traktur – spillemekanisme – omend med et enkelt pneumatisk indskud, Barker-maskinen til 1. manual. Det hed i de samtidige referater, at domorglet ved sin konstruktion vakte betydelig opsigt. Der hentydedes til orglets delte opstilling – i en C-side og en Cis-side for de to manualers og pedalets vedkommende, mens 3. manual øverst oppe over vestvinduet stod samlet, kromatisk. Også det fritstående spillebord midt imellem de to orgelhalvdele med udvekslinger og træk til begge sider var noget usædvanligt, der påkaldte opmærksomhed.

Viborg Domkirkes orgel, der således på flere måder havde sit eget ansigt blandt tidens danske instrumenter, var så utvivlsomt Daniel Köhnes hovedindsats – selv betragtede han det, ved man, som sit livsværk. Men længe fik han ikke lov til at glæde sig over det og følge dets trivsel. Der var næppe gået to år fra dets færdiggørelse, så blev han angrebet af lungebetændelse og døde i marts 1878, ganske kort efter at have fuldført det meget smukke, stadig bevarede instrument til Reformert Kirke i København. Tilsynet med Viborg Domkirkes orgel gik over på andre hænder, indtil videre til hans kompagnon A. H. Busch, der i 1887 byggede orgel til Søndre Sogns Kirke. Ved Viborg Domkirkes orgel foretoges intet afgørende den første menneskealder.

En god skæbne blev det i de 90 år, der blev dets levetid, beskåret derved, at det stedse var mænd, hvis navn havde klang i dansk musikliv, der spillede det. Den første, Herman Amberg (1834–1902), af hvem Köhne-orglet holdtes

Viborg Domkirkes orgel af 1876,
bygget af Daniel Köhne.

»over dåben«, var lægesøn fra København og broder til arkitekten, professor H. C. Amberg, Ribe Domkirkes restaurator, og violinisten, kgl. kapelmusikus Johan Amberg. I de meget unge år var Herman Amberg elev på orglet og i teorien af J. P. E. Hartmann, på klaveret af Anton Ree, og sit selvstændige musikalske virke begyndte han allerede som 21-årig i Viborg, hvor hans position meget hurtigt blev en sådan – man har kaldt ham byens musikalske fader – at det faldt ganske naturligt at overdrage ham domkirkens organistembede – foreløbig jo uden orgel! – da dette i 1868 var blevet ledigt.

Der findes mange og smukke vidnesbyrd om den meget positive måde, hvorpå Amberg – naturligvis i hin tids romantiske form, men altid inspireret og værdigt – varetog sin kirkelige tjeneste; ikke få af de træk, der nævnes, fremkalder erindringen om hans store læremester Hartmann, ved hvis side han så ofte om søndagen havde stået på Vor Frue Kirkes orgelpulpitur, og dennes musikalske stil kom han også nær, når han komponerede, hvad enten det nu gjaldt sange, instrumentalmusik eller korbøger – Amberg arbej-

dede i sin Viborg-tid meget med kor af forskellig art – eller orgelværker. De sidste var langt de fleste. Sit instrument, som han spillede med dygtighed og sikkerhed, kendte han tilbunds, og det inspirerede ham til et ret stort antal arbejder.

Også når han satte sig til Köhne-orglet for at komponere, havde han gudstjenesten for øje, og hans orgelstykker giver utvivlsomt et ret klart billede af, hvordan hans kirkelige spil var. Hans vægtigste arbejder på dette område er de 24 korte orgelpræludier, tilegnet J. P. E. Hartmann, »Sechs Orgelstücke«, orgelparafrasen over Niels W. Gades salmemelodi »Udrust Dig, Helt fra Golgatha« samt en række salmeforspil. Meget af dette giver nok samtidig et indtryk af Herman Amberg som improvisator, i hvilken egenskab han ikke mindst nød anseelse. Det var under et besøg hos den »fantaserende« Amberg i Viborg Domkirke, at Holger Drachmann inspireredes til at skrive poetisk om orglet, og i sin iver kom til at tage Calcant-(bælgertræder-)trækket med ind i klang-poesien!

Holger Drachmanns besøg i Viborg Domkirke fandt sted den 1. november 1890. Efter traditionen sad han alene nede i krypten, mens Amberg – midt i halvtredserne dengang, men af digteren karakteriseret som gammel! – spillede på orglet. Det resulterede i dette digt:

Saa steg der et af de Jubelraab
fra Orglets mægtige Lunger,
af dem, hvorunder den gamle graa
Kvaderstens Kirke runger.

Det var den syngende Dolcian
Bordun, Fagot og Calcanten
de blandede sig med Fugara'en stærk
og smelted hen i Diskanten.

Og Subbassen brummed og Siffløjten lød
og Rørkvint som Gøgen kukked,
Oboen og Cornetten sang
og Viola di Gamba sukked.

O, vist maa der gives en Kjærlighed,
som mestrer Mismodets Skygger,
en Følelse ud over al Forstand,
hvorpaa man Domkirker bygger.

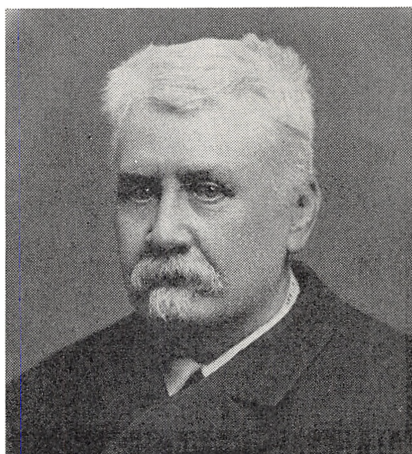
Hav Tak, Du gamle Organist,
som mestrer Højden og Dybden,
som løfted mig op og rev mig hen
ud – ud over Kirken og Krypten.

Hav Tak, Du større Organist,
som Menneskehjernerne kjender,
som læger med Livets højeste Kunst
de Vunder, der dybest brænder.

Navnene på de mest karakteristiske stemmer i orglet, som Drachmann brugte i digtet, havde han noteret op, da han, efter at Amberg havde spillet for ham, gik op til ham på orgelpulpituret og fik instrumentet demonstreret.

Professor Herman Amberg – med den titulære professor-titel hædrede han i 1892 – efterfulgtes i domorganist-embedet af Gunnar Foss (1877–1954), dengang en ung musiker blandt de meget få, der havde et navn på orglets særlige område. Han var søn af landskabsmaleren, professor Harald Foss, blev student og studerede teologi. Fra den vendte han sig mod orglet som elev af Gustav Helsted, en af den tids betydeligste orgelspillere. Gunnar Foss var blevet kendt i akademiske kredse, da han komponerede en fortræffelig kantate til Regenslindens jubilæum, men samlede sig som musiker iøvrigt helt og fuldt om orglet. Hans lærer var organist ved den dengang nye Jesus-Kirke i Valby; ved dens instrument, Danmarks eneste Cavallé-Coll-orgel, voksede Foss op i kunstnerisk henseende. Det bevirkede, at da han en augustdag i 1902 satte sig ved Köhne-orglet i Viborg Domkirke, mødte han mange klanglige træk, der fik ham til at føle sig hjemme ved dette orgel med det samme.

Ikke længe efter at være blevet Viborgs domorganist introducerede Gunnar Foss sig for stiftsstadens musikpubli-

Professor Herman Amberg
(1834–1902),
Viborg Domkirkes organist
1868–1902.

kum ved en koncert, der skulle blive indledningen til en meget flittig og uegennyttig koncertvirksomhed gennem mange år. Hans koncerter, i lige grad præget af dansk musik og klassiske værker af Bach og Buxtehude, i tider, da disse mestre knapt nok var »genopdaget« endnu, blev en fast grundpille i byens musikliv. En fornem række af ind- og udlandets mest fremtrædende vokal- og instrumentalsolister gav han, før radio og fjernsyn kendtes, Viborgs musikelskere lejlighed til at høre. Selv var Gunnar Foss en fin og nobel musiker, både når han spillede – med særlige, af mange værdsatte evner for improvisationens kunst – og når han komponerede. Han skrev enkelte ting for orgel, en række sange til tekster af Ludvig Holstein, Thor Lange og Carl Bahnsen og et par kantater, bl. a. en til indvielsen af Hans Tausens Hus i Viborg.

Gunnar Foss satte Köhne-orglet overordentlig højt, og han blev det en meget trofast tjener og vogter. Han måtte i mange tilfælde være sin egen orgelbygger og kom derfor til at kende instrumentet ind i dets inderste klanglige og tekniske detaljer. Efter at han havde virket ved det i fem år underkastedes det i 1907 en hovedreparation, foretaget af A. C. Zachariasen, Århus, og hans medarbejdere, deriblandt den unge Th. Frobenius fra Weikersheim. Zachariasen, der

Gunnar Foss
(1877–1954),
Viborg Domkirkes organist
1902–1946

derefter havde tilsynet med domorglet i mange år, retouche-rede dispositionen i romantiserende retning. Stemmerne fra Kastens-orglet, Salicional 8' i 1. manual og Flauto amabile i 2. manual udskiftedes med henholdsvis en Fugara 8' og en Flauto traverso 4'. I 1. manual erstattedes Quint 2 2/3' af en Flauto aperto 4' og mixturen af en Flauto major 8'; i 3. manual gik en Aeoline 8' og en Voce celeste 8' ind i stedet for Fugara 4'. Elektrisk blæser installeredes også ved denne lejlighed. Blandt senere ændringer kan nævnes, at Zacharia-sen (i 1927 som gave) skiftede 1. manuals trompet 8' ud – og endnu senere indbyggedes en Barker-maskine i 2. manual, ligesom en mixtur på ny indgik blandt 1. manuals stemmer.

Den første – og eneste – virkelige hovedreparation gennemgik Köhne-orglet efter en forudgående undersøgelse af den daværende orgelkonsulent, organist P. S. Rung-Keller, i efteråret 1938. Den foretoges af Marcussen & Søn, Aaben-raa, og havde såvel teknisk som klangligt sigte. Da orglet i sin tid byggedes, havde domkirken intet varmeapparat. Det kom først senere, og opvarmningen forårsagede i årenes løb en tiltagende indtørring af orglets trædele, gennemstik i vindladerne og andre mindre, men ofte generende skader. Pibeværket blev nedtaget, mekanikken afdækket, og problemerne klarlagdes i deres fulde omfang.

Det var nødvendigt at foretage særdeles omfattende afstivninger af den komplicerede mekanik, der visse steder havde forskubbet sig helt op til 6 centimeter, endvidere underbyggedes alle vinkelklodser, de 13 vindlader underbyggedes ligeledes, og værket fik nye magasin- og stødbælge. Hertil kom en gennemgribende restaurering og efterintonering af pibeværket, ligesom der foretoges visse ændringer i klangbilledet – i det væsentlige bestående i, at der med nye og omgjorte blandede stemmer »lystes op« i samtlige tre manualer; kun ved pedalet rørtes der ikke. Instrumentet havde herefter følgende disposition:

1. Manual:

1. Bordun 16'
2. Principal 8'
3. Bordun 8'
4. Fugara 8'
5. Quintatön 8'
6. Octav 4'
7. Gemshorn 4'
8. Superoctav 2'
9. Sifføjte 1'
10. Rørquint 5 1/3'
11. Quint 2 2/3'
12. Mixtur 6–8 f
13. Scharff 4 f
14. Fagot 16'
15. Trompet 8'

2. Manual:

16. Gedackt 16'
17. Principal 8'
18. Rørfløjte 8'
19. V. di Gamba 8'
20. Octav 4'
21. Kobbelfløjte 4'
22. Gemshorn 2'
23. Mixtur 4 f
24. Sesquialter 2 f
25. Obo 8'

3. Manual:

26. Gedackt 8'
27. Suavial 8'
28. Viol. Princ. 4'
29. Fl. dolce 4'
30. Flautino 2'
31. Nasat 1 1/3'
23. Dolcian 8'

Pedal:

33. Subbas 16'	38. Violoncel 8'
34. Principal 16'	39. Superoctav 4'
35. Violonbas 16'	40. Rørquint 10 2/3'
36. Gedacktbas 8'	41. Basun 16'
37. Octavbas 8'	42. Trompet 8'

Sven-Ove Møller
(1903–49),
Viborg Domkirkes organist
1947–49,
ved Köhne-orglets
spillebord.

Ved nytår 1947 fratrådte domorganist Gunnar Foss i forbindelse med sin 70-års fødselsdag efter næsten 45 års tjeneste ved Köhnes orgel i Viborg Domkirke. Han var den, der kom til at spille det længst. Hans forgænger, professor Amberg, var domorganist i omtrent 34 år, hvoraf de 26 ved Köhne-orglet. I det meste af 80 år havde Viborg Domkirke således kun haft to organister, en rekord, der stærkt nærmer sig de to stormestre Weyses og Hartmanns – de var tilsammen organister ved Vor Frue Kirke i København i 94 år! Og det var i tider, da det var lettere at nå op på disse usædvanlige højder, fordi aldersgrænsebegeret var ukendt.

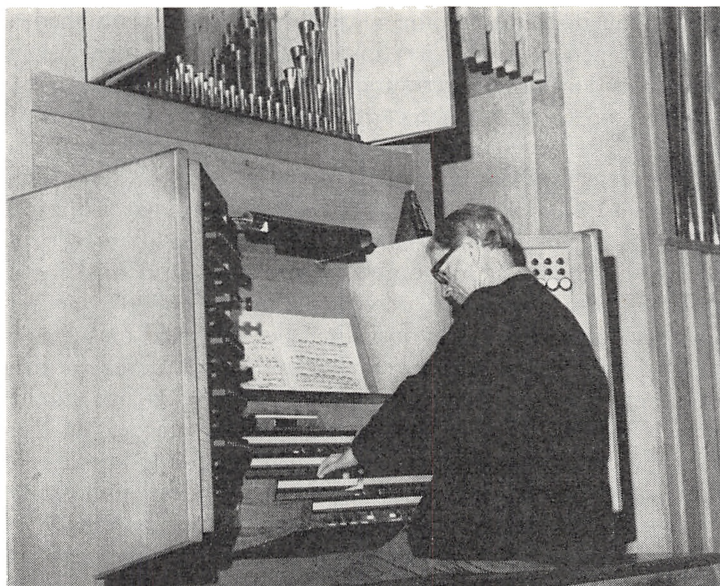
Gunnar Foss efterfulgtes af Sven-Ove Møller (1903–49), der allerede, da han tiltrådte ved Viborg Domkirke, havde et smukt navn både som orgelspiller og komponist. Han var københavner, elev af konservatoriet, Vald. Hansen og P. S. Rung-Keller, og tog organisteksamen i 1922. Sit første embede havde han fra 1924 i Varde ved det af Rung-Keller byggede, senere af Marcussen udvidede orgel og kom derfra 1933 til Nykøbing F. Han spillede hele tiden ret ofte tillige i hovedstaden, bl. a. ved orgelaftenerne i Vor Frelsers Kirke.

Lidt efter lidt lærte man ham også at kende som komponist, i hvilken egenskab han på kirkemusikkens område blev noget af en banebryder.

Han skrev ikke blot for sit instrument, orglet, men også for kor, alt i sin egen stil. Hans værker bærer præg af hans fortrolighed med den klassiske kirkemusik, men i høj grad også af hans friske musiceren ud fra et oprindeligt og ægte musikersind. Let kom han næppe til noget af det, han frembragte; hans værker er alle dybt gennemarbejdede og logiske i formen. En indsats, der også skabte respekt om hans navn, gjorde han, da han i sin Nykøbing-tid med endelig sikkerhed identificerede en række hidtil ukendte Buxtehude-kompositioner, nedskrevet i en nodebog i den gamle Roskildekantor Ryges efterladenskaber.

Med frisk initiativ tog han i Viborg nye opgaver op. Han gik ind i folkemusikskolearbejdet, vakte interesse med sine »kirkemusiktimer« og drog tillige med held regimentets musikkorps ind som et led i sin kirkemusikalske virksomhed, hvorved han på en meget positiv måde fornyede gamle traditioner. Også som skabende musiker arbejdede han frugtbart videre i Viborg. Her fuldførte han bl. a. – og domorglet har jo næppe spillet nogen helt ringe rolle i den forbindelse – sit betydelige orgel-Te Deum.

Meget brat satte døden punktum for Sven-Ove Møllers livsbane. Richard Sennels (f. 1912) blev nu, i efteråret 1949, domorganist i Viborg, hvortil han kom fra Nykøbing på Mors. Som elev af Gunnar Foss havde han smukke forudsætninger for at føre traditionerne på domorglet videre. Han havde spillet hos Georg Fjelrad også, tog eksamen fra konservatoriet 1935 og studerede desuden hos den store franskmand Marcel Dupré. Sin egentlige debut havde han i Århus. Den vakte opmærksomhed. Han koncerterede lejlighedsvis udenfor Nykøbing M., hvortil han kom 1938, i radio og i udlandet. Han vandt hurtigt et navn, ikke blot som en suveræn, men også som en usædvanlig alsidigt orienteret orgelspiller, der til fuldkommenhed beherskede repertoireet fra de store klassikere til de helt moderne mestre. Således lærte også Viborg ham at kende, da han tog domkirkens orgelbænk

Domorganist Rich. Sennels ved det nye orgel 1967.

(B. Madsen fot.)

i besiddelse, foruden at han åbenbarede sig som en musiker af ildhu og initiativ og forøvrigt også som formående komponist, navnlig af kantater og korværker.

Rich. Sennels blev mere end nogen anden manden bag det nye instrument, der i foråret 1966 stod færdigt på Viborg Domkirkes orgelpulpitur. Da restaureringen af Köhne-orglet i 1938 var afsluttet, håbedes det almindeligt, at det ville have mulighed for at klare sig nogle årtier fremefter. Ret hurtigt svandt dette håb. Nye vanskeligheder, ofte akutte, opstod med instrumentet; krav om forbedringer meldte sig med stigende styrke, støttet ved syn af kirkeministeriets orgelsagkyndige, først professor Em. Bangert (o. 1950), siden professor Aks. Andersen (1958). Oprindelig gjorde man sig nok tanker om ombygning af Köhne-orglet, det betydeligste i sin helhed bevarede fra forrige århundrede, men efterhånden stod det klart, at det naturlige hensyn til denne histo-

risk betonede kendsgerning måtte vige for nødvendigheden af bygningen af et helt nyt instrument. Beslutningen herom toges, da domkirkens restaurering i 1955 var fuldført.

Der kom til at forløbe et ret langt tidsrum fra fremsættelsen af de første planer om et nyt Viborg-domorgel til Instrumentets fuldførelse; den daværende leder af Marcussen & Søns Orgelbyggeri, Sybrand Zachariassen, var tidligst i Viborg i den anledning i 1951. Der rejste sig ikke få problemer omkring det nye orgel, mindre nok økonomiske end sådanne, som angik dets udseende. Som i 1868-69 var det især spørgsmålet om dets opstilling, der måtte til meget nøje overvejelse; det var stadig vestvæggens vindue, i mellemtiden smykket med en Skovgaard-mosaik, der rejste de største vanskeligheder. Et så betydeligt instrument som det, der her var tale om, kunne ikke udformes på rette vis, uden at hele vægfladen udnyttedes, og de strenge værkopbygningskrav lod sig ikke honorere ved en tvedeling af instrumentet.

I menigheden var ønsket om at bevare vinduet synligt nede fra kirken meget stærkt, men da det stod klart, at det var af afgørende betydning at nå det rette resultat for orglets vedkommende, veg dette ønske i sidste instans. Hertil bidrog også, at kirkens arkitekt, kgl. bygningsinspektør Ths. Havning, med sine udkast formåede at overbevise myndighederne, blandt dem kirkeminister Bodil Koch, til hvem sagen i 1963 også nåede frem, om, at den løsning, der betød vestvinduet borteliminering, var den rette. Kontrakten med orgelbyggeriet var afsluttet i 1961, men først umiddelbart før arbejdets påbegyndelse lå facadeproblemet klart.

Bygningen af det nye instrument påbegyndtes i orgelbyggeriet i Aabenraa tidligt på sommeren 1965, og mod slutningen af året var man så vidt, at forberedelserne i domkirken kunne indledes. Den første var fjernelsen af Köhneorglet. Det klang for sidste gang den 8. december ved den 216. i rækken af domorganist Sennels' kirkemusikaftener, afsluttet med Cesar Francks E-dur Choral. Dagen efter påbegyndtes nedbrydningen af instrumentet. Der gik godt og vel et halvt år, så stod det nye orgel færdigt med følgende disposition:

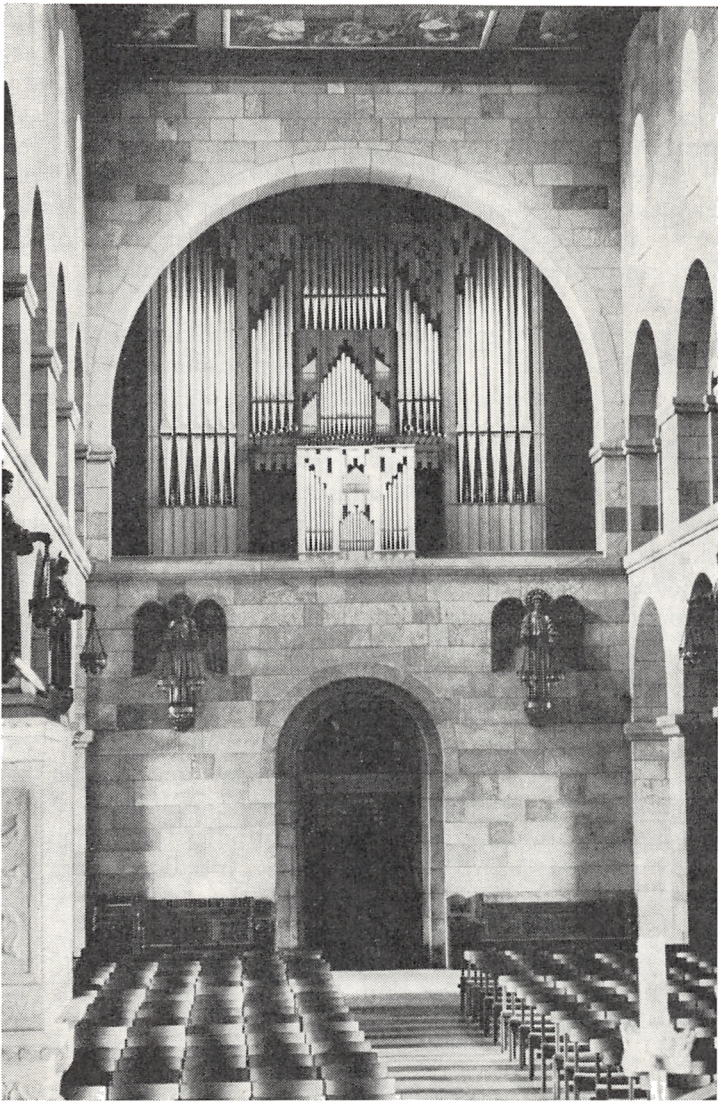
Hovedværk:		Brystværk:	
1.	Gedaktpommer 16'	26.	Trægedakt 8'
2.	Principal 8'	27.	Blokfløjte 4'
3.	Spidsfløjte 8'	28.	Principal 2'
4.	Gedakt 8'	29.	Waldfløjte 2'
5.	Oktav 4'	30.	Sivfløjte 1'
6.	Nathorn 4'	31.	Cymbel 2 kor
7.	Spidsquint 2 2/3'	32.	Regal 16'
8.	Oktav 2'	33.	Skalmeje 8'
9.	Cornet 4 kor	Svelleværk:	
10.	Mixtur 6–8 kor	34.	Bordun 16'
11.	Scharff 4 kor	35.	Principal 8'
12.	Trompet 16'	36.	Flûte harmonique 8'
13.	Trompet 8'	37.	Rørfløjte 8'
Rygpositiv:		38.	Viola di Gamba 8'
14.	Rørgedakt 8'	39.	Vox celeste 8'
15.	Quintatøn 8'	40.	Oktav 4'
16.	Principal 4'	41.	Gemshorn 4'
17.	Rørfløjte 4'	42.	Rørquint 2 2/3'
18.	Oktav 2'	43.	Oktav 2'
19.	Spidsgedakt 2'	44.	Blokfløjte 2'
20.	Nasat 1 1/3'	45.	Tertz 1 3/5'
21.	Sesquialtera 2 kor	46.	Mixtur 5–7 kor
22.	Scharff 5–6 kor	47.	Fagot 16'
23.	Dulcian 16'	48.	Tromp. harmonique 8'
24.	Krumhorn 8'	49.	Obo 8'
25.	Regal 4'	50.	Clairon 4'
Pedalværk:			
51.	Principal 16'	Tremulanter til Rp, Bv og Sv.	
52.	Subbas 16'	Kopler: H/R, H/B, H/S, P/H, P/R, P/R ⁴ , P/S.	
53.	Oktav 8'	2 frikombinationer, den ene både samlet og delt.	
54.	Gedakt 8'	3 ekstra pedal-kombinationer.	
55.	Oktav 4'	Generalcrescendo.	
56.	Kobbelfløjte 4'	Rørværksafstillere.	
57.	Nathorn 2'		
58.	Rauschquint 4 kor		
59.	Mixtur 6–8 kor		
60.	Fagot 32'		
61.	Basun 16'		
62.	Dulcian 16'		
63.	Trompet 8'		
64.	Zink 4'		

Viborg Domkirkes orgel af 1966 udfylder i højden og næsten i bredden den store romanske bue, der afgrænser orgelpladsen til kirken. Facaden og det samlede orgelhus, som er udført af egetræ, er tegnet af kirkens arkitekt, m. a. a. Thomas Havning. Der er meget træ i facaden, og dennes piber, der er af tin, er opstillet efter et nøje beregnet system, hvilket giver orglets ydre en vis »tyngde«, som gør, at det føjer sig naturligt ind i kirkerummet og ligesom synligt giver udtryk for det store instruments tonevælde.

Domorglet er i modsætning til sin forgænger bygget bag en samlet facade og i »huse« for hvert enkelt af dets værker, hvilket sikrer, at dets fulde klang kastes direkte frem, ud i kirken. Instrumentets opstilling følger helt de klassiske principper med hovedværket baseret på Principal 8' som det centrale og under det brystværket baseret på Principal 2' samt pedalværket med Principal 16's vældige piber ud til siderne. På granitbalustraden under orgelbuen er rygpositivet – baseret på Principal 4' – placeret; egentlig burde det have været indfældet i selve balustraden, men det skønnedes ikke ønskeligt af arkitektoniske hensyn at bryde denne. Uden for det klassiske mønster falder svelleværket, anbragt over hovedværket.

Dette værk er af stor betydning for instrumentets klanglige fysiognomi. Det supplerer nemlig i vidt omfang det i forvejen rigt besatte orgels klassisk prægede klangverden. I det findes der stemmer, der tillader autoritativ udførelse af romantisk musik såvel som af fransk musik, af moderne musik naturligvis også. Værket danner derved på en måde forbindelse bagud til Köhne-orglet, der jo overvejende var orienteret netop mod romantikken. Alsidigt i klanglig henseende fremtræder orglet som få i Danmark.

Til de største hører det også. Med sine ialt 64 klingende stemmer blev det det største helt nybyggede i landet i lange tider. Disse 64 stemmer fordeler sig med 13 i hovedværket, 12 i rygpositivet, 8 i brystværket, 12 i svelleværket og 14 i pedalet. Et karakteristisk træk i billedet af instrumentet er den »spanske trompet« – Trompet 8' i hovedværket – hvis lange slanke lydbægre springer frem fra facadens underdel.

Viborg Domkirkes orgel, bygget 1966
af Marcussen & Sønns Orgelbyggeri, Aabenraa.
Facaden tegnet af arkitekt m. a. a. Thomas Havning.

Orglet har mekanisk traktur, forbindelsen fra tangent til ventil er direkte, og det har – som forgængerer, der aldrig nåede at blive »moderniseret« – de klassiske sløjfevindlader. Dertil har det en række hjælpemidler, bl. a. kopler, der kan bringe alle instrumentets værker til at klinge under ét, så der bliver et virkeligt »fuldt værk« ud af det. Registraturen er elektrisk med en række frikombinationer, og der findes et »generalcrescendo«, der gør det muligt at brede orgelklangen ud fra det fineste pianissimo til det vældigste fortissimo.

Lederen af Aabenraa-orgelbyggeriet, civilingeniør Jørgen Zachariassen, kunne, da han sammen med domorganist Sennels fastlagde den omfattende disposition og andre retningslinjer for instrumentets bygning, næsten helt følge det udkast, hans fader, orgelbygger Sybrand Zachariassen fra første færd havde udarbejdet, efter at have gjort sig fortrolig med det store domkirkerums så fordelagtige akustiske egenskaber. Det var to af orgelbyggeriets højt betroede medarbejdere, Bruno Christensen og Kurt Hansen, der foretog intoneringen af instrumentet – en krævende opgave, som det tog måneder at føre til ende.

Søndag den 26. juni klang Viborg Domkirkes Marcussen-orgel første gang for menigheden både til gudstjeneste og senere ved en koncert. Den danske kirke har ikke, som f. eks. den svenske, et særligt orgelindvielsesceremoniel under biskoppelig medvirken; herhjemme tages orglet blot, jævnt og ligefremt, i brug. Det skete for domorglets vedkommende ved højmessens den pågældende søndag, idet domprovst, dr. theol. Knud Gjesing efter prædikenen udtrykte menighedens glæde over det nye orgel; han pegede på dets store opgave: at tjene mødet mellem Gud og menigheden og udtrykte ønsket om, at det i mange år måtte lyde til menighedens opbyggelse og frembære dens lovsang.

HENVISNINGER

Ursin: Stiftsstadens Viborg (1849), div. steder. Niels Friis: Orgelbygning i Danmark (1949), div. steder. Niels Friis: Holmens Kirkes Orgel (1956). Otto v. Spreckelsen: Stadsmusikanter og Organister i Viborg 1675–1875, m. noter, i Fra Viborg Amt 1937. Viborg Stiftstidende 19. januar 1928. Smst. 3. april 1941. Smst. 3. oktober 1944. Smst. 20. juli 1950. Smst. 22. juli 1950. Viborg Stifts Folkeblad 27. juni 1966. Organistbladet (Meddelelser fra Dansk Organist- og Kantor-Samfund) nr. 2, 1939, og nr. 4 ff, 1952. Viborg Domkirkes Arkivalier (i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg). Marcussen & Søn Orgelbyggeris arkiv, Aabenraa.

Niels Friis, f. 1904, der er Viborg-student og uddannet som organist, bl. a. ved Viborg Domkirkes orgel, er redaktør ved Berlingske Tidende og har udfoldet et omfattende forfatterskab af personal-, musik- og teaterhistorisk art, herunder en række orgelmonografier.

En embedsmand inspicerer Viborg by og amt i året 1819

AF PAUL G. ØRBERG

Gamle rejsebeskrivelser fra steder og egne, man er godt hjemme i, er altid morsomme at studere. Men det kan også være interessant og oplysende at slå følge med en embedsmand, som rejser omkring med det bestemte formål at se lokale embedsmænd og offentlige indretninger grundigt efter i sømmene. Ganske vist må man her affinde sig med et kancellisprog, som nok til tider kan blive en smule knudret, men til gengæld får man klar besked om mangt og meget og det fra en førstehåndskilde.

I 1803 havde en kongelig resolution – af 20. maj – befalelet, at et medlem af Danske Kancelli årligt skulle berejse en eller anden del af de danske provinser for at undersøge tilstanden af justits- og politikvæsenet med derunder hørende indretninger, og en resolution året efter – 29. juni 1804 – havde udvidet undersøgelserne til også at omfatte sundhedsvæsen, fattigvæsen, brandvæsen m. v. Der kom dog næppe foreløbig rigtig gang i disse inspektionsrejser på grund af krigen 1807–14 og statsbankerotten 1813, men den 12. maj 1819 fik tre højtstående embedsmænd kongeligt brev om at foretage embedsrejser i Vejle, Århus og Viborg amter. Til at berejse Viborg amt var udpeget højesteretsassessor *Andreas Christian Kierulff*. Han var født i 1782 og døde i 1846 som overpræsident i København. Fra 1820 til 1834 var han politidirektør i København og betegnes i det hele som en ualmindelig dygtig embedsmand, Frederik den Sjettes fortrolige og rådgiver. Som sekretær på rejsen fik han *Christian Reiersen* (1792–1876), den siden så kendte censor i København med det berygtede »Må trykkes«.

Af den meget omfattende korrespondance, som etatsråden førte i forbindelse med sine undersøgelser, fremgår det, at embedsmændene i første omgang har opholdt sig i Viborg fra den 26. maj til den 27. juli. Derefter har man været

hjemme i København på en kort visit, for den 3. august 1819 får de to herrer udstedt rejsepas, som man endnu dengang skulle have, når rejsen gik over vand, samt fripas på befordring af en vogn med fire forspændte heste. Gennem påtegningerne på passet kan vi følge dem på hele denne tur. Rejsen startede den 4. august over Kalundborg–Århus med ankomst til Viborg den 6. eller 7. Fra den 14. til den 19. august var man en udflugt til herredsfogedgården Dalsgård i Hørup sogn i Lysgård herred, og fra den 21. august til den 2. september en større tur til Skive og gennem Salling med besøg på flere herregårde, Eskær, Østergård, Jungedgård og Kjeldgård. Bortset fra en udflugt på nogle dage til Hobro og Aalborg opholdt man sig nu i Viborg til den 19. oktober, da afrejsen fandt sted. Denne gang lagdes vejen over Fyn – bl. a. for at få lejlighed til at drøfte Viborg tugthus' forhold med justitsråd Bruun i Fredericia – og den 3. november var man tilbage i hovedstaden.

Sine iagttagelser fra den langvarige rejse samlede Kierulff i en allerunderdanigst beretning til kongen, dateret: København, den 22. november 1819. Det er denne beretning, vi nu skal blade i.

*

På *Viborg by* tillader jeg mig allerunderdanigst først at henvende Deres Majestæts allerhøjeste opmærksomhed. Af dens fordums storhed er nu ikke mere skygge tilbage, og dens borgeres velstand er for nærværende tid kun såre ringe. Årsagerne hertil formener jeg at måtte være, at byens fornemste næringskilder ikkun er agerbrug og de fordele, som det der holdende snapsting fører med sig, og at agerdyrkingen i disse Jyllands egne ej giver det rigeste udbytte, samt at snapstinget i de senere år kendeligen har aftaget formedelst de uheldige pengekonjunkturer, og fordi den nordre del af Nørrejylland's pengeaffærer afgøres i Aalborg by, hvorved konfluxen af mennesker ved Viborg snapsting er kendelig ringere end forhen.¹⁾ Det er også på grund af denne nærløshed i de fleste stænder, at kun med megen nøjsommelighed det, som af borgerne skal præsteres til staten og byen, kan indkomme.

Andreas Chr. Kierulff
(1782–1846)
Gehejmekonferensråd,
overpræsident.

Efter maleri 1835
af Adam Müller
på Det nationalhistoriske
Museum
på Frederiksborg.

Byens økonomiske tilstand er i høj grad forvirret, da der efter byregnskabet for 1818 fandt en deficit sted af cirka 12000 rdlr. foruden en fast gæld på noget over 7000 rdlr., som for flere år siden er kontraheret og som byen årligen forrenter. Oprindelsen hertil må fornemmelig udledes fra årene 1814 og 1815, da den daværende magistrat forsømte at ligne byens skatter, hvoraf fulgte, at byen manglede indtægter til at bestride dens udgifter med, og, da kærneren brugtes af den daværende magistrat som dennes private fuldmægtig til at opkræve kongelige skatter og renterne af Rigsbankhæftelsen, anvendte han tildels de penge, han havde under hænder, til bestridelse af byens udgifter. Den således anvendte sum erholdt Deres Majestæts kasse og Rigsbanken samt nogle af yderne af Rigsbankhæftelsen, for den refusion de efter anordningerne i afgiften tilkom, fordring for og skønt den vel oprindelig har været betydelig større end nu, så trykker den dog for øjeblikket højlig, fordi der fra vedkommende autoriteters side presses på afgørelse. Midler hertil er byen dog ej aldeles blottet for, thi den har

betydelige udestående fordringer i ubetalte skatter og refusion for delinkventomkostninger til et beløb af circa 12000 rdlr., foruden indkvarteringsgodtgørelse, osv., som, når disse indkom, mere end tilstrækkelig vilde tjene til at dække dificiten; men, skatterestancerne, forsåvidt de angår årene 1813, 1814, 1815 og 1816, har overstået udpantningstiden og kunne nu ej indkomme uden ved søgsmål, hvorpå der er begyndt, og refusionen af delinkventomkostningerne beror på opgørelse fra amtets side. Det er altså tiden det er om at gøre, og Deres Majestæt vilde derfor vise Viborg by en sand velgerning ved at bevirke at der kunde ske opsættelse med betalingen af hvad der fordres af byen, og ved at der fra amtets side vågedes over at der flittigen arbejdedes på indrivelsen af byens fordringer, samt at en vis ufravigelig orden fulgtes i de indkomne restancers og fordringers anvendelse. Over denne genstand har jeg for øvrigt tilladt mig udførligen at udbrede mig i en til det Kongelige Danske Cancelli under 18. f. m. indgiven særskilt indberetning.

Under andet punkt gennemgås byens skiftevesen. Ved Kierulffs ankomst fandt han 46 usluttede skifter, nogle over 10 år gamle. Punkt 3 omhandler byens overformynderi, som indbefatter 195 arvekapitaler til et omtrentligt beløb af 29.435 rbd. sølv og 8528 rbd. sedler og er i temmelig god orden. Retsplejen og forligelseskommissionen (pkt. 4) har han heller ikke noget væsentligt at udsætte på.

5. *Politiet i Viborg by* består af 3 betjente og 4 vægtere. Lygter haves der ikke på gaderne, men forøvrigt er gadeuordener og sligt sjældent i Viborg, når undtages, at betleriet går temmeligt i svang.

6. *Brandanstalterne i Viborg* er i ret god stand. Byen har, foruden tugthussprøjten, 3 sprøjter, af hvilke de tvende hver har to slanger, som, skønt gamle, dog er brugelige. Sprøjterne betjenes af folk, som ej hører til borgervæbningen, og for deres arbejde er tilstået frihed for byens skatter, men, kort før min afrejse var fra de eligerede mænd indkommet et forslag om at anden afdeling af borgervæbningen måtte indgå og derimod organiseres til et brandkorps, hvorimod de nu hertil brugende personer skulle benyttes til tilsynet

med sprøjterne. Dette forslag, som jeg har gennemlæst og tror at kunne være gavnligt vil med alle vedkommendes erklæring indkomme til Deres Majestæts Danske Cancelli. Som inspektør ved brandvæsenet er ansat en kaptajn Hege-lund²⁾, der er en gammel affældig mand.

7. *Viborg bys fattigvæsen* har jeg tilladt mig, under 10. dennes, at indsende særskilt indberetning om til det Kongelige Danske Cancelli. Antallet af de fattige udgjorde efter planen for 1817 81, for 1818 88 og for 1819 89 af en folkemængde af henved 3000 mennesker. Fattigvæsenet har ej ubetydelige indtægtskilder og legater og skænkede jorder, hvoraf de første udgør 5360 rdl. 4 mark 7 skilling, og den årlige leje af de sidste omtrent 800 rbdrl. sølv, hvoraf Aalborg bys fattigvæsen dog tilkommer halvdelen af den årlige afgift 296 rbdrl. 1 m. 15 sk. sølv. Den faste ugentlige understøttelse beløb sig i 1817 til 2416 rbdrl. 3 m. 4 sk. og ligningen udgjorde 1474 rbdrl. 5 sk., men da regnskaberne for 1818 ej ved min afrejse fra Viborg endnu var indkomne, mangler jeg pålidelige data til at få oplyst fattigforsørgelsens såvelsom bidragenes størrelse i sidstmeldte år, i hvilken sidste dog såvel i 1818 som i 1819 skal være sket betydelig nedsættelse. I bestyrelsen hersker derimod ikke den ønskeligste orden, da fattigvæsenets regnskaber først meget sildig og uregelmæssigen indkommer fra kassereren, provst Zahrtmann³⁾, og i almindelighed ikke førend han er sat under mulkt, ligesom der ej heller på den tilbørligste måde drages omsorg for at fattigvæsenets indtægter indkommer, da restancerne, der fornemmelig består i uinddrevne mulkter, ubetalt jordleje m. v., udgjorde ved 1818 års udgang 2275 rbdrl. 9 4/15 sk. sølv og 300 rbdrl. 1 1/2 sk. sedler. Det er derfor jeg har fundet mig foranlediget til at andrage for det Kongelige Danske Cancelli på valget af en anden kasserer og tilsvær for fattiginspektionens medlemmer af nogle af de resterende summer. Forøvrigt har den almindelige fattigvæsensbestyrelse i Viborg by intet fattighus eller andet sådant sted, hvor de almisseoppebærende kunne nyde husly og underholdning, men understøttelsen sker i penge og de fattige indtages hos byens beboere, hvor bedst ske kan. Derimod gi-

ves i Viborg et hospital, stiftet af højlovlig ihukommelse kong Christian d. 3., hvori 19 fattige gives husly, seng, varme og daglig i penge fra 4 til 15 sk., ligesom og 12 fattige af Viborg by nyder en ugentlig understøttelse af 4 à 8 sk. daglig, samt 20 udenbys fattige erholder fuld portion daglig 4 sk. og 25 halv portion daglig 2 sk. Ved mit besøg i hospitalet var dog derhos af det for hospitalslemmerne overflødige lokale indrømmet plads til beboelse for nogle af byens fattige, og tror jeg, at mere plads endnu hertil kunde afgives, når hospitalet vilde indrømme den, og de første be- kostninger ved indretningen kunde bringes tilveje.

8. *Medicinalvæsenet* savner højlig et sygehus, ligesom så- vel Viborg by in specie som Viborg amt i almindelighed ej heller har nogen indretning for afsindige. Følgen heraf er, at de syge må plejes hos deres slægt og venner eller hvor de kunne anbringes og de afsindige på lige måde tilses. Ufuld- kommenheden heraf indlyses nu tydelig, thi under epidemi- ske sygdomme må smitten nødvendigvis udbredes, ligesom patienterne af veneriske sygdomme ej heller kunne være un- derkastede det strenge tilsyn, som til at afværge smittens udbredelse er så højst nødvendigt. Såvel fra stiftsfysikus som fra distriktskirurgen har været gjort forslag til at af- hjælpe denne mangel, hvilke forslag med kancellisekretær Gundelachs⁴) derover afgivne betænkning til amtet er ind- sendte og vedlægger jeg allerunderdanigst den originale nu til mig i samme anledning fra stiftsfysikus indgivne forestil- ling. Meningerne er delte om hvor dette sygehus skulde ind- rettes enten i det forhen afbenyttede militære sygehus, der er en gammel forfalden bindingsværksbygning, og hvori nu nogle fattige for en moderat betaling er forundt husly, eller, efter en mere udvidet plan, i den nedlagte Nørresogns kirke. Dersom imidlertid Deres Majestæt skulde i Deres visdom finde det passende, at der alvorligt tages hensyn på at for- skaffe Viborg by og amt et sygehus, hvilket jeg tror at være højst nødvendigt, da anser jeg det for at være rettest, at sa- gen i det hele, nemlig såvel i henseende til lokalet, som i henseende til stedet, hvorfra midlerne til indretningernes indførelse skulde hentes, overlades en kommission af sag-

kyndige mænd på stedet til nøjere prøvelse. Ved denne lejlighed tillader jeg mig også at berøre den nedlagte

9. *Nørresøgn's kirke*⁵⁾). Denne bygning, hvortil mange agtværdige erindringer er knyttede, fordi det var den første kirke i Danmark, hvori Hans Tausen prædikede den evangeliske lære, står nu, efter at tårnet er nedbrudt, uden synderligt tilsyn og forfalder kendeligen hvert år, så at de materialer, som endnu i den kunde være brugelige, ville upåtvivlelig om kort tid være aldeles fordærvede. I kirken selv står endnu prædikestolen, der dog til en anden kirke skal være solgt, men er endnu ikke blevet afhentet, ligesom der og i de betydelige hvælvede kældere, som er under kirken, findes en mængde lig. Da jeg i sommer første gang besøgte den, var tilgangen til samme aldeles uhindret, og en kalkslager havde der opslået sit værksted, og i en afdeling af kirken, som ikkuns ved et slet vedligeholdt gitter var adskilt fra den øvrige del, var oplagt tørv og sat en vogn. Adgangen til de underjordiske hvælvninger og de der stående lig var aldeles fri, og endog enkelte af kisterne til at åbne, ligesom der og fandtes en begravelse, til hvilken den ene lem var borte, en af de der stående kister opbrudt og liget aldeles tilsyne. Ved kirken var et benhus, hvortil en åbning uden lukke, i hvilket henlå en del menneskeben, med hvilke drenge på kirkegården ofte driver deres spil. Da jeg anser den måde, hvorpå denne kirke behandlede, som bidragende til at svække agtelsen for religionen og at fremkalde ubehagelige indtryk hos de nulevende mennesker for den liden fred, der omhegnede de dødes grave, og jeg derhos anså det hele stridende mod et rigtigt sundhedspoliti, gjorde jeg kancellisekretær Gundelach herpå opmærksom og han tilskrev kirkeværgerne i denne anledning; men da jeg ved et senere besøg i kirken vel fandt kirkedøren lukket, men derimod ikke de øvrige mangler afhjulpne, så har jeg troet herpå at burde henvende høje vedkommendes opmærksomhed. Jeg mener nemlig, at såfremt ejendomsretten til begravelserne kan antages at være præscriberet, bør ligene såvelsom de i benhuset liggende ben bortskaffes og begraves, samt en bestemmelse tages med kirken i det hele, om den skal blive stående og

Frederik Christopher
Gundelach (1785–1847)
cand. jur., borgmester
og byfoged i Viborg 1815,
by- og herredsfoged
i Lemvig 1830,
kancelliråd.

Fot. (efter maleri) i
Viborg byhistoriske Arkiv.

anvendes eller nedbrydes, i hvilket sidste tilfælde den da til nedbrydelse kunde bortsælges.⁶⁾

10. *Viborg tugthus* er det straffested, hvor forbrydere fra Nørrejylland i almindelighed indsættes. Det talte i oktober måned 95 fanger, der beskæftigedes med fabrikarbejde. Ved de ventilationer, som ved flere lejligheder har fundet sted fabrikanlægget i Viborg tugthus betræffende, er det etableret som en afgjort sandhed, at bemeldte anlæg er en gavnlig indretning, der forskaffer fangerne en nyttig beskæftigelse og at de underholdes godt, og jeg anser det derfor overflødig, at sådant yderligere af mig bekræftes, men vil jeg dog i anledning af fangernes beklædning indkomme med særskilt indberetning til det Kongelige Danske Cancelli.⁷⁾ – Fabrik-anlægget bestyres af et interessentskab for privat regning, bestående af nu afdøde generalkrigskommissær Schuchardt⁸⁾, justitsråd Bruun i Fredericia⁹⁾ og kaptajn Undall¹⁰⁾, der fører den egentlige inspektion over stiftelsen. Formedelst betydelige tab, som i de senere år har mødt interessentskabet, har det opsagt bestyrelsen først til fratrædelse til 1. juli næ-

ste år og derefter, da denne opsigelse formedelst manglende lovligt varsel, ej antoges til 1. november; men har dog justitsråd Bruun indsendt et forslag til betingelser, hvorunder han kan findes villig til herefter alene at vedblive bestyrelsen af fabrikanlægget i Viborg tugthus. Dette forslag går i det væsentlige ud på, at justitsråden, foruden den gæld, hvori interessentskabet står til Deres Majestæts kasse af 18000 rbdlr. n.v. (o: navneværdi) og hvilken han ville overtage sig mod at en nedsættelse deri skete, rettet efter det kursforhold, hvori sedler stod til sølv på den tid interessentskabet pådrog sig gælden, endvidere til fabrikkens drift forstraktes med et lån af 15000 species, og, foruden de 3725 rbdlr., som interessenterne nu årligen oppebære til anlæggets drift, endvidere blev tillagt årlig circa 5000 rbdlr., hvilken underbalance formentligen skulde finde sted ved fabrikantreprisen. Dette forslag har jeg indsendt til det kgl. Danske Kancelli og under 6. dennes over samme afgivet min betænkning.¹¹⁾ Jeg finder mig ikkun foranlediget til her at tilføje, at når spørgsmålet om en sådan straffeanstalt hensigtsmæssigst bestyres af det offentlige eller af private opkastes rent og purt, blottet for alle økonomiske hensyn, mener jeg svaret må blive til fordel for det første, thi skønt jeg intet har at anke over fangernes behandling som fanger i tugthuset, så tror jeg dog, at det stedse bliver en afgjort sandhed, at i hvor stor en grad af fuldkommenhed og samvittighedsfuldhed en sådan indretning under privat bestyrelse end gives, bliver dog straffeanstaltens hovedøjemed, fangernes behandling som forbrydere, i større eller mindre grad underordnet interessenternes private fordel.¹²⁾

11. *Rådhuset i Viborg* er efter min formening en smuk bygning, der i den senere tid er givet en betydelig reparation^{12*)}, og her holdes ej alene rådstuesamlingerne og bytinget, men endog herredstinget for Fjends og Nørlyng samt Middelsom og Sønderlyng herreder. I denne bygning er og arresterne, hvor ikke blot de forbrydere, der tiltales under byens jurisdiktion, men og under de nysnævnte herreder og Lysgård herreds jurisdiktion indsættes. Antallet af disse arrester er ialt 4, nemlig 1 for fruentimmer og 3 for mandfolk, og

da jeg besøgte dem i sommer fandt jeg tvende af dem meget gode, hvorimod luft og lysning betydelig manglede i de tvende, hvoraf mangelen på luft under afvigte sommers trykkende varme højligens følte. Da denne ufuldkommenhed imidlertid uden betydelige bekostninger kunde afhjælpes rådede jeg kancellisekretær Gundelach til at råde bod derpå, hvilket også efter overlæg med de eligerede borgere iværksattes således, at jeg ved min afrejse fra Viborg fandt dem i betydelig bedre stand end ved min ankomst og i det hele taget ret gode. Forøvrigt er disse arrester egentligen ikkun bestemte til at der i hver af dem skulde være tvende personer, men derimod var der 3 og flere i nogle af dem, ej at tale om at intet rum er tilovers om antallet af arrestanterne skulde forøges. Det vilde derfor være ønskeligt, når arresterne i rådhuset kunde gives en større udvidelse, hvilket lettelig og, efter mit begreb, uden synderlig bekostning kunde ske ved dertil at indrette enten et stort værelse uden for fruentimmernes arrestværelse, eller og et dertil stødende sprøjtehus, hvilket sidste vilde være det bedste, fordi der fra værelset udenfor fruentimmerarresten er kommunikation ud til torvet, og sprøjtehuset kunde igen anbringes i Domhuset, hvor dertil er overflødig plads.

12. *Domhuset i Viborg* er en stor grundmuret bygning, men som står aldeles ubenyttet pånær den del deraf, hvori Landsoverretten holdes og som er en temmelig stor sal med et dertil stødende værelse, der afbenyttes til arkiv. Bygningen er meget forfalden og det var at ønske, at det betydelige rum, som heri findes, kunde på en eller anden måde komme til gavn. Imidlertid vilde vel istandsættelsen heraf medføre store bekostninger, i det mindste blev den først havde plan, at lokalet for almueskolen deri skulde indrettes, forkastet, fordi bekostningerne ved bygningens reparation og indretning vilde blive større, end en gård kunde købes for;¹³⁾ men dog tror jeg, at det ikke vilde være ugørligt for den, som havde et fuldstændigt overblik over alle Viborg amt og Viborg bys fornødenheder og ressourcer, at kunne udfinde midler til en hensigtsmæssig afbenyttelse af denne bygning, der er givet et sært ufordelagtigt skue og ingen-

lunde bidrager til at styrke begrebet om den rets værdighed, som der plejes. Til dets vedligeholdelse måtte vel hele Nørrejylland, efter den større eller mindre del deraf som Lands-overretten forbeholdes, kontribuere, da den som landstingshus er opført til hele Nørrejyllands gavn.¹⁴⁾

Endelig tillader jeg mig at bemærke, at under mit ophold i Viborg blev mange og hæftige klager for mig førte over den skade, som de i Viborg by værende *berberisser* skulle forårsage rugen på de tilgrænsende marker . . .

Resultatet af hvad jeg således allerunderdanigst har tilladt mig at foredrage Deres Majestæt, er, at der i adskillige af administrationsgrenene har hersket en kendelig grad af uorden, og at de disse vedkommende embedsmænd ej kunne frikendes for forsømmelse eller mangel af virksomhed i deres pligters opfyldelse. Jeg tillader mig allerunderdanigst at rekapitulere, at de dele, hvori uorden for tiden mærkes, er:

1. i ligningen af byskatterne for årene 1814 og 1815.
2. i inddrivelsen af berørte skatter for 1813, 1814, 1815 og 1816.
3. i skiftevæsenets bestyrelse, og
4. i bestyrelsen af fattigvæsenet.

Forsåvidt den efterladte skatteligning angår, da rammer, som jeg allerunderdanigst har bemærket, forseelsen den forhenværende magistrat, hvis medlemmer, på et nær, nu alle er døde, og ved at holde sig til deres enker, vilde disse blive ødelagte, uden at derfor byen rimeligvis kom til synderlig erstatning. Hvad derimod angår de 3 øvrige poster, da vedkommer de tvende første af disse, skatterne for 1813 måske ene undtagne, borgmesteren og byfogden kancellisekretær Gundelach alene, og den sidste ham tilligemed fattiginspektionens øvrige medlemmer, provst Zahrtmann og provst Fog¹⁵⁾ tillige. – Imidlertid må jeg med hensyn til sekretær Gundelach bemærke, at der dog er ej uvigtige grunde, der taler til hans undskyldning i de 2 poster, der vedkommer ham alene. I de byer, hvor byfogedembedet og magistraturen er forenede, som tilfældet er i Viborg, har den embedsmand, som beklæder disse, mangfoldige forretninger, hvilke,

når han ej er en nogenlunde hurtig arbejder, udfordrer hele hans tid.¹⁶⁾ I Viborg by var forretningerne, da kancellisekretær Gundelach tiltrådte embedet, endnu større, fordi der i disse herskede en betydelig uorden, og han havde at bøde på mange af sine formænds uefterretteligheder. Hvad skatterestancernes inddrivelse angår, møder fremdeles den omstændighed, at han straks ved embedets tiltrædelse måtte ligne byskatter for 3 år, hvis udrivelse blev yderst byrdefuld, og ved med deres inddrivelse at fremfare med streng-
hed kunde meget let mænd, som ved lempelig behandling måske stod til at redde, være blevet sat ud af stand til at blive skatteydende for fremtiden. At en afsagt modbydelighed med fogedforretninger af denne natur, som jeg tror at have sporet hos kancellisekretær Gundelach, vel også kan have fremkaldt den langsomhed, han i denne gren af sine forretninger har vist, vil jeg imidlertid ikke nægte at kunne have været tilfældet. Forøvrigt er kancellisekretær Gundelach en mand af ånd, hoved og lys forstand, der arbejder med kendelig sagkundskab og rutine, og det var derfor høj-
ligen at ønske, at amtet ved skarpt tilsyn med hans svage sider, vilde søge at bøde på disse og derved bevare Kongen og staten en dygtig embedsmand, som dog ellers lettelig står i fare for at tabes. – Han har til det Kongelige Danske Cancelli indsendt et forslag til en skattefogeds ansættelse i Viborg by, hvortil han af sine indtægter vil afgive 300 r. årlig. Jeg ved nu ikke, hvorvidt det i almindelighed kunde drages i betænkning at pålægge kancellisekretær Gundelachs embede, på grund af hans samtykke en sådan byrde, som afgiften til skattefogden vilde være; men jeg anser det virkelig for at være en under nærværende omstændigheder gavnlig indretning, thi skatternes inddrivelse i Viborg er et såre betydeligt, byrdefuldt og vidtløftigt arbejde, hvorom jeg til bevis vedlægger hosfølgende 3 optegnelser over beløbet af de skatter, der ved udpantning skulde indkomme, og hvad der godvilligen er erlagt, og bemærker jeg, at mangel på drift hos kærneren vel tildels og kunde være en grund til restancelistens betydelige beløb, men hertil at få en pålidelig vederhæftig mand er vanskelig. Ved at erholde denne at-

træde lettelse vilde kancellisekretær Gundelach derhos blive i stand til at anvende større flid og arbejdsomhed i andre grene af hans embeder. –

Fjends og Nørlyng herreder

Disse henhører til Viborg amts skarpeste egne, hvor heder og lyng indtager lange strækninger, hvorfor indbyggerne også lever i trange kår og på nogle steder i yderste fattigdom. Kalkgruberne i Daugbjerg og Mønsted samt fiskerierne i Limfjorden, hvor disse erhvervskilder hensigtsmæssigen benyttes, det vil sige agerdyrkingen ej forsømmes, kommer dog indvånerne på enkelte steder tilgode.

Derefter gennemgås skiftevæsenet, overformynderiet, tinget og retsplejen, som giver anledning til adskillige kritiske bemærkninger ikke mindst med hensyn til protokolføringen.

Politiet er her, som overalt på landet i Danmark, ikke i nogen fuldkommen tilstand, da sognefogderne på mange steder ikke opfylder deres bestemmelse. I den vestlige del af Fjends herred klages meget over de såkaldte *natmændsfolk*, og i Vrou sogn er bosat en familie, som nyder understøttelse af sognet. Disse natmændsfolk er i flere henseender et stort uvæsen i staten, men at råde bod herpå er et problem, der efter mit begreb er meget vanskeligt at opløse. Under natmændsfolkene indbefattes imidlertid ej alene de, som med det egentlige natmandshåndværk befatter sig, men også sådanne personer, der omløber som glarmestre, blikkenslagere o. sl., kort enhver, med hvis tilbøjelighed det mere stemmer, at leve et ørkesløst, omflakkende levned end anvende tiden til nyttige beskæftigelser. De udgør så at sige en status in statu af en temmelig lovløs natur, thi mellem dem alene, men ej med statens øvrige borgere hersker forbindelse, der endog efter sigende skal gå så vidt, at det hele selskab i meget kort tid erfarer hvad der møder den enkelte af samme. Mængden af dem har ingen fast bopæl; de fører et eget, for andre uforståeligt sprog, kommer sammen i ægteskab uden andre ceremonier end de mellem dem selv vedtagne, børnene fødes på marken, i lader og hvor bedst ske

kan, samt bæres siden omkring på ryggen indtil de er i stand til selv at kunne gå, da de hjælper forældrene i at udøve deres håndværk, betleri og andre forseelser. De hindringer, jeg fornemmelig antager at være for at se dette uvæsen hævet, er den fordom, som almindelig hersker mod dem og som endog går så vidt, at hvor en af slægten antages i tjeneste, forlader de øvrige tjenestefolk samme; – og dernæst mangel af arbejdssteder, hvor de kunde gives og holdes til nyttig beskæftigelse. Frygten for dem er derhos mellem almuens så stor, at de hellere giver dem hvad de endog undertiden med trusler tiltvinger sig, end de nægter dem sådant eller anholder dem, og derved formentlig udsætter sig for de andres, eller selve personernes, når de udkommer, deres hævn. Jeg drister mig ikke til at gøre forslag til midler, hvorved dette onde kunde hæves, fordi hertil udfordres langt mere kundskab til dem selv i deres natur og oprindelse m. v. og om lokalet, end den, jeg under mit ophold i Viborg amt har været i stand til at kunne forskaffe mig, og derhos ved jeg, at det Kgl. Danske Cancelli har, denne genstand betræffende, indladt sig i korrespondance med samtlige justitsbetjente, hvoraf jeg infererer, at sagen ved bemeldte kollegium er under ventilation.¹⁷⁾ Måske kunde en udvidelse af pl. 23. marts 1814 til Danmark være hensigtsmæssig;¹⁸⁾ men dens gavnlige virkninger vilde dog betydeligen svækkes ved sognefogdernes uduelighed på mange steder og almuens frygt, og følgen deraf vilde da blive, at på de steder hvor plakaten strengt overholdtes vilde det onde formindskes eller hæves, men på andre steder derimod i lige grad forøges fordi alle da tyede dertil. På de steder, hvor natmændsfolk er bosatte, er det også forekommet mig, at klagerne over omløben af dette slags er mest hyppige, fordi de på sådanne steder har tilhold.

Vejvæsenet i disse herreder er, såvidt de almindelige landeveje angår, nemlig til Skive, Hobro og Hagebro kro, ganske godt, men den sandede og ufordelagtige jordbund er en stor hindring i at de opnår den højst mulige fuldkommenhed. Bivejene er derimod yderst slette, især hvor heder, som på de fleste steder er tilfældet, passeres.

Fattigvæsenet i disse herreder behandles efter det ved reglementerne foreskrevne almindelige regler, og tilvejebringes bidragene i almindelighed ved ligning på beboerne, thi ikkun Ørslevkloster menighed i Fjends herred og Rødding, Løvel og Pederstrup menigheder i Nørlyng herred har legater, den første, foruden 25 r., der indestår hos præsten, 136 r. 10 sk. sølv i amtsfattigkassen, og de sidste tvende tilsammen på 3000 r., hvoraf renterne udbetales til de fattige på Sødals gods.¹⁹⁾ De fattiges antal i begge herreder beløb sig til 120, og fattigbidragene havde i 1818 udgjort cirka 100 tdr. rug, 50 tdr. byg, 40 læs tørv, 40 lispd. brød og 800 r. i penge.

Fiskerierne i Limfjorden, denne Nørrejyllands så betydelige indtægtskilde, har jeg på de grænser af Viborg amt, som støder til Limfjorden, hørt almindeligen klage over at være i aftagende, hvortil man som grund angiver pulsvådernes²⁰⁾ brug, såvelsom at garnene ej har de anordningsmæssige dimensioner, hvorved yngelen ødelægges. At der blev ført et strengt tilsyn med garnenes dimensioner overalt ved kysterne af Limfjorden, og hvilket tilsyn upåtvivlelig på mange steder mangler, tror jeg vilde være meget hensigtsmæssigt . . .

Middelsom og Sønderlyng herreder

Disse herreder henhører til den bedre del af Viborg amt, hvorfor og bondens kår i almindelighed her er bedre, skønt der i disse herreder er sædegårde, hvortil endnu fuldt hoveri forrettes, såsom i Sønderlyng herred: Tjele Stamhus og Fusingø, og i Middelsom herred Ulstrup gods.

Tinget holdes på Viborg rådhus, hvorved er den inkonvensiens, at beboerne har fra herredets yderste grænser over 5 mil til tinget, så at denne rejse om vinteren ej kan gøres på een dag, hvoraf igen følger, at mødet ved tinget medfører bekostninger for de mødende. Man finder i almindelighed kun liden velvilje hos almuen til ved møde for retten at bidrage til sandhedens oplysning og jo større besværligheder hermed er forbundne, desto mindre bliver naturligvis viljen

til at møde. Det vilde derfor og i mine tanker være ønskeligt, når, ved forefaldende forandringer i embedet, det blev gjort herredsfogden til pligt at bo i herredet, samt tinghuset sammesteds lige bekvemt for alle omtrent blev anlagt, og for 2 herreder vilde det vel ej falde så meget tungt at bære de med et tinghus opførelse forbundne bekostninger.

Politiet i disse herreder er omtrent som i Fjends og Nørlyng herreder, men natmændsfolk kommer ikke her, når undtages at efter sigende skulle om nattetider nogle komme i besøg hos tvende koner, som bor i Langå og hvis mænd har hørt til natmændsslægten, men i slaveriet er inddømte.

Vejene er kun mådelige, endog hovedlandevejen til Randers, skønt der dog i forrige år er anvendt meget på deres forbedring, især ved Fussingø, hvor den næsten skal have været ufremkommelig.²¹⁾ Mangel på tilbørlige grøfter anser jeg som hovedårsagen til vejenes slethed, fordi vandet ej har tilbørligt afløb og derfor opløser den lerede bund, som findes på adskillige steder.

Fattigvæsenet er det i det væsentlige det samme med som i Fjends og Nørlyng herreder; dog haves der ved Langå et hospital, stiftet af den Scheelske familie på Ulstrup for 6 personer i og 6 personer uden for hospitalet.²²⁾ Det førstnævnte antal er i hospitalet og nyder der natural forplejning efter fundatsen, men hospitalsophold uden for hospitalet gives ej, fordi der om Ulstrups ejeres forpligtelser i følge legatet er tvist, der for tiden skal stå under afgørelse ved det Kgl. Danske Cancelli. Herforuden har en del sogne legater, der dog ej er betydelige, og som derfor forbigås at nævne . . .

Vinkel og Rind sogne har, foruden renterne af en af forpagter Bruun på Randrup legeret kapital på 100 r.²³⁾, og et fattighus for 4 familier, som i denne sommer på sognets bekostning er opført og har kostet 129 r. Antallet af de fattige i disse herreder, som nyder fast understøttelse, er 190 personer, og bidragene til fattigvæsenet har i 1818 udgjort circa 173 tdr. rug, 149 tdr. byg, 23 læs tørv og 1124 r. 2 mark 3 sk. i penge.

Lysgård og Hids herreder

Af disse henhører Hids herred under Århus amt, men efter anmodning af etatsråd og kancellideputeret Berner²⁴) foretog jeg tillige undersøgelse dette herred betræffende, da begge herreders jurisdiktioner bestyres af landvæsenkommisær Holstein på Dalsgård.²⁵) Jeg fandt alt hvad som angår: 1. skifte- og 2. overformynderivæsen, samt 3. retsplejen ved disse herreder i den bedste orden, og anser herredsfoged Holstein som en særdeles duelig og i sine forretninger meget ordentlig mand. Kun beklager jeg for ham at måtte påanke den uorden, at dommene ej indførtes i protokollen, men lå forøvrigt meget ordentligen ved hver sag især, som de angik, som et bilag til protokollen, der viste dagen og tiden de var afsagte. Ligeledes vilde det og være gavnligt, når han viste mere opmærksomhed for vejene i hans herreder, thi disse var på mange steder højst mådelige . . .

Tinget holdes i et dertil indrettet hus i nærheden af Hinge by, men arrestanterne indsættes i Viborg bys arrester.

Fattigvæsenet i Lysgård herred forsørger 93 personer, hvortil i året 1818 anvendtes 87 tdr. rug, 72 tdr. 2 skæpper 2 fjerdingkar byg, 617 r. 5 m. 13½ sk. i penge og natural forplejning i 338 dage. Foruden fattigvæsenets almindelige ressourcer, ligning på beboerne, har Hinge og Vinderslev sogne 4 legater: assessor Bredahls på 210 r. sølv²⁶), madam Ellerups på 200 r. sølv²⁷), Christen Fischers på 100 r. D. C.²⁸) (o: daler kurant), af hvilke kapitaler renterne tilfalder fattigvæsenet, – og sidstmeldtes mindre legat, som Levring sogns kongetiendes ejer skal tilsvare med 10 r. årligt; men dette legat såvelsom renterne af det Fischerske større legat har sognene i adskillige år ej oppebåret, fordi de af Allinggårds ejer skal tilsvares, men der mellem køber og sælger af bemeldte gård er disput om deres indbyrdes rettigheder og pligter. Det samme er tilfældet med tvende Grønbæk og Svstrup sogne tilhørende legater, et, som er stiftet af afgangne provst Hurtigkarl og udgør renten af 400 r., der er perpetuerede i Allinggård²⁹), og et på 40 sk. pr. td. hartkorn af oppebæreren af Svstrup sogns kongekorntiende, så-

velsom med vedligeholdelsen af et i Grønbæk værende, af Andr. Fischer på Allinggård stiftet hospital, hvori 4 personer skulde nyde husly og en årlig understøttelse af 16 r.³⁰⁾ Da jeg så dette hospital var der ingen deri, thi de antagne hospitalslemmer oppebærer understøttelsen uden for hospitalet, og bygningerne var meget forfaldne, thi taget var aldeles borte af et hospitalet tilstødende hus til opbevaringssted for brændsel og var ved at gå af hospitalet selv. Da det efter mit begreb ej er rigtigt, at fattigvæsenet skal savne de indtægter, som ved milde stiftelser, der hviler som præstationer på visse ejendomme, er det tillagte, fordi tvende samme uvedkommende personer ej kunne blive enige om deres rettigheder, så vilde det være ønskeligt, når alvorlige foranstaltninger blev truffene til at fattigvæsenet kom i besiddelse af dets rettigheder, og jeg skulde tro, at når derpå lagdes en kraftig hånd, ville præstationerne nok fremkomme. Foruden de nævnte legater har Grønbæk og Svostrup sogns fattigvæsen endvidere Christen Fischers store stiftelse, der beløber sig til 170 r. årlig³¹⁾, en donation på 200 r. af Jens Fischer, af hvilken det nyder renterne.³²⁾ Endvidere har Højbjerg og Elsborg sogne det Folsackske legat, som udgør renterne af 50 r.³³⁾

Rinds herred

Jurisdiktionen i dette herred og Gislum herred under Aalborg amt er overdraget kancelliråd Rommedahl, som er byfoged i Hobro, men bestyres, formedelst kancelliråd Rommedahls svaghed, af den konstituerede herredsfoged Jansen i Hobro.³⁴⁾ Dette herred henhører til de ufrugtbare egne i Viborg amt, da hede og lyng indtager store strækninger. Indvånerne, der for en stor del er fæstere under Lynderupgårds, Korsøgårds, Restrup og Lerkenfeldts godser, lever derfor i mådelige kår.

Tinget holdes i Hobro, hvor også arresterne fra dette herred indsættes; men da der fra herredets, Hobro nærmest beliggende, grænser er 1½ mil dertil, og fra de yderste grænser af herredet 5 à 6 mil til tingstedet, så finder her den

samme ufuldkommenhed sted, som jeg ved Middelsom og Sønderlyng herreder har berørt, og det i en end højere grad, fordi herredsfogden har så lang vej at rejse til herredet. Det vilde derfor også være gavnligt, når der ved mødende lejlighed kunde ske den forandring i embedsfordelingen, at der i Rinds og Gislum herreder ansattes en egen herredsfoged, som pålagdes at bo i herrederne, hvor et tingsted måtte opføres, samt at byfogden i Hobro igen tildeltes de denne købstad nærmest tilgrænsende herreder. Hvorvidt denne plan, med hensyn til embedsindkomsterne for herredsfogden i Rinds og Gislum herreder, lod sig udføre, har jeg vel ikke tilstrækkelige data til at oplyse, men efter herredsfoged Jansens sigende til mig måtte det dog kunne iværksættes.

Politiet i Rinds herred er ej at anprise, thi klagerne over natmændsfolk er meget hyppige, da de i hele flokke skulle vandre der omkring.

Den almindelige landevej fra Viborg til Aalborg, som går igennem dette herred, kender jeg ikke nøje til, da jeg ej har passeret den undtagen et lidet stykke ved Løvel bro, og her var den kun mådelig; men bivejene er yderst slette, og går næsten bestandig over heder, hvor man formedelst det på mange steder næsten aldeles sammenvoksede lyng ej kan se de store huller, der ofte er i samme. En å, som løber tværs igennem Rinds herred, gør formedelst dens vandløb vejene på mange steder således, at de efter mit begreb om vinteren må være aldeles ufremkommelige. Dette er især tilfældet ved Låstrup, hvor den almindelige kirkevej er over en bro, der er anbragt over åen, men i en lang strækning på begge sider af broen er vejen således, at vandet i oktober måned, da jeg passerede den, skønt det dengang dog endnu ikke havde regnet noget synderligt, næsten gik ind i vognen, og præsten i Låstrup forsikrede mig, at om vinteren, når hans konfirmander fra Skals sogn eller de på hin side liggende gårde skulde besøge ham, måtte de vade gennem vandet til lige under armene, hvilket naturligvis på sundheden må være højest nedbrydende. Forøvrigt er der den væsentlige omstændighed til hinder i, at der arbejdes alvorlig frem til at afhjælpe den næsten almindelige deroute, hvori vejene er i Vi-

borg amt, at konjunkturerne er således, at bonden ej kan tåle forøgede byrder af nogen synderlig størrelse; men, imidlertid vilde det være ønskeligt, når der lagdes en lempelig hånd på at afhjælpe mangelen, hvilket aldeles ikke er tilfældet.

Med *fattigvæsenet* i Rinds herred er tilfældet det samme, som i de øvrige herreder. Fattigbidragene tilvejebringes i almindelighed ved ligning på beboerne, og udgjorde deres hele beløb – Tostrup sogn med dets anneks undtaget, hvorfra jeg formedelst vacancen mangler efterretninger – i året 1818 cirka 64 tdr. rug, 54 tdr. byg og 163 r. i penge, ligesom og de fattiges antal beløber sig til 91 personer. Adskillige sogne har som ekstraordinære hjælpemidler renterne af nogle legater, men da disse ikkun er ubetydelige forbigår jeg at nævne dem; blot tillades det mig at bemærke, at Ulbjerg og Lynderup sogne har renterne af 700 r., som uddeles af Lynderupgårds ejere.³⁵⁾ I Gjørup by er derhos et hospital, som står i forbindelse med og administreres af forstanderen ved hospitalet i Viborg. I dette hospital nyder 3 lemmer husly og 13 r. årlig, hvilke fra forstanderen i Viborg udbetales dem.³⁶⁾

Jeg tillader mig derefter at gå over til *Skive købstad* i Salling Land, på grænsen mellem dette og Fjends herred. Byen er liden og dens indvåneres formue tilstand ringe. Deres Majestæts allerhøjeste befaling om stentagenes anbringelse i købstæderne i stedet for stråtag hørte jeg vække almindelige bekymringer her, dels fordi indvånernes evner ej er til at bære betydelige bekostninger ved de huse, de bebor, dels fordi mange af disse skulle være således, at de ej kunne bære stentag³⁷⁾. Jeg modtog under mit ophold i Skive en ansøgning fra byens borgere, denne genstand betræffende, som jeg lovede at tilstille Deres Majestæt, og hvilken jeg derfor herved lader følge . . .

Byens økonomiske væsen var i god orden. Efter regnskabet for 1818 var byens indtægter 111 r. 32 sk. i sølv og 1575 r. 29 1/6 sk. i sedler og tegn, samt udgifterne 111 r. 32 sk. sølv og 1164 r. 10 3/4 sk. sedler og tegn, så at der altså var i behold 411 r. 18 5/12 sk.; men har også denne

by et beløb af 305 r. 8 sk. DC. i uberigtigede delinkventomkostninger fra forrige tider, foruden fordringer i anledning af militære kørsler o. s. v. til beløb 86 r. 3 m. 2 sk.

Tinget holdes på rådhuset i Skive, hvilket hus er en mådelig bygning, opført af mur og bindingsværk og temmelig forfalden.³⁸⁾ I dette hus er og arresterne såvel for Skive by som for Salling Land, hvilke arrester dog er ret gode og efter mit skønnende temmelig sikre, da væggene er beklædte med planker. Imidlertid er der dog ved de 2 bedste af dem den ubekvemhed, at de støder lige op til hinanden, og at indgangen til dem er igennem tingstuen, så at arrestanterne både indbyrdes kunne kommunikere og derhos høre hvad der i tingstuen passerer. Ubekvemheden derved bortfalder dog for en del, fordi det hører til de sjældne tilfælde, at sager af sådan beskaffenhed forefalder, at kommunikation mellem arrestanterne indbyrdes eller påhør af hvad i tingstuen passerer kunde være skadelig.

Til *politiet* i Skive henhører kun 2 vægtere, men ingen betjente; og *brandanstalterne* er i temmelig god stand. Byen har 2 sprøjter, hvortil bruges 22 mand af byens borgere. Da jeg beså disse sprøjter, der hver har 2 sæt slanger, var slangerne noget utætte, men dette angaves at hidrøre, som vel også rimeligt er, fra den tørre sommer.

Fattigvæsenet i Skive forsørger 18 fattige, hvortil udgifterne var 461 r. 3 m. Fattigvæsenets kapitaler beløber sig til 400 r. sølv, foruden nogle jorder, hvoraf lejeafgiften i 1817 – thi 1818 års regnskab var ej endnu ved mit ophold i Skive indkommet – var 184 r. 4 m. 2 sk., og resten som til fattigforsørgelsen behøvedes tilvejebragtes altså ved ligning. Til at huse fattige har byen tvende bygninger, en, hvori 8 fattige nyder frit husly, og en anden som mod moderat betaling bortlejes til trængende. Denne sidste er opført på byens bekostning, og der skyldes på samme 2224 r. 3 m. 8 sk. i sedler og tegn. Lejen går ind under det almindelige fattigvæsens indtægter.

Med *almueskolen* i Skive er det i økonomisk henseende aldeles ikke i det rene. Den hertil indkøbte bygning³⁹⁾ skulde betales ved at en del af blytaget på kirken nedtoges og

realiseredes, samt at hvad der mere behøvedes til at betale bygningen skulde lånes af de offentlige stiftelsers midler og forrentes ved at kirken af sit årlige overskud afgav 200 r. årlig. Imidlertid er heraf intet realiseret, fordi der fra cancelliråd Selmers side strides heftig mod blytagets nedrivelse, hvorfor ej heller renterne af købesummen for huset, til beløb 5990 r., i 2 år er betalte, ligeså lidet som de 200 r. kirken årligen skulde afgive. At blytaget nu ej kan udbringes til den anslåede sum 4000 r., anser jeg for ganske afgjort, og det vilde vel endog være et stort spørgsmål, om nogen fordel herved vilde udkomme, når omkostningerne ved nedbrydningen af blytaget og ved et stentags oplæggelse fradrages. Var dette tilfældet synes det mig at være det bedste, at blytaget blev liggende, ligesom det vel og i det hele vilde være spørgsmål, hvorvidt et stentag på kirken er tjenligt, da kirken ligger meget højt og er stærkt udsat for vinden.⁴⁰⁾

Salling Land

indbefatter de 4 forrige herreder, nemlig: Hindborg, Røding, Harre og Nørre herred, som nu bestyres af een herredsfoged, nemlig byfogden i Skive, cancelliråd Selmer⁴¹⁾. Det er den frugtbarste del af Viborg amt, og såvidt jeg har kunnet mærke er indvånernes velstand også her bedre end de øvrige steder, skønt den dog i de senere år skal være kendeligen aftaget, og skatternes tilvejebringelse også her møder vanskeligheder. I landet er endnu 4 komplette sædegårde, nemlig: Krabbesholm, Bustrup, Spøttrup og Hegnet.

Skiftevesenet i Salling er af de betydeligste i Viborg amt. Antallet af de skifter, som stod under behandling, var 24, og de hertil henhørende penge, som herredsfogden, der tillige er byfoged i Skive, havde i kassen, beløb sig til over 10.000 r. – Af ovennævnte skifter er nogle, som snart kunne sluttes, men resten henstår af årsager, der ej øjeblikkelig kunne hæves, men dog tror jeg, at skifteforvaltningen i det hele kunde drives med mere iver.

Overformynderiet har under bestyrelse 264 arvekapitaler, til beløb circa 17.319 r. 1 mark 9 sk. i sølv, og 53.425 r. 5

mark 12 sk. i sedler og tegn, og er i det hele i meget god orden.

Tinget holdes i Skive, hvor også jurisdiktionens arrester er; men da Skive ligger i en af de yderste grænser af Salling Land, så er her også den inkonveniens, at de som skulle møde til tinge fra landets yderste modsatte grænser har over 4 mil at rejse til tinget.

Politiet administreres kun mådeligt, thi natmændsfolkene indfinder sig her meget hyppigt, uagtet at kun tvende familier i Salling er bosatte, nemlig: een i Vinde by, Resen sogn, og een i Durup. De skulle i disse herreder indfinde sig i flokketal, undertiden på 20 à 30 personer, som ved trusler og deres imponerende mængde forskaffer sig hvad de attrår. Egentlige forbrydelser, såsom tyveri eller andet sådant, klager man dog ikke over af dem at begås.

Vejene var i september, da jeg passerede dem, tålelige, men skulle om vinteren være næsten aldeles ufremkommelige, hvortil den lerede jordbund ej lidet skal bidrage.

Fattigvæsenet i Salling forsørger på almindelig måde 259 personer, og udgjorde bidragene i 1818 – 192 tdr. 3 skpr. 2 fkr. rug, 306 tdr. 3 skpr. 3 fkr. byg, 2182 stkr. skudtørv, 4360 stkr. fladtørv, 344 måltider in natura, samt 2083 r. 2 m. 6 sk. i penge. Adskillige sogne har legater; men da disse ikke er betydelige, forbigår jeg at nævne dem; blot bemærker jeg eet på 1273 r. 81 sk. sølv, som af Vandborg Friis er skænket Lime sogn⁴²⁾, ligesom der og er i Håsum by et hospital, hvori efter fundatsen 5 personer skulle nyde husly og understøttelse; men der var kun een, da de andre fire ej ville bo i hospitalet, men oppebære understøttelsen udenfor samme.⁴³⁾

I henseende til *godsejernes skiftejurisdiktion* bemærker jeg blot, at næsten ingen af dem, som ej længere tilkommer skiftejurisdiktion, har afleveret deres protokoller, og for overformynderiets midler under Ny Skivehus er ingen rigtighed aflagt til godsets nuværende ejer.⁴⁴⁾

NOTER

Artiklen bygger på materiale fra Danske Kancelli, G 57 a. I., Rigsarkivet. – Ortografien er normaliseret undtagen for hjælpeverbernes vedk. 1) Det er værd at lægge mærke til, at Kierulff ikke tillægger landstingets ophævelse i 1805 nogen betydning for snapstingets hensyngnen. 2) Branddirektør Christian Hegelund (o. 1745–1834), koffardikaptajn og brændevinsbrænder. 3) Provst Henrik Chr. Zahrtmann (1762–1826), 1786 præst ved Viborg tugthus, 1791 sognepræst ved Søndre sogns kirke, tillige en årrække provst for Nørrelyng herred. 4) Frederik Christopher Gundelach, 1815 borgmester, byfoged samt by- og rådstueskriver i Viborg, 1820 virkelig kancelliråd, 1830 forflyttet til Lemvig. 5) Nørre sogns kirke, opr. Gråbrødre klosterkirke, sognekirke fra 1529 til 1812, da den blev nedlagt. I kirken prædikede Hans Tausen den lutherske lære 1527–29, men han havde tidligere prædikeret i Sct. Hans kirke. 6) Kirken, hvis tårn var brudt ned i 1813, blev endelig nedrevet i 1830, efter at man havde opgivet forskellige planer om at anvende den, bl. a. også til galehus og internat for natmændsfolk, og pladsen i Sct. Mogensgade, hvor den havde stået, blev i 1835 beplantet og kaldt »Tausens Minde«. 7) I indberetningen (af 26. nov. 1819) fortæller Kierulff, at han ved sit sidste besøg i tugthuset få dage før afrejsen lod fangerne opstille for sig for at give dem lejlighed til at udtale sig og for at undersøge deres tilstand. Han blev herved opmærksom på, at mange af fangerne var iført deres eget tøj, kun livsfangerne blev forsynet med klæder. Han indstiller derefter, at det straks pålægges interessentskabet at forsyne alle fanger med tøj. 8) Oberst, generalkrigskommissær Johan Conrad Schuchardt (1763–1819), som ejede herregården Villestrup, havde interesser i flere viborgske industriforetagender. 9) Fabrikant, justitsråd Bertel Bruun (1767–1827), fra 1809 ejer af Asmildkloster. 1809 anlagde han en fabrik for militært klæde i Viborg, som snart flyttedes til tugthuset, hvor den forestodes af Bruun indtil 1824. 10) Kaptajn, tugthusinspektør Lauritz Christian Undall (1783–1861), senere direktør i Sparekassen og medlem af kommunalbestyrelsen, æresborger 1851. 11) Betænkningen af 6. nov. er afgivet efter, at Kierulff havde forhandlet personligt med justitsråd Bruun i Fredericia under hjemrejsen. Hans konklusion er, at man bør rådføre sig med egentlig fabrikskyndige angående Bruuns forslag. 12) 1. juli 1845 overtog staten driften af tugthuset. 12*) Reparationen udførtes 1817 af den kendte Viborg-murermester Villads Stilling, hvem hovedtrappens nuværende udformning skyldes; jvfr. Viborg Stiftsmuseum 1861–1961 og dets bygning, 1961, s. 33. 13) Ved kancelliskrivelse af 18. sept. 1813 havde man fået tilladelse til at benytte domhusets nederste etage til skole, men tilladelsen blev altså aldrig benyttet. 1816 havde man til skole købt en bygning i St. Sct. Mikkelsgade for 13.500 rdl. (Jvfr. Viborg købstads historie s. 437). 14) Domhuset var senest blevet fuldstændig istandsat 1740–43. 1834 blev det udset til forsamlingssted for den jyske stænderforsamling (1836–48) og undergik da en fuldstændig indre ombygning. Senere blev det foruden til Landsoverretten også benyttet til tingstuer for Nørlyng-

Fjends og Sønderlyng-Middelsom herreder. Nedbrudt 1871. 15) Rasmus Fog (1764–1831), res. kapellan ved Viborg domkirke 1790, sognepræst 1812–27. 16) F. C. Gundelach var den første i Viborg, som forenede borgmester- og byfogedembederne. 17) Cirkulære af 22/6 1819 til amt-mændene i Jylland ang. midler til at hindre natmændsfolkenes omstrejfen. Jvfr. H. P. Hansen: Natmændsfolk og Kjæltringer I, s. 119 ff. 18) Verordnung, die Bestrafung der in Gesellschaft oder Banden herumziehenden verdächtigen Personen betr. (for hertugdømmerne Slesvig og Holsten). 19) Margaretha Dorothea Braes' legat, stiftet 1740 af M. D. B., enke efter Anders Kjærulf til bl. a. Sødal, og Didrik Iversens legat, stiftet 1750 af D. I. til Sødal.*) 20) Våd, til ålefangst, der betjenes af 4 mand og 2 både. Så langt tilbage som 1547 kendes lovbud, der skal begrænse brugen af pulsvåd. 21) Der er jo tale om den gamle landevej over Vejrumbro-Løvskaal. Den nuværende hovedvej A 16 blev først anlagt efter 1854. 22) Langå hospital, stiftet 1655 af geheimeråd Christen Skeel til Sostруп og Ulstrup; til underholdning for beboerne et legat på 2000 species og naturalafgiften af 3 gårde i Langå. 23) Legatet har ikke kunnet identificeres. 24) Etatsråd C. F. Berner havde fået tildelt inspektionen af Århus amt. 25) Johan Holstein, herredsfoged og herredsskriver i Lysgård herred 1805–25. 26) Bredahls legat, stiftet 1773 af kammerassessor Jens Jørgen Bredahl til Vinderslevgård. 27) Ellerups legat, stiftet 1794 af Johan Ellerup og hustru Gjertrud Marie Breum. 28) Fischers legat = Det mindre Fischerske legat, stiftet 1743 af Christian Fischer til Allinggård, Gravballegård og Vinderslevgård. 29) Hurtigkarls legat, stiftet 1764 af provst Niels Hurtigkarl. 30) Grønbæk hospital, oprettet 1759 af Christian Fischer til Allinggård m. v. 31) Christen Fischers store stiftelse, oprettet 1759 af Christen Fischer. 32) Jens Fischers donation, der menes muligvis Det mindre Fischerske legat. 33) Det Folsachske legat, antagelig stiftet af Chr. Michael Folsach til Gjessinggård (1724–1799). 34) Jørgen Peter Rommedahl, byfoged i Hobro og herredsfoged i Gislum og Rinds herreder 1807–20. Hans Billeschou Jansen, konstitueret i ovennævnte embede 1816, indehaver 1820–44. 35) Det Reenbergske legat, stiftet 1719 af sognepræst til Budolfi kirke i Aalborg, provst, magister Peder Reenberg. 36) Gørup hospital, Ulbjerg sogn, oprettet 1747 af fru Christence Hornemann, enke efter kommerceråd og købmand i Aalborg Jens Gjørup (død 1743). 37) Allerede forordn. 24/1 1761 ang. brandvæsenet i købstæderne havde forlangt, at stråtage, efterhånden som de repareredes eller omlagdes, skulle erstattes af stentage (kap. IV, 22). 38) Byen fik først nyt rådhus i 1846. 39) 1815 var en gård på Skive Adelgade indkøbt til skolebygning for 4000 rdl. (Bogen om Skive, red. af Charles Thiesen, s. 212). 40) Skive gamle kirke har stadigvæk bevaret sit blytag. 41) Ole Selmer, byfoged i Skive og herredsfoged i Nørre, Harre, Rødding og

*) Oplysninger om legater og milde stiftelser er her og i det følgende hentede fra: Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark, bd. 5, ved H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath.

Hindborg herreder 1779–1822. 42) Der må menes et legat stiftet 1786 af Matthias Peter Wandborg til Kås. 43) Christens hospital, oprettet 1757 af kancelliråd Jørgen Hvas de Lindenpalm til Kærgårdsholm m.m. og hustru Maren Loss, første gang gift med Christen Linde til Kærgårdsholm m.m. 44) Ny Skivehus var i 1818 af Lorenz Lund blevet solgt til Chr. Gjedde.

Paul G. Ørberg, f. 1923, er cand. mag. og fra 1962 arkivar ved Landsarkivet i Viborg. Har skrevet bøgerne: *Jeg så det ske* (1959) og *Fra jernbyrd til retsplejelov* (1962) samt talrige historiske afhandlinger og artikler foruden anmeldelser, bl. a. i tidl. årgange af *Fra Viborg Amt*.

Soldat i Viborg omkring 1785

VED P. P. SCHROEDER

I slutningen af april 1779 ankom *Holstenske Infanteriregiment* til Viborg fra København, hvor det havde haft garnison fra 1736. Ved hærordningen af 1774 var det bestemt, at regimentet skulle have sit nationale (d. v. s. værnepligtige) mandskab fra Hald, Dronningborg, Kalø og Mariager amter. Nu skulle regimentet have garnison indenfor sit distrikt, i Viborg. Samtidig blev *Sjællandske Infanteriregiment*, indtil 1778 kaldet *Delmenhorstske Infanteriregiment*, flyttet fra Viborg til Holstebro, Skive, Thisted og Nykøbing Mors.

Det Holstenske Infanteriregiment, hvis chef på denne tid var den ansete generalmajor *Jobst von Scholten*, bestod af stab og 12 kompagnier – 10 musketerkompagnier og 2 grenaderkompagnier. For at lette indkvarteringen i Viborg lidt blev de to grenaderkompagnier midlertidigt forlagt til Høbro.

Den styrke, der kom til Viborg, var hovedparten af regimentets faste personel og omfattede 33 officerer og ca. 800 underofficerer, menige og soldaterkoner. Hertil er nok kommet en skare soldaterbørn. – Regimentets ca. 1000 værnepligtige, de nationale, mødte først i juni måned til den årlige »ekserceretid«, der varede 3 uger.

Det har nok været en ganske broget skare, der her kom til Viborg. Knap en trediedel var »kongelige undersåtter«, d. v. s. danskere, nordmænd og holstenere; resten var udlændinge, flest tyskere, men også en del prøjsere, polakker og svenskere samt nogle få franskmænd, baltere, italienere, russere, svejtsere og ungarere. – Mange af udlændingene har næppe kunnet tale dansk, hvad heller ikke var nødvendigt, da hærens sprog endnu på denne tid var tysk.

Soldaterne blev usselt lønnet og slet behandlet, så i almindelighed var det næppe Guds bedste børn, der lod sig hverve. En del af dem har sikkert været halvkriminelle subjekter, fallenter, eventyrere og omstrejfer.

Selv om Viborg var vant til at have garnison, har en invasion på mere end 800 personer nok været et alvorligt problem for byen, der på den tid var en lille, stillestående købstad på ca. 2000 indbyggere. Da der ikke fandtes kaserne, skulle alle, også koner og børn, indkvarteres hos byens borgere. Det betød, at hver husstand i Viborg i gennemsnit fik ca. 2¹/₂ militærperson i indkvartering.

De kvarterer, der anvistes soldaterne, var, selv efter datidens målestok, ret tarvelige. Soldaterne lå to i hver seng, men det var iøvrigt slet ikke ualmindeligt blandt jævne folk på den tid.

Soldaten, der i lønning hver 5. dag fik 20 skilling og et rugbrød på 7¹/₂ pund, skulle selv sørge for sin kost. Da et måltid varm mad næppe kunne købes for mindre end 2 skilling, og da soldaten af sin lønning tillige skulle holde sig med polerevoks, skosværte og andre pudsemidler, har de fleste soldater antagelig kun fået varm mad på lønningsdagen og måske en dag mere; de næste 3-4 dage har de måttet klare sig med deres rugbrød og en smule fedt eller mager smøreost. Hvis soldaten ikke kunne skaffe sig lidt lønnet ekstraarbejde, og det var ikke let, småsultede han.

Regimentet skiftede i 1785 navn til *Viborgske Infanteriregiment*. Efter generalmajor von Scholtens død i 1787 blev oberst *Carl Leopold von Blücher* chef for regimentet indtil dets opløsning godt 2 år senere.

En af regimentets musketerer var *Friedrich Karl Wagner*, der var født 17. marts 1766 i Königsbronn i hertugdømmet Württemberg, hvor hans fader var direktør for et hertugeligt jernværk. Hans moder døde tidligt. Som 16-årig blev han sendt til et præsteseminarium i byen Maulbronn. Da den unge Wagner ikke havde lyst til at blive præst, og da han frygtede den strenge faders vrede over lidt gæld, som han havde gjort i Maulbronn, vendte han efter sommerferien hjemme i Königsbronn i 1783 ikke tilbage til seminariet, men tog til Frankfurt am Main for at lade sig hverve til den hessiske hær, der på den tid – den amerikanske frihedskrig var endnu ikke afsluttet – leverede rekrutter til den britiske hær i Nordamerika.

Den første hverveofficer, som Wagner traf i Frankfurt, var en prøjsisk officer, der overtalte ham til i stedet at lade sig hverve til Frederik den Stores berømte hær; da Wagner imidlertid ikke var høj nok – Frederik den Store samlede som bekendt på lange soldater – drak den svigefulde prøjsiske hverver ham beruset og solgte ham til en dansk hverveofficer i samme by; den danske hær havde dengang hvervekommandoer i flere større tyske byer. – Sammen med en flok andre rekrutter måtte han nu marchere til Rensborg, hvor de blev fordelt mellem de forskellige regimente; Wagner og et par andre kom til Holstenske Infanteriregiment i Viborg.

Karl Wagner har i sine ungdomserindringer, *Et Soldaterliv i forrige Aarhundrede*, der er samlet af hans hustru og i 1880 udgivet af hans sønnesøn, præsten Ludvig Wagner, givet en skildring af den barske tilværelse, som var soldatens lod for snart 200 år siden.

Her gengives kun de dele af erindringerne, der omhandler Wagners tid i Viborg. Hvor passager er udeladt, er dette markeret med ».....«. For klarhedens skyld er enkelte passager, der i bogen er holdt i 3. person, omskrevet til jeg-formen. Endelig er beretningen nu forsynet med en række noter med henblik på at verificere eller stedfæste de enkelte hændelser.

*

»Den 27. november 1783 om middagen trak rekrutterne lod ved parolen. Jeg kom til at stå i det kompagni, der førtes af kaptajn Banner, som dengang opholdt sig med orlov i København. Om eftermiddagen fik vi vor mundering. Det var mig næsten umuligt at slæbe min hjem i mit kvarter, bøssen og bajonetten vejede et lispund; i de første dage var der ikke tale om, at jeg kunne bære den i én hånd. Selv de ræste soldater følte medlidenhed med mig og betragtede mig som et uskyldigt menneske. Min kvartervært og hans kone sagde tit: Stakkels fyr, hvor ung han er, og allerede i den syndige røde kjole! De lagde deres medlidenhed for dagen ved at byde mig brændevin, men dengang kunne jeg ikke

På Rosenborg findes dette *hverveskilt* fra slutningen af det 18. århundrede. Bemærk, at de to soldater er påfaldende runde og glade – reklamens magt er underfuld!

engang tåle lugten deraf og lærte først at drikke det over to år senere. Mangen god aften sad jeg i kakkellovnskrogen og græd over min skæbne. Til slof fik jeg en gammel soldat ved navn Werder, thüringer af fødsel. Han hjalp mig til at blive ren, lærte mig at pudse og hjalp mig med råd og dåd. En af de allerførste dage kom en helt ung soldat til mig og bad mig om at låne ham min lønning, 20 skilling danske, som han ville bringe mig igen om aftenen. Han bad mig så inderlig derom og bandede så kraftigt derpå, at det ikke var mig muligt at stå imod. Da Werder kom hjem, sagde jeg, at Geske havde slået mig en plade for min lønning. Ja, sagde den gamle, nu får du se, hvordan du kan komme gennem disse 5 dage. Geske er en slyngel og betaler dig aldrig. Lov

mig nu, at du aldrig vil låne noget menneske penge eller andet af, hvad du har! – Werder fik ret. Karlen kom ikke med penge, og hvad der var det værste, Werder, min hjælper i nøden, blev pludselig udkommanderet for at sætte efter desertører. Sålænge jeg endda havde det tørre kommissbrød, udstod jeg ulemperne med meget mod. Åh, tænkte jeg, der er dog mangan én, som må sidde i arrest på vand og brød; vand og brød er dog bedre end slet ingenting. Fire dage nøjedes jeg dermed; den fjerde dags middag spiste jeg resten af mit brød. For nu ikke at savne aftensmaden for meget, gik jeg allerede i seng klokken 4, og drømte sødt om alle de herligheder, som hører til et måltid i mit fædreland. Dog vågnede jeg tit, men faldt hver gang i søvn. Nu blev det morgen, og sulten tog til. Nogle få brødsmuler lå endnu på bordet, jeg rejste mig, samlede dem sammen og spiste dem med begærlighed; derpå lagde jeg mig igen. Nu kom jeg i tanker om fortiden og mindedes, hvor syndigt jeg tit i klosterskolen omgikkes med brødet, og når fattige bad mig om noget, hellere kastede det for hundene, end gav dem det. Disse tanker førte mig til bittert at angre min letsindighed. Vel følte jeg, hvor stor en fristelse en sulten mave kan føre os i, men da jeg var stået op klokken 10, bad jeg inderlig til Gud under mange tårer og følte mig så styrket ved bønnen, at det end ikke faldt mig ind at skære noget af min slofs brød, som lå i hans rum. Derimod tænkte jeg på at gå til kaptajnen og klage over den karl, som havde skilt mig ved min lønning på en så nederdrægtig måde; dog opgav jeg tanken, da han netop var furerskytte (oppasser) hos kaptajnen. Med sænket hoved og blikket rettet mod jorden sad jeg på en bænk. Pludselig blev døren lukket op, og en underofficer af samme kompagni kom ind og sagde: Wagner, kom om med til mig! – Gud, tænkte jeg, skal jeg nu arbejde, og jeg er så mat, at jeg næsten ikke kan stå på benene. Vi trådte ind i hans stue; konen kom ind med en skål suppe og sagde: Spis nu med, Wagner! Der var også lagt en træske og et par stykker brød hen til mig. Jeg blev overvældet af mine følelser, så tårerne trillede ned i skeen, og sulten, som jeg var, havde jeg endda ondt ved at spise. Det var den første varme

mad, jeg nød i 5 dage. Da underofficeren så mine tårer, måtte jeg fortælle ham, hvordan det var gået. Både han og hans kone følte inderlig medlidenhed og ville trøste mig, men kom til at rive mere op i sårene, som det så tit går. Men der var mange, som viste mig venlighed; også den underofficer, som lærte mig at eksercere, var god imod mig; han lod mig en hel måned se på de andre, for at jeg kunne hvile efter den lange march fra Frankfurt og komme til kræfter. Måske hans foresatte har befalet ham det, men han havde alligevel godt kunnet pine og plage mig, så jeg føler mig i taknemmelighedsgæld til ham, den gode mand. Nu er han deserteret; han var for resten af god familie, fra Mainz, og hed Nau.

Da jeg en dag spiste i marketenderiet for mine to skilling danske, var der en hoboist (regimentsmusiker), der blandt andet talte om en kammerat, der hed Silbereisen. Jeg spurgte, hvad han var en landsmand, og fik til svar, at det var en würtemberger. »Ja, så kender jeg hans søster, som er gift med en forvalter i Göppingen; jeg har gået i skole med hendes børn.« Silbereisen fik dette straks at vide og sendte bud efter mig; i 20 år havde han intet hørt fra sit hjem, så han blev glad ved mig. Han satte sig straks ned at skrive og spurgte, om jeg ville lægge et brev inden i hans; det gjorde jeg da og skrev til min fader så angergivent, som vel en søn kunne skrive til sin fader, og idet jeg lovede bedring. Silbereisen indbød mig nu til at spise hos ham to gange om ugen, og bekendtskabet til ham blev mig til megen gavn. Han er en gammel mand¹), født i Stuttgart. Han var skriver i Kannstadt, men løb sin vej og blev to gange kejserlig (dvs. østrigsk) soldat, én gang brunsvigsk, så württembergsk; den frie rigsstad Frankfurt har han også tjent, kom dernæst til Spanien som hoboist; deserterede fra Malaga ud på et dansk krigsskib, som skulle være med til at belejre Algier, og traf der på skibet sin ældre broder, der dengang var sergent, men nu sidder i en god stilling som husejer. Silbereisen trådte ind i den danske hær som hoboist. Da jeg lærte at kende ham, havde han min ven, nuværende løjtnant Schröder, i lære, for at uddanne ham til furér. Han gav mange musiktimer, var

Friedrich Karl Wagner
ca. 1820.

(Efter maleri i familieeje)

også bekendt som en dygtig regnemester og havde en hel del skriverier for 4. kompagni, mere end han kunne overkomme. Han satte mig da til at skrive regninger af, og derved blev jeg ikke blot holdt borte fra dårligt selskab, men kom også til at lære dansk.

Den 2. februar 1784 kom der et brev fra min fader til Silbereisen og deri et par linier til mig. Han priste forsynet, som havde ført mig på en sådan vej, at jeg kunne komme til at gå i mig selv. Det var godt, at jeg var kommen til at indse, hvor stor forskel der var på min forrige og min nuværende stand. Når jeg opførte mig godt, ville han ikke lukke sit faderhjerter for mig. Han bad Silbereisen tage sig af mig og sendte ham en dukat til postpenge. Mærkelig nok var dukaten faldet ud af brevet, men vi fandt den i måneskin i sneen på gaden nær ved posthuset²⁾ klokken 10 om aftenen. Silbereisen blev ved at tage sig af mig, jeg kom til at spise hos ham hver dag og blev bestandig dygtigere til mit skriveri. Jeg må her fortælle et lille træk, der viser, hvor ædelsindet Schrøder var. Silbereisens kone nedkom ved

denne tid med et pigebarn ³). Hun var en rædsom kvind, som tit kunne ligge og være fuld i 3-4 dage. Hvad skulle der så blive af barnet? Silbereisen kunne i denne tid kun være lidt hjemme, altså måtte Schrøder og jeg være barne-piger, ellers havde den lille umuligt kunnet leve. En dag tog Schrøder svøbet af barnet for at vaske det. Min næse var endnu for fin, jeg ville ikke røre derved, men Schrøder sagde ganske sagtmødig: Du må hjælpe, Karl, det er en barmhjertighedsgerning, Gud vil lønne os derfor. Jeg overvandt mig da og hjalp med, vaskede og tørrede og vuggede skiftevis med Schrøder. Hvor højt stod han dog over mig i menneskekærlighed! Selvfølgelig kunne vi ikke gøre det så godt, som du og dine lige; men vi gjorde det efter evne, og jeg mærkede, at jeg havde godt deraf. Når vi madede lille Frederikke eller ydede hende anden opvarning, sagde Schrøder tit: Jeg ville give en måneds lønning, for at vore forældre kunne se os under disse omgivelser! Engang måtte jeg værge barnets og mit eget liv mod det bæst af en moder; hun stod med en opløftet økse, jeg med min blanke musketersabel. Sidst i februar 1784 skrev jeg igen meget indtrængende til min fader og bad ham hjælpe mig ud af den stilling, jeg havde redt mig ind i. I april kom der en skrivelse til min regimentschef, generalmajor Scholten, for at høre, om jeg kunne få min afsked; dog kom der ikke noget ud af det; både Schrøder og Silbereisen havde glædet sig på mine vegne til, at jeg skulle være bleven fri. Vinteren var meget kold, men først nu lærte jeg at eksercere.

Den 13. maj kom 3 kompagnier fra Viborg til Fredericia, deriblandt både Schrøder og jeg. Det var mig en stor glæde atter at komme til et sted, hvor der blev holdt tysk gudstjeneste, du kan tro, at jeg gik derhen varm om hjertet. I juli blev jeg udtaget til furérskytte, men min æresfølelse krympede sig, så jeg kun holdt det ud i en måned. I oktober samme år skrev jeg til min fader med påtegning af min kaptajn; sidst i december svarede han kaptajnen og lovede at købe mig fri, men holdt ikke ord.

I marts måned 1785 blev jeg i den strengeste kulde tillige med 30 andre transporteret til Viborg for at afleveres som

marinesoldat. Min ungdom gjorde, at jeg blev fri, og så blev jeg i regimentet. Foruden at passe tjenesten underviste jeg i tysk og latin og gik i min fritid ud at fiske eller ud på heden at binde koste for at få livets ophold. Havde jeg villet give min kaptajn et godt ord, havde han måske hjulpet mig til at forfremmes, men jeg var vred over, at mange blev mig foretrukne, som efter min mening var mindre dygtige end jeg; derfor var jeg studs mod min kaptajn. Du må skylde din dygtighed din forfremmelse, Karl! sagde jeg altid til mig selv. Dog skrev jeg temmelig tit hjem og bad om at måtte slippe løs, men siden februar 1784 fik jeg i over to år intet brev.

Den 29. januar 1786 blev kongens fødselsdag højtideligholdt med et bal og med indvielse af nye faner. I den anledning fik regimentet, der hidtil havde hedt Holstenske, navn af det Viborgske. Jeg skrev nogle vers i dagens anledning og overrakte dem til generalen, som lovede at huske mig det. Yderlig opbragt over, at jeg på egen hånd var løbet til generalen, ville min kaptajn give mig en banket trøje, men jeg frabad mig det og lod generalen det vide gennem hans adjudant. Så blev jeg da den 20. februar korporal og blev forflyttet til et andet kompagni. Hvor var jeg dog stolt derved!

Min nye kaptajn, som jeg blot vil kalde H.⁴), havde en kone, hvis fader måske ejede sine 100,000 daler, men fordi hun førte et slet levned, gav han hende kun 300 om året til hjælp. De havde 8 børn, nemlig 7 drenge og 1 pige, og holdt 4 tjenestepiger og en oppasser. Ved hendes usædelige opførsel og uordentlige husholdning var de komne i stor nød.

En rig skomager, hos hvem jeg lå i kvartér, blev min velgører, han lånte mig penge, for at jeg kunne få det nødvendige udstyr, og lod mig afbetale dem lidt efter lidt. Jeg havde også en god biindtægt ved at give undervisning. Jeg kunne få så mange timer, som jeg ville have, og fik derved adgang til de fornemste huse. Til ingen tid har jeg taget mig mere op i min måde at være på mellem mennesker. Kaptajnen holdt meget af mig og hans udsvævende kone på sin vis endnu mere, og sagde tit: Når De fører Dem godt op, Wag-

ner, skal jeg nok sørge for Deres lykke. Kaptajnen betalte af sin egen pung Silbereisen for at få mig oplært til furér. Fureren har med alt at gøre, som angår kompagniets regnskabsvæsen. Kaptajnen handlede ædelt og uegennyttigt mod mig, men hans nådige frue havde sine planer. De havde 3 drenge, af hvilken den ældste var 10 år; dem skulle jeg læse med hver dag og få noget vist om måneden. Fruen var for det meste inde i stuen, når jeg kom, og talte gerne om sine børn; men snart var hendes amme hovedgenstanden for hendes samtaler. Denne person, hendes navn var Louise Kronbjerg, var fruens fortrolige veninde og meddelagtig i alle hendes skamløse og skændige eventyr. Hun var allerede for rum tid siden trådt ind i de år, da man ønsker at aflægge jomfrunavnet, som hun havde vanæret, og kaldes kone.⁵⁾ Nu ville hun endelig have en mand, for så meget mere frit at kunne hengive sig til sine lyster. Fruen havde ingen anden udset hertil end den unge, nybagte underofficer Wagner. Hun roste da stadig Louise Kronbjerg som et mageløst tro, oprigtigt og dydigt tyende! Da jeg en dag var færdig med min time, tog hun mig med ind i dagligstuen og sagde: Kære Wagner, jeg er særdeles tilfreds med Deres flid og mine børns fremgang, bliv sådan ved, så skal jeg nok sørge for Deres Lykke. Vil De kun lyde mit råd, skal De snart få en god kone, som jeg vil skaffe Dem, og blive kommandersergent. Jeg gik leende ud ad døren, men indvendig lo jeg ikke; det var godt at forstå, hvad der var i gære. Pigen, eller rettere ammen, smigrede mig, og da hun var i besiddelse af en vis politur, forstod hun godt, hvordan hun skulle lægge an på mig.

Ikke så snart var jeg i juni 1786 bleven furér, før også min kaptajn begyndte at trænge ind på mig; før var det dog kun ammen og den nådige frue, som ikke lod mig have ro. Da der nu blev udtaget 10 underofficerer af regimentet til at betjene kanonerne, meldte jeg mig til regimentsartilleriet for at blive forflyttet fra kompagniet. Vel blev jeg antaget, men man lod mig dog beholde min plads i kompagniet, og min kaptajn, som mærkede, hvad der lå bagved, blev rasende og truede mig fra nu af hver dag med at blive fugtlet.

Om jeg end gjorde mine ting nok så godt, var intet til pas. Omsider blev jeg ked af de uafledelige fortrædeligheder og hittede da på en list, for at kaptajnen og hans frue kunne få en rigtig lang næse. Jeg gik til manden og sagde meget ydmygt, at da han nu havde påtaget sig at sørge for min fremtids lykke, ville jeg ægte pigen. Men da jeg kun var 20 år gammel og havde formuende forældre, måtte jeg meddele dem det skridt, jeg var ifærd med at foretage, og bede dem om understøttelse. – »Nå, det glæder mig«, sagde den gamle, »at De omsider indsér, hvor godt min kone og jeg mener det med Dem. Lad mig dog læse brevet, før De sender det bort.« »Inderlig gerne, hr. kaptajn.« – Nu gik jeg hjem og skrev to breve til min fader. I det første skrev jeg, at jeg var nået til at blive furér, og at det i det hele gik mig godt. Jeg bad også om lidt pengehjælp, men især om linned. Dette brev forseglede jeg. Det andet brev var uforskammet. Jeg meddelte, at jeg havde i sinde at gifte mig, og bad om penge til brylluppet. Begge breve stak jeg til mig. Nr. 1 i højre og nr. 2 i venstre lomme, gik derpå op til min kaptajn på en dag, da han ingen penge havde, og bad ham læse mit andet brev. »Det er et godt brev, min kære furér«, sagde han; »der, moer, læs det.« – Fruen tog det og sagde: »Bare nu den gamle vil spytte godt i bøssen.« – »Ja, det vil han nok«, sagde jeg. – »Nu må De straks bære det hen på posthuset.« – »Ja, det skal jeg, hr. kaptajn.« Havde han haft penge, så havde han for sikkerheds skyld taget brevet til sig og selv sendt det afsted; men jeg vidste, at det kunne han ikke den dag. Jeg forseglede da det uforskammede brev, medens han så derpå og gik lige hen på posthuset; men undervejs rev jeg det i stykker og afleverede det første. Nu stod jeg atter så fast i kaptajnens yndest som en ceder på Libanon, men snart fik jeg ulemperne at føle. Ammen blev altid dristigere og mere modbydelig for mig; hun bød mig komme til sig og skaffede mig lejlighed til at være alene med hende, men dette fik jeg altid afværget og det ofte meget snedigt. Der er dog intet væmmeligere end en pånødt kærlighed.

Jeg besøgte kun ammen sammen med en af mine kammerater, og da jeg holdt ham for min ven, så betroede jeg ham,

at jeg kun af frygt for at blive fugtlet, beskæmmet og degraderet havde lovet kaptajnen at gifte mig med ammen, men at jeg hellere ville lade mig hænge end tage hende til hustru. Niddingen forrådte mig. Det faldt mig temmelig vanskeligt at bringe sagen i lave igen. Blandt andet sagde jeg til min retfærdiggørelse, at man jo på posthuset kunne få vished om, hvorvidt jeg havde sendt min fader brev om mit giftermål. Kaptajnen gik selv hen, man slog efter i postkontorets dagbog og fandt, at der var indskrevet et brev til faktor Wagner. Dog troede man mig kun halvt, og ammen klagede altid over, at jeg var så kold mod hende. Nu gav jeg mig til grundig at overveje sagen og indså, at det om-sider måtte gå galt, især da jeg var en dårlig makker til at forstille mig. Fuld af sorg betroede jeg mig til vor premierløjtnant v. Hauch, som med glæde gik ind på at hjælpe mig, men lagde endnu finere råd op. »I lang tid, kære Wagner, har jeg beklaget Dem, fordi man sagde, at De virkelig ville gifte Dem med den kvind; jeg kunne ikke have tålt at se Dem blive ulykkelig i så ung en alder; det er en skændig kabale af fruén, men jeg skal nok spille hende et puds, uden at De kommer i fedtefadet. Kom nu straks med til obersten!« – Det gjorde vi; det var nuværende general Blücher, den største menneskeven, jeg kender, og som en fader for sine soldater.⁶⁾ Hauch fortalte ham hele historien; han ry-stede adskillige gange på hovedet og gav sig tilsidst til at le højt. – »Jeg véd næsten ikke, hvad der er ved det at gøre«, sage han, »jeg kan ikke flytte ham til noget andet kompagni, da det er hans kaptajn, som har ladet ham oplære til furér. Men gå i morgen hen og bed kaptajnen om en friseddel for at blive gift; når han kommer til mig, skal jeg nok sige ham besked.« Da jeg havde læst med de unge herrer, meldte jeg mig hos kaptajnen for at få en friseddel. Nu var alt godt, kaptajnen tog sin hat, sabel og stok og gik straks til obersten, for at jeg ikke skulle få tid at trække mig tilbage. Jeg skulle imidlertid blive der. Skøgen kom og kyssede mig, men det var mig umuligt at gengælde hendes omfavnelser, sådan modbydelighed havde jeg for hende. Det var mig dog en trøst at tænke på, hvad der vel gik for sig hos obersten.

Således gik en halv time; da kom den gamle kaptajn faren-de, skummende som et såret vildsvin, og råbte: »Gud straffe mig!« (almindelig talemåde hos rå folk i Danmark) »Obersten spurgte mig, om jeg ikke skammede mig ved at få det unge mennesket klappet sammen med sådan en skøge; han vidste godt, at vi mente, at han var sådant et fæ, at han ville bide på krogen.« – »I, du milde!« råbte ammen, »er jeg en skøge!« – »Og jeg skulle have en skøge i min tjene-ste«, råbte fru. De skreg og råbte og hylede begge som to furier, og deres utugtige munde flød over af forbandelser over obersten, ja ammen løb i sit raseri selv hen til ham for at forsvare sit ærlige navn og gode rygte. Hun fik en skøn modtagelse. »Pak sig straks, liderlige, væmmelige kvinde, jeg skulle tåle sådan en i regimentet! Pak sig øjeblikkelig, eller jeg sender bud efter profossen⁷⁾ og siger, at han skal piske hende ud af byen.« Med denne trøst kom hun hul-kende hjem. Man blev omsider enige om, at jeg næste mor-gen selv i al underdanighed skulle bede obersten om en fri-seddél. Det lovede jeg da og gjorde så. Da jeg kom derhen, lo obersten, men jeg takkede ham med tårer i øjnene og følte mig dreven til at kysse hans hånd og bede ham for Guds skyld flytte mig til et andet kompagni. Fremdeles meddelte jeg, at jeg var sendt hid for selv at bede om fri-seddelen. – »Sig, at jeg var ved at ville smide ham ned ad trappen, da han kom frem med sin bøn«, var svaret; »og hold op at læse med børnene i huset; men fra kompagniet kan jeg ikke flytte ham.« Dette meldte jeg hos kaptajnen og sagde med indeklemt grin, at det gjorde mig overmåde ondt. Nu begyndte eksercertiden i 1787, og jeg fik så travlt med rekrutterne, at der ingen tid blev til at læse med de unge herrer, og derved gik den tragikomiske historie lidt ef-ter lidt i forglemmelse; den havde forresten taget mere på mig end alt, jeg før havde gennemgået.⁸⁾ Dog fik jeg også her at føle, at aldrig er en ting så gal, uden at den dog er god for noget; ved denne sag lærte min gamle, i alle måder hæderlige oberst at kende mig, og kom til at holde af mig som et menneske, der holdt på sin ære. Han sagde til mig: »Når han fører sig godt op, Wagner, skal han ikke dø som

underofficer.« Ord, der bragte mig til at løfte hovedet og glemme alle udstandne genvordigheder. For resten havde Blücher dengang kun været et halvt år ved vort regiment. Hans formand, general Scholten, var død i september 1786.

.....

Nogen tid efter at jeg var bleven underofficer, blev jeg anbefalet en præst⁹⁾ som informator. Min elev var en junker v. Lüttichau¹⁰⁾, 10 år gammel. Han skulle kun lære tysk, og jeg fik for 2 timer daglig 12 daler. Såsnart jeg blev hjemme i huset, blev præsten min bedste ven. Også han vil stedse være mig uforglemmelig. Det er mig umuligt at beskrive alle denne ædle mands dyder, tænk dig en præst, hvis hjerte er modtageligt for alle menneskelivets glæder, høflig og dog djærv. Han havde samme agtelse for mig som underofficer, som han ville have haft for en elefantridder. Han røg sin pibe, sang en munter vise, spillede i selskaber; ingen fattig gik uhjulpen fra hans dør. Altid studerede han og var bestandig den samme jævne, muntre mand. Det vil blive mig vanskeligt engang som ægtemand og som fader at kunne ligne ham i elskværdig omgang, men han har også en hustru, der gør jorden til et paradys for ham. Smuk, flittig og øm, det er hendes billede. I min tid havde de en datter på otte år, desuden to unge piger i kost og en husjomfru, som hed Anna Klejtrup.¹¹⁾ En dag var vi ene med børnene, jeg lavede en hatteæske af pap, og hun hjalp mig. Hun talte så blidt og yndigt, at mit hjerte fængede, men da jeg tænkte på min ringe stand, havde jeg ikke mod til at betro hende min kærlighed. På en skøn majdag, da knopperne begyndte at springe ud, sad vi i lysthuset, da Anna kom med kaffe. Jeg fandt et ærinde at sende drengen bort i og fik nu lejlighed til at tale alene med hende og i al beskedenhed åbenbare, hvad jeg havde på hjertet. Hun hørte på mig med nedslagent blik, var forlegen, pillede ved sin brystsløjfe og sagde endelig: »De overrasker mig, kære Wagner, jeg hverken kan eller tør svare Dem; men i morgen skal De få svar; jeg tør ikke blive længere, jeg må gå; Deres kaffe bliver kold.« Omsider blev det dag; det blev middag, endelig slog klokken tre, og ved det sidste slag stod jeg i Ran-

drups dør. Med bankende hjerte gav jeg undervisning, Anna gik forbi mig med nedslagne øjne og forlegent ansigt, men der var for mange i stuen til at vi kunne få hinanden i tale. Det var en rædsom time, man kunne vist se, at jeg ikke var mig selv. Omsider sagde jeg, at jeg ikke var rask, og gik. Da jeg tog hat og handsker, følte jeg, at der lå et papir i højre handske. Hurtigt som et lyn før jeg ud ad døren, smuttede om hjørnet og læste med skælvende længsel seddelen; heri stod omtrent som så:

»Hele vort hus holder Dem for et bravt menneske; også jeg har megen agtelse for Deres person og kundskaber, men jeg kan ikke nægte, at jeg holder alle rødkjoler, Dem altså med indbefattet, for skælmer i elskovssager. A. K.

P. S. Undskyld jaskeriet, jeg måtte bruge bryggerset til kontor.«

Hvor bestemt afvisende end seddelen var, så syntes jeg i grunden godt om den og tænkte: Du skal nok vinde hende! Derfor skrev jeg straks et svar, i hvilket jeg indstændig bad hende gøre en undtagelse med mig. Nok sagt, Anna tilstod, at hun elskede mig, men havde en kæreste, og det ville være en himmelråbende synd at forlade ham. Ja, hun sagde, at jeg ikke var hende ligegyldig, men hun har dog nok ikke ret kendt sit hjertes følelser. I otte dage gik hun og grød, så betroede hun sin sorg til hr. Randrup. En dag, da jeg var færdig med timen, sagde han på latin til mig, om jeg ville gå med ned i haven. Vi gik der fra klokken ni om aftenen til halv tolv. Han talte om min kærlighed og spurgte om mine forhold hjemme, som jeg nu fortalte ham rent ud, ligesom også historien med ammen. – Præsten talte mere kærlig med mig, end min fader nogen sinde har gjort, han roste Anna i høj grad og sagde, at vel havde hun ikke videre til fælles bedste, men et godt hjerte, og dertil var hun dygtig i alle kvindelige sysler. »Hendes kæreste«, sagde han, »er en simpel fyr, og jeg tror nok, at hun til trods for al sin fordom mod Deres stand holder mere af Dem end af ham. Hun går om i huset som forvildet, og jeg er bange for, at hun bliver helt syg. Lov De at ville være ærlig mod hende og ægte hende, så vil jeg gøre, hvad jeg kan, for at hjælpe Dem

Grenader og musketeer omkring 1785. – Kjolen var rød, vest og bukser hvide. Farven på krave, rabatter og ærmeopslag varierede fra regiment til regiment. Ved Viborgske Infanteriregiment var de sorte. Musketeererne måtte ikke bære skæg, medens grenadererne skulle. Grenadererne var håndgranatkastere (grenade=granat), deres huer var uden skygge, således at de kunne kaste granaten uden at rive huen af i kastet.

(Billedet er tegnet af museumsinspektør Preben Kannik for Slesvigske Fodregiment)

til at komme ud af militærstanden og få en rigtig god stilling. Nu rejser jeg med min kone til Norge for at besøge vore frænder og bliver vist 3 måneder borte, måske længere. Det ligger mig på hjerte, at lille Lüttichau ikke bliver for sømt; vil De ikke nok læse med ham på hans faders herregård en tre måneders tid?« – »Jo, hr. Randrup, hjertensgerne, når jeg kan tjene Dem dermed.«

Ingen kunne være gladere end jeg over, at alt gik så godt, ja sommeren 1787 hører til mit livs glædeste tid. Dagen efter gik Anna forbi mit kvartér. Jeg boede i et hus, der lå for sig selv i den kønneste egn af byen, ved en lindellé, som kaldes Filosofgangen.¹²⁾ Jeg bad hende om at træde indenfor, hvilket hun også gjorde. Hun var venlig, omfavnede mig, talte varmt om Randrup og udbredte sig om, hvor meget han holdt af mig, og hvad han alt ville gøre for mig. Han ville nu lade hendes kæreste komme og selv tale med ham, for at han skulle give afkald på hende. Det første kys, den første kyske omfavnelser af en elskværdig pige blev givet mig, da jeg var en ungersvend på 21 år. Vi følte os som salige, men det varede kun så kort. –

I juni måned mønstrede kronprinsen¹³⁾ vort regiment og tilkendegav sin tilfredshed med vore manøvrer. Min elskovsfulde stemning og glæden over kongesønnens bifald gjorde, at jeg under hjemmarchen skrev en køn sang. Deri sammenlignede jeg kronprinsen, der kom for at mønstre cimbrene, med kong Cyrus, der drog om i sine riger for at efterse alt, og med den gamle hæderkronede prøjserkonge Frederik. Efter at have udtrykt vor glæde over hans bifald, sagde jeg:

Dig vi, med kong Christian
elsker over alle;
når os Blücher fører an,
må vel fjender falde.
Nys med Ruslands ørn han drog
tyrkerne at tvinge,
vil med heltesind nu og
Fred'riks fane svinge.

Det var fjerde vers; i de to følgende priste jeg land og folk lykkelige og ønskede kronprinsen alt godt.

Obersten var ude af sig selv af glæde over sangen, satte den i Viborg avis¹⁴⁾ og viste mig fra dette øjeblik af endnu større velvilje. Jeg hengav mig derfor til glade fremtidsdrømme og førte et lykkeligt liv som fur. Den gode oberst gav mig tre måneders orlov. Efter at have taget en rørende afsked med min pige¹⁵⁾ tog jeg da ud til herresædet Lerchenfeld, og otte dage senere rejste Randrups til Norge. Jeg blev hentet af major v. Lüttichaus befordring. Det var en ubeskrivelig følelse for mig efter fire års forløb atter at sidde i en fin vogn. Ser du, tænkte jeg, hvor hård din fader end er mod dig, så har du dog meget at takke ham for, siden han lod dig lære noget, så du nu kan hjælpe dig selv videre. Med disse tanker før jeg stolt henad Viborgs gader, rystet på den forfærdelige brolægning, med vognen trukket af et par sorte heste, som kunne indtage deres plads med ære i hvilken som helst af eders stalde. Opholdet på Lerchenfeld var meget behageligt; majoren giftede sig i denne tid for anden gang, og jeg var med til brylluppet.¹⁶⁾ Når undervisningen ikke lagde beslag på mig, kunne jeg ride, jage, fiske eller spadserere med herskabet. Hver søndag glædede jeg mig over de dejlige kornmarker, vi kom forbi på vor kirkevej. Om morgenen og middagen fik jeg maden op på mit værelse.

Min faders vekselse kom noget efter nytår, min brave oberst havde gjort udlæget til min ekvipering. De 160 daler, som vekselen lød på, slog næppe nok til, det var den første hjælp, jeg fik efter fem tunge år. Jeg var kun bleven fændrik à la suite¹⁷⁾ og fik kun underofficerslønning, men jeg tænkte, at det nok skulle blive bedre. Min velgører, min uforglemmelige Blücher, som ene var skyld i min lykke, var mod mig som en fader. »Nu, kære Wagner«, sagde han første gang, han så mig på sit værelse efter min udnævnelse; »det glæder mig, at det lykkedes mig. Lad mig nu se, at De flittig besøger alle selskaber i byen; husk nu på, at det ikke er andet, end hvad der tilkommer Dem, thi med portepéen (sabelkvasten, som officererne bærer) har kongen skænket Dem adelskab. Mit hus står Dem til hver tid åbent; om søndagen gør jeg, stiftamtmanden¹⁸⁾ og biskoppen¹⁹⁾ skiftevis selskab: kom der, alle officerer er velkomne, og der kan De

altid danne Dem i selskabslivet og lære fine manerer.« Nu gav han mig anvisning på, hvorledes jeg skulle forholde mig mod mine foresatte og undergivne. Jeg rettede mig efter hans faderlige råd og lærte blandt andet endnu samme vinter at danse. Alle officerer viste sig imødekommende mod mig, og jeg havde end ikke en eneste uven ved regimentet; men hvem der ret glædede sig med mig, var mine venner Randrup, Schrøder og flere. Jeg skrev til min fader om penge og fortalte ham om, hvor godt det gik mig, han svarede, at han var tilfreds hermed, og lovede at sende penge, men tiden gik, uden at der kom noget. Obersten måtte til at purre ved ham, så lykkedes det, men det var først i juli.

Kongen havde haft den nåde under 13. marts 1789 at udnævne mig til virkelig fændrik med lønning som sådan. Det var en stor sten, som derved blev væltet fra mit hjerte, men også derfor måtte jeg takke min oberst, thi der er mange officerer, der måtte stå à la suite i 5 til 8 år, inden de får fuld lønning. I maj blev de hjemforlovede og de nationale indkaldte for at eksercere dygtig. Min oberst blev syg, sårene brød op igen, og halsen blev dårlig, så han måtte holde sig inde hele måneden. Han viste mig sin store vilvilje derved, at han betroede mig tilligemed 10 dertil udvalgte underofficerer at eksercere med alle regimentets rekrutter. »Kan De om tre uger aflevere disse folk indøvede og færdige til tjenesten, er det godt gjort«, sagde han. Jeg havde ingen ro dag eller nat, før jeg fik folkene færdige; det lykkedes også i de tre uger, og jeg fik ros derfor. Du må vide, at når mine foresatte viser mig tillid, er jeg utrættelig; men ved mindste mistillid sløves jeg. Sidst i maj fik regimentet ordre til at marchere med fuld oppakning til Ribe, hvor vi ankom den 9. juni.«

*

Fra Ribe marcherede regimentet til en teltlejr ved Slesvig, hvor samtlige jyske og holstenske regimenter holdt manøvrer under kronprinsens, den senere Frederik VI's ledelse. Herfra marcherede Viborgske Infanteriregiment til Rensborg, hvor det ved udgangen af 1789 blev opløst som led i en hærreduktion. Personellet blev fordelt til andre regimen-

ter. – I et brev til faderen omtaler Wagner begivenheden således:

»Havde De været tilstede, da den ordre blev oplæst, hvorved det ulykkelige Viborgske Regiment opløstes, havde De set det udtryk, der prægede sig i alles ansigter, og den bevægelse, der lod sig til syne hos folkene, ville De også have følt hjertelig medynk med os, og forstået de gamle officerer, som beklagede deres families skæbne og gav deres uvilje over regeringen luft; ja De ville have båret over med mig, den unge officer, når også jeg stemmede i med.«

Fændrik Wagner blev ansat ved Fyenske Infanteriregiment i Fredericia, hvor han 1791 blev forfremmet til sekondløjtnant. Nogle år senere blev han efter ansøgning forsat til Holstenske Infanteriregiment i Rensborg (et andet regiment havde i 1790 overtaget dette navn). Ved dette regiment blev han til sin afsked som oberst, ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd, i 1842. – I 1796 ægtede Wagner sin landsmandinde *Marie Elisabeth Augusta Müller*, der var datter af præsten Johan Georg Müller i Fellbach i Württemberg. Wagner og hans hustru møde med få måneders mellemrum i Husum i 1847, hvor de havde taget ophold hos en gift datter, efter at deres hus i Rensborg var brændt i 1844. En søn blev oberstløjtnant i København, en anden embedsmand i Holsten. Efterkommere lever i Danmark og i Tyskland.

*

I »Viborg Købstads Historie« (Viborg 1940) findes et af revisor Otto von Spreckelsen forfattet afsnit »Viborg som garnisonsby 1660–1875«. Garnisonens historie videre op til vore dage er beskrevet i den af Viborg byhistoriske Arkiv udgivne publikation nr. 6, »Soldat i Viborg 1865–1965« (1965).

Til slut skal nævnes, at Viborg byhistoriske Arkiv (tlf. Viborg 4488) er interesseret i at erhverve bogen »Et Soldaterliv i forrige Aarhundrede« (Ludvig Wagner, Kolding 1880) og den tyske udgave af samme bog »Unter dänischer Fahne« (A. Rooschüz, Quell-Verlag, Stuttgart 1940).

NOTER

- 1) *Friderich Silbereisen* var født ca. 1745; han var altså 38 år i 1783.
- 2) Posthuset lå i Sct. Mogensgade, nuværende nr. 28 (folketælling 1787).
- 3) *Augusta Friderica Silbereisen*, døbt 26/12 1783 i domkirken. Modrens navn: Helena (Lene) Margaretha. Familien Silbereisen var ved folketællingen 1/7 1787 indkvarteret i Sct. Ibsgade. 4) *Peter v. Helmich*, 1728–98, kompagnichef ved Viborgske Infanteriregiment 1785 (Hirsch), gift med *Anna Cecilia Brabandt*, født ca. 1752; 8 børn kendt. Familien boede i Sct. Mathiasgade, vistnok nuværende nr. 50 (folketælling 1787). 5) *Louise Kronbjerg* (eller Cronberg) var født ca. 1761 (folketællingen 1787), vistnok i Præstø amt (Holstenske Infanteriregiments justitsprotokol). 6) Oberst *Carl Leopold von Blücher*, 1742–1804, boede i Sct. Mogensgade, nuværende nr. 8 (folketællingen 1787). Se videre O. von Spreckelsen: »Morvilles gård« i Fra Viborg Amt, bind 29, 1961. 7) Profossen eller gevaldigeren er regimentets justitssergent. 8) Louise Kronbjerg fødte en søn 28/5 1787. Barnet, der fik navnet *Wagner Carlsen*, blev døbt 3/6 1787 i domkirken af stiftsprovst Astrup. Blandt fadderne var hoboist Silbereisen (Viborg domkirkes kirkebog i landsarkivet). 17/6 1787 afholdtes krigsforhør ved regimentet i anledning af, at pigen Lovise Kronbergs barn samme morgen var død i huset hos en mand ved navn Søren Poulsen Kirkeberg. Dennes kone oplyste, at barnet fra fødslen havde været sygeligt og stedse uroligt. Doctor Silkmüller, regimentets læge, oplyste, at barnet var død en naturlig død. Lovise udlagde korporal Wagner som barnefader. I et nyt krigsforhør 3/7 s. å. vedgik Wagner at have besvangret Lovise Kronbjerg, og at han havde lovet hende ægteskab, men dette var sket i kærligheds rus. Endelig 31/12 s. å. blev Lovise Kronbjerg af krigsretten fundet skyldig i lejemålsforbrydelse. Hun blev idømt en bøde på 12 lod sølv og 8 dages fængsel på vand og brød i Viborg Tugthus. Wagner blev efter gældende lov som soldat fri for straf, da det var hans første lejemålsforbrydelse (regimentets justitsprotokol i Hærens arkiv). Louise Kronbjerg blev senere tjenestepige hos oberst Blücher! (Domkirkens kommunionbog i landsarkivet). 9) *Lauritz Nielsen Randrup*, 1752–1808, klokker og skoleholder i Søndre sogn 1781–96; 1781 gift med *Antoinette Augusta Amalie Petersen*, 1752–1826; et barn: *Christiana Maria*, f. 1781 (Viborg Købstads Historie, bind III). Familien Randrup boede 1787 i St. Sct. Mikkelsgade, antagelig nuværende nr. 15 (folketællingen 1787). 10) Antagelig *Hans Helmuth von Lüttichau*, 1777–1843, søn af *Christian Cæsar von Lüttichau*, 1745–97, friherre, major, ejer af Lerkensfeld 1775–93; gift første gang med *Ellen Marie Castonier*, 1758–85 (Adelsårbogen 1940). 11) *Anne Helvig* (eller Helvigsdatter), f. 1759 som datter af skoleholder i Klejtrup *Niels Keyesen*, 1723–76, og hustru *Anne Jacobsdatter*, 1725–71 (E. Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie, Skive 1957). 12) Nu Riddergade. Ifølge folketællingslisterne boede Wagner 1/7 1787 i Sct. Ibsgade, næst familien Silbereisen. 13) *Kronprins Frederik* (den Sjette) regerede fra 1784 i sin syge faders navn. Mønstringen er beskrevet i Personalthist. Tidsskrift, 7. R., 1. bd. s. 138–39.

14) Digtet er her gengivet i dansk oversættelse ved L. Wagner; det blev optaget i Den Viborger Samler (Viborg Stiftstidende) nr. 25 1787. Et andet digt er optaget i nr. 39 1788. 15) Anna Klejtrup nævnes ikke mere i erindringerne. 16) Christian Cæsar von Lüttichau (se note 10) blev 13/7 1787 gift (2. ægteskab) med *Christiana Augusta Lovisa Friis*, 1755–1835 (Adelsårbog 1940). 17) Wagner blev udnævnt til fændrik à la suite 12/12 1788. Fændrik var den laveste officersgrad; »à la suite« betyder nærmest »overtallig«. 18) *Friedrich Hauch*, 1715–89, var stiftamtmand i Viborg fra 1780 til sin død (Hirsch). 19) *Peder Jacobsen Tetens*, 1728–1805, var biskop i Viborg fra 1781 til sin død. Han var »en munter mand, der elskede selskabelighed og et godt bord...« (Dansk Biografisk Leksikon).

P. P. Schroeder, f. 1918, er oberstløjtnant og gør fra 1967 tjeneste på Bornholm.

Hvad rummede en landsbypræsts bogsamling omkring år 1800?

AF ANKER VESTERGAARD

Den gejstlige skifteprotokol for Middelsom herred 1768–1817 (i Landsarkivet, Viborg) giver et realistisk svar på dette i flere henseender ikke uinteressante spørgsmål. Vil man vide, hvad en landsbypræst læste og havde stående på sin beskedne bogreol i rationalismens kulminationsperiode, får vi her et klart svar; det er selvfølgelig ikke generelt og entydigt, men giver dog et glimt af tiden, for så vidt den boglige kultur i landsbypræstegården angår.

Præster var lige så forskellige dengang som nu. Nogle var fuldblods rationalister – som de børn, de var og naturligt måtte være, af tidens hovedstrømning, den, der satte fornuf-ten i herresædet. Andre var supra-naturalister, d. v. s. de troede nok på en guddommelig åbenbaring, men gav fornuft og filosofi et større eller mindre spillerum – i reglen på den måde, at fornufthen tænkte at bekræfte åbenbaringen. Efterhånden gled det begribeligvis for mange over til, at fornuf-ten gradvis tog eneheredømmet. Der fandtes også præster, der var præget af gammel, kirkelig fromhed, måske en efterdønning af pietismen i 1700-tallets midte eller som et varsel om det nye åndelige forår, det, der tog til at bryde frem i 1800-tallets andet og tredje årti.

Præsten, her skal fortælles om, hed *Henrich Holst*; han var født i Århus 1741, cand. teol. 1764 og var sognepræst i Vinkel-Rind fra 1773 til sin død den 12. marts 1806.¹⁾ Hvordan han var som sognepræst og prædikant, har vi ikke noget anskueligt indtryk af og får det ejheller gennem hans bogsamling, som her samler interessen. Hans prædiken i Vi-borg domkirke ved hans ordination 15. december 1773 er gengivet i forkortet referat i Den Viborger Samlers første årgang og peger i retning af tør rationalisme og moralisme. Desværre har hans biskop, Peder Tetens (1781–1805), ikke efterladt sig nogen visitatsprotokol og derfor heller ingen karakteristik af sognepræsten i Vinkel. Og en kollektiv bi-

skoppelig karakteristisk fra hans hånd 1795 af samtlige Viborg stifts præster kan ikke dække over hver enkelt. Den lyder iøvrigt således: »I mit stift findes Gud ske lov ingen lærer (=præst), der er henreven af den overhåndtagende tanke- og skrivefrihed, der truer med vildfarelse og omstyrting.«²⁾ Tetens selv skildres som supra-naturalist, hvorfor man må antage, at han med sin anklage sigter til den renlivede rationalisme, ligesom hans frikendelse kommer også Vinkel-præsten til gode. Vi kommer muligvis sandheden nærmest ved at antage, at pastor Holst stod sin biskop ret nær, hvad åndsretning angår.

Men nu hans bogsamling. Skifteprotokollen begynder med at berette, at 9. april, den 29. dag, ikke som normalt den 30., efter præstens død samledes de derhen hørende myndigheds personer i Vinkel præstegård for »at åbne, registrere og vurdere boet til påfølgende deling og skifte mellem præstens efterladte enke, madame Helene Cathrine Holst, født Hansen, og de efterladte børn, nemlig en søn og 3 døtre, deraf 2 ugifte boende hjemme i præstegården.« De tilstedeværende myndigheds personer var: Provst Søren Rhod, Langå, hr. Høyer fra Brandstrup som assessor, hr. Ditlev Monrad fra Øster Velling som notarius, laugværgeren konrektor Tetens fra Viborg, svigersønnen urmager Kielsen, Århus, på sin hustrus og svogers vegne, interimsværgeren sognepræst Hans Bjerregaard fra Hjermind (efter begæring af den fødte værge for de umyndige døtre, morbroderen købmand Henrik Linnemann i Vejle) og endelig som vurderingsmænd og vidner degnen i Vinkel Søren Wistoft og gårdmand Simon Nielsen, sammesteds, svigersøn af sognefoged og lægdsmand Christen Laursen, Odsgård, der ikke kunne være med på grund af session i Viborg.

»Der blev da begyndt og forrettet som følger, efter at seglene var eftersete og befundne ganske ubeskadigede.« Derefter følger i protokollen godt 12 foliosider med dobbeltrækker til at registrere og vurdere boet. Men først skal vi standse ved den – måske og måske ikke – bemærkelsesværdige enkelthed, at sognepræsten i Hjermind, den kendte oplysnings- og foregangsmand Hans Bjerregaard (1766–

1860), var valgt til at være interimsværge for de to ugifte døtre af præstens *andet* ægteskab, i hans tredje ægteskab med enken var der ingen børn. Købmanden i Vejle, den fødte værge, *kan* have haft personligt kendskab eller særlig tillid til Bjerregaard, men valget *kan* også skyldes, at der havde været en særlig intim forbindelse mellem de to præster i Vinkel og Hjermind. Hvorfor forbigik madam Holst eller værgen nemlig de to nærmestboende kolleger i Vindum og Bjerring? Og hvorfor tog man den 25 år yngre Bjerregaard? Man skal vel vare sig for at slutte for meget af disse uafklarede omstændigheder, men grunden til valget af Bjerregaard *kunne* eventuelt være den, at han og Holst lå på omtrent samme linje, og for Bjerregaards vedkommende var det så afgjort »oplysningstidens rationalistiske indstilling«. (P. Nedergaard)³⁾

Som vi nu skal se, kunne der være antydninger i bogsamlingen af oplysningspræsternes praktiske interesser og virke. Holst's bogsamling er dog snarere udtryk for boglige interesser i almindelighed. Det udelukkede dog ikke, at Holst havde forstand på det praktiske, i hvert fald på økonomi. Han begyndte i Vinkel med to temmelig tomme hænder og med lån til køb af præstegård og til etablering ude som inde og endte efter 33 års præstegering med at være en meget velstående mand, hvis bo blandt andet rummede usædvanlig mange guld- og sølvgenstande foruden rede penge. Auktionen, hvis protokol desværre er gået tabt, indbragte en for den tid anselig sum, så både enken og arvingerne fik en god arv. Til velstanden har forøvrigt nok bidraget, at Holst's anden kone tilhørte en velhavende købmandsslægt i Vejle.

Bogsamlingen er det første, der er registreret og vurderet i protokollen. Da det ikke er hverdagskost at kigge ind i en præsts bogsamling for 160–170 år siden, skal fortegnelsen over den gengives her. Der var ialt 109 titler plus 20 »bunder«, vel fortrinsvis omfattende småtryk. De 109 værker anføres med forfatter, titel, bindtal og vurderingspris i rdl., mark og skilling (1 rdl. = 6 mark = 96 skilling). Bøgerne er anført efter format, men iøvrigt uden system, som opstillingen i reolen vel har været det.⁴⁾ Vurderingsprisen må nok

anses for temmelig problematisk og behøver næppe at sige meget om bøgernes tilstand eller deres forlagspris. Hvordan skulle selv en erfaren skiterets-jurist have synderlige forudsætninger for at vurdere teologiske bøger, brugte bøger tilmed? De to vurderingsmænd fra sognet kunne i hvert fald ikke give råd. Hans Bjerregaard var nok den eneste sagkyndige.

109 værker plus 20 bundter var ikke nogen ringe bogsamling i de tider, og dog beretter den samme skifteprotokol om to tilfælde, hvor der i præstegårde fandtes lige så mange bøger eller flere. Provst Hans Jørgen Esmarch i Langå, død 1803, havde ca. 150 bøger, mest tyske, og sognepræst Johan Chr. Zimmermann i Bjerring, død 1795, ejede endog 167 bøger plus 21 bundter.⁵⁾

Man plejer at sige omtrent således: »Sig mig, hvilke bøger du læser (ejer), så skal jeg sige dig, hvem du er.« Om det slogan holder stik for så vidt angår bogsamlingen i Vinkel præstegård, er dog tvivlsomt; indtrykket af boglisten er nemlig flimrende og tvetydigt, præstens »ansigt« træder ikke så klart frem, som man kunne have ventet. Hans læsning har åbenbart været alt andet end ensidig, den har strakt sig fra tunge videnskabelige værker til let underholdningsstof, fra pietistisk til humanistisk, fritænkerisk stof, fra opbyggelseslitteratur til bøger om biavl og matematik. Hvad der dækker præstens egen opfattelse og overbevisning, får stå hen.

Boglisten ser således ud:

	Rdl.	Mk.	Sk.
In folio:			
1. Luthers tyske bibel	0	0	12
2. Meidlings Schatz-kammer (3 dele)	0	1	0
3. Harmonia Evangelica	0	0	4
4. Programma Academicum	0	0	2
In quarto:			
5. Starcks Synopsis in v. og n. Test. [gamle og ny testamente], 8 dele	4	0	0
6. Ewalds Concordantz, 3 dele	1	3	0
7. Skrivets Siæle-Skat med Koks register, 3 dele	0	3	0
8. Glassii: Philologia Sacra	0	0	8
9. Victoris Saft und Kraft	0	0	8

	Rdl.	Mk.	Sk.
10. Forstmans Tyske Postil	0	0	8
11. Löfkers Übung der Gottseligkeit	0	0	8
12. Selimans Leichen Predigten	0	0	10
13. Testrup over Colossenserne	0	0	10
14. Rambachs Postil	0	1	0
15. Freilinghausen over Evangelierne	0	1	0
16. Freilinghausen over Epistlerne	0	1	0
17. Buchner over Evangelierne	0	1	0
18. Stokii: Clavis v. og n. Test. [nøgle til gamle og ny testamente]	0	2	0
19. Stolle: Theologische Historie	0	0	8
20. Rombergs tyske Postil	0	0	8
21. Dansk, Fransk og Latinsk Lexikon [=ordbog]	0	3	0
22. Pontoppidans Collegium Pastorale	0	1	8
23. Pauli: Kraft des Reiches Gottes	0	0	8
24. Weismanns Lexikon	0	0	8
25. Geierus Leichen Prediken, 2 dele	0	0	10
26. Carpsovs Isagoge	0	0	8
27. Gejer in Proverbia, 3 Part.	0	1	8
28. Florilegium, 2 dele	0	0	8
29. Fasciculus similitudinum	0	0	6
30. Arnolds Evangelische Botschaft	0	0	8
31. Reineccii Theolog. Clavis	0	0	6
32. Commentarius in 4 Evangelister	0	0	6
33. Tuba Paenitentiae	0	0	6
34. Spalcaverus in Jonani et Nahum	0	0	6
35. Sibelii conciones sacræ	0	0	6
36. Hirmans Leichen Predigten	0	0	6
37. Balduini casus conscientiae	0	0	8
38. Gejer in ecclesiasten	0	0	8
39. Lambinus in Horatium	0	0	6
40. Budæi Institutiones theol.-moral.	0	0	6
41. Monrad over Galaterne	0	0	8
42. Josephi: Beskrivelse over den jødiske krig, 3 dele	0	2	0
43. Stosks Postil	0	0	6
44. Bützows Forklaring over de 2 sidste kap. af Johs. 1. epist	0	0	4
45. Dreincourt: Trøst mod Dødens Skræk	0	0	10
46. Commentarius quidam	0	0	4
47. Wasmuths Grammatica Ebræa	0	0	4
48. Schickardis Grammatica Ebræa	0	0	2
49. Kortholthi Disquisitiones	0	0	3
50. Taarups Krigens Skueplads	0	1	0
51. Holbergs Danmarks Riges Historie, 3 dele	0	3	0
52. Holbergs Danmarks og Norges gejstl. og verdsl. Etat	0	1	0
53. Genesis NB 2	0	0	4

	Rdl.	Mk.	Sk.
In octavo:			
54. Wandals Forordninger etc.	0	1	8
55. Newton over Prophetierne	0	1	8
56. Buchners Lexikon	0	1	0
57. Treschows Prædikener	0	2	0
58. Fleischers Biebog	0	1	8
59. Tordenschiolds Levnetsbeskrivelse	0	1	8
60. Geerkens Inhalt der Predigt, 6 dele	0	2	0
61. Tulins Skrifter, 3 dele	1	0	0
62. Schlegels Lidelses Hist.	0	1	0
63. Usings Kirkeforfatning, 6 bind	1	0	0
64. En Fransk Bibel	0	0	6
65. En Fransk og Dansk Ordbog	0	0	8
66. Ewalds Harmonie af gml. og nye Test., 5 bind	0	1	8
67. Sponsels Fest Predigten	0	0	6
68. Ejusd. Fest Predigten	0	0	12
69. Ejusd. Leichen Predigten	0	0	8
70. Riegers Predigten	0	0	8
71. Junkers Kirchenhistorie	0	0	4
72. <i>Holst's skrevne Prædikener</i> , 7 bind	0	5	0
73. Heidegeri Enchiridion (d. v. s. håndbog)	0	0	4
74. Budæi Elementa Philosophiæ	0	0	4
75. Reineccii Biblia Ebraica, 2 dele	0	3	0
76. Rosenstand over Evangelierne, 2 dele	0	2	0
77. Schorns dispositiones	0	0	4
78. Frankens Reden	0	0	4
79. Budæi Elementa, 2 dele	0	0	6
80. En Fransk Bog	0	0	2
81. Fransk og Dansk Grammatica	0	0	10
82. Less[ing]: Religionens Sandhed	0	0	12
83. Birks Haandbog	0	0	8
84. Myzelli Compendium Latinitatis	0	0	2
85. Stauning over enkelte Steder af det gml. og nye Test.	0	0	4
86. Chr. 5 ^e Danske Lov	0	2	0
87. Pritii Novum Test. græc.	0	0	10
88. Blochs apostol. Rescripter, 3 dele	0	4	0
89. Curtius apostol. Rescripter	0	0	12
90. Treschow over Lidelserne	0	1	0
91. Struenses Omvendelseshistorie	0	0	8
92. Grønlund om Ribe Hexeri	0	0	4
93. Middelboe Religionens Forsvar	0	0	8
94. Sorgenfreis Levnets Beskriv.	0	0	4
95. Breve om nye Skrifter	0	0	6
96. Mangors Land-Apotek	0	0	8
97. Almuens Lærer og <i>1 Dansk Bibel</i>	1	1	0
98. Nucleus Latinitatis [latinsk nøgle]	0	0	1
99. Døden for Fædrelandet	0	0	8

	Rdl.	Mk.	Sk.
100. De Udvalgte Krone	0	0	12
101. Krebs: Anfangs Gründe der Mathematik	0	0	4
102. Holbergs Natur- og Folkeret	0	0	12
103. Ejusd. Epistler, 3 bind	0	2	0
104. Justs Naturhistorie	0	0	8
105. Holbergs Levnetsbeskrivelse	0	0	6
106. N. Klim	0	0	6
107. Holbergs Moralske Tanker	0	0	8
108. Ejusd. Heltehistorie	0	0	8
109. Almuens Lærer (uindbundet)	0	0	12
20 bundter bøger, vurderet til fra 8 til 2 sk., ialt	2	0	0

For at læserne nu kan vurdere og analysere boglistens indhold lidt nøjere, skal her meddeles lidt om forfattere og bøger så langt, som de har kunnet identificeres, hvad for fle-res vedkommende har været umuligt både på grund af tidsafstanden og navnenes flertydighed og for andres vedkom-mende usikkert, idet forfatternavne og titler ikke altid til-lader identificering.

2. Kendt tysk, pietistisk skrift.
4. D. v. s. universitetsprogrammer.
5. Formentlig bog af den tyske pietistiske præst og forfatter Johann Friedrich Starck (1680–1756).
6. Enevold Ewald, kendt pietistisk præst ved Vajsenhuset, Køben-havn; sønderjyde og far til Johs. Ewald.
7. Christian Scriver, tysk opbyggelsesforfatter, død 1693, mest kendt for sin meget udbredte »Sjæleskat«.
8. Berømt tysk bibelsk-filologisk encyklopædi, opr. udkommet 1623–36, af Salomon Glassius (1593–1656), præst og professor i Domini-kanerklostret i Danzig; konverterede til Lutherdommen.
10. Johan Gangolf Wilh. Forstmann (1706–59), tysk luthersk præst, pietist.
13. Frands Testrup (1653–1735), sognepræst ved Helliggejst, Køben-havn, biskop i Aalborg, skrev bl. a. »Christi saliggørende kund-skab og christnes hellige vandring efter kundskaben, fremstillet ef-ter Pauli hellige epistel til de Col.«
14. Johann Jakob Rambach (1693–1735), teol. professor, en tid den kendte pietist August Hermann Franckes efterfølger.
- 15.–16. J. A. Freylinghausen (1670–1739), berømt tysk pietistisk præst og salmedigter, se: Salmebogen.
19. Formentlig den tyske hofprædikant Joachim Stoll († 1678), Spe-ners svoger.
22. Erik L. Pontoppidan, pietistisk professor og biskop (Bergen), mest kendt for sin katekismus »Sandhed til Gudfrygtighed« og for sin salmebog.

24. Formentlig den tyske teolog Chr. Eberhard Weismann (1677–1747).
26. Carpzov, tysk teologisk professor, streng ortodoks lutheraner.
28. Formentlig den antike forfatter Johannes Stobaios' citatsamling, kaldet Florilegium.
30. Evangeliepostil af den berømte tyske pietist og kirkehistoriker Gottfried Arnold (1666–1730).
31. Christian Reineccius (1668–1752), tysk sprogkyndig teolog.
33. Ordret oversat: »Angerens trompet«.
35. Formentlig værk af den tyske reformerte præst Kaspar Sibel (1590–1658).
37. J. Friedrich Balduin (1575–1627), prædikant og professor i Wittenberg.
40. Johann Franz Buddeus (1667–1729), filosofisk professor i Halle, Zinzendorfs ven.
41. Formentlig Frederik Monrad, død 1758.
42. Flavius Josephus, jødisk historieskriver, død ca. 95 e. K.
49. Anti-katolsk skrift: *Disquisitiones Anti-Baronianae*, 1677, af den ortodokse teologi-professor ved Kbh.s universitet Chr. Kortholt (1633–94).
50. Digteren Thomas Thaarup (1749–1821).
51. Ludvig Holberg (1684–1754).
57. Hermann Treschow (1739–97), sognepræst ved Garnisons kirke, professor, har skrevet mange prædikener.
61. Chr. B. Tullin, oplysningsmand i Holbergs ånd.
62. J. A. Schlegel: *Vor Herres Jesu Christi Lidelseshistorie*, Viborg 1784.
67. Johann Ulrich Sponsel (1721–88), tysk præst.
71. Christian Juncker, død 1714, tysk skolemand og historiker.
76. P. Rosenstand Goiske (1704–69), stiftsprovst i Viborg, tilforordnet Missionskollegiet, en »bønnens mand«, supra-naturalist.
78. Aug. Hermann Francke, kendt tysk pietist – sammen med Spener.
82. Gotthold Ephraim Lessing (1729–81), tysk litterat, radikal kritiker.
85. Muligvis Peder Stauning, inspector på Valkendorfs kollegium.
88. Tønne Bloch, biskop i Ribe og Odense, død 1803. »Apostolske Rescripter. Efter den Tidsorden, i hvilken de beviisligen er udfærdigede og forstaaelig læses.«
92. David Grønlund, res. kapellan ved Sct. Cathrine kirke, Ribe, senere sognepræst i Darum-Bramminge.
93. Stephan Middelboe, biskop i Ribe, supra-naturalist, afgjort modstander af pietisten Pontoppidan, konservativ og ilde lidt i liberale kredse.
94. Fr. Jul. Sorgenfrei, søn af rabbiner David, hed fra omskærelsen Salomon David, døbt 1758, fra da af det nye navn; iøvrigt et omskifteligt liv.
96. »Et Landapotek til danske Landmænds Nytt«, 1767 og senere udgaver, en populær lægebog oversat fra svensk af landfysikus i Vi-

borg Chr. Elovius Mangor (1739–1801), der også var bogtrykker og 1772 begyndte udgivelsen af »Den Viborger Samler«.

101. Krebs, officer.

104. Anton Franz Just (1766–1829) var boghandler og bogtrykker m.m. i Viborg og redigerede og udgav i 30 år »Den Viborger Samler«. Han skrev også en række bøger, bl. a. den anførte »Naturhistorie om Dyrene«, 1802, der udkom i mange oplag.

Når der tages hensyn til, at adskillige af værkerne omfattede flere bind eller dele, har bogsamlingen ialt omfattet 178 bind, hvortil kommer de 20 »bundter« med vel mindst 100 skrifter, eller ialt vel ca. 300 bind og hefter. Hvor Holst har erhvervet dem fra, er nok ikke muligt at opspore, bl. a. fordi den gejstlige auktionsprotokol for disse år for Middelstom herred er gået tabt. Han har vel købt en del hos de to boghandlere i Viborg, Mangor og Just (jfr. bemærkningerne til numrene 96 og 104), som netop i de år nedsatte sig i byen og averterede livligt i den nye avis, Den Viborger Samler.⁶⁾ Efter Holst's død fandt man under oprydningen i hans chatol småmønter til en værdi af ca. 1000 kr., deriblandt sjældne og nogle udenlandske, f. ex. hollandske mønter. Om de giver et fingerpeg om udenlandsrejser eller udenlandske bogkøb, får stå hen.

Visse typiske træk tegner sig ud af boglisten:

1) Pastor Holst har været en sprogkyndig mand med forkærlighed især for tysk, men også fransk, derimod mindre engelsk. Det samme gælder de to tidligere nævnte afdøde præster. Grunden hertil kan man gisne om. Frankrig var i denne periode, revolutionstiden, både litterært, kulturelt, politisk, måske også teologisk i forgrunden, Tyskland også, i hvert fald teologisk. Når bogsamlingen har så forholdsvis få danske bøger, har det nok sin forklaring i, at Danmark i samme tidsrum lå i bagtroppen, og at det udenlandske var på mode.

2) Det er bemærkelsesværdigt, at Holst havde mange fortolkninger til bibel og bideldele. Han må efter alt at dømme have arbejdet flittigt med eksegese. Men hvilken eksegese? Der findes mange værker fra pietismens værksteder, så mange, at man kunne fristes til at formode, at Holst kan have

haft en hældning mod den i denne periode ret sjældne retning. Der findes imidlertid andre værker i boglisten af anden observans, så den teori må nok opgives. Iøvrigt ser det ejendommeligt ud, at det eneste eksemplar af en *dansk* bibel (se nr. 97) nævnes sammen med og bagefter en bog med titlen: Almuens lærer. Det er muligvis en tilfældighed eller en tankeløshed fra registratorernes side. Eller skal man eventuelt gætte, at den danske bibel, som præsten og hans familie brugte til søndagsforberedelse og opbyggelse, var holdt helt uden for registreringen?

3) Man overraskes af spændvidden i bogsamlingen, lige fra erklærede og typiske danske pietister som Erik Pontoppidan og Enevold Ewald og tyske pietistiske bannerførere til nogle af oplysningstidens karakteristiske og kritisk-tendentiose forfatternavne, bl. a. Lessing. Som bemærket i begyndelsen: Indtrykket af bogsamlingens ejer er flimrende. En mand kan selvfølgelig læse hvad som helst for at følge med i sin tid, derfor er billedet af Vinkel-præsten uklart, og et forsøg på at anbringe ham i en bestemt retning er dødsdømt med de forhåndenværende kilder. Der er med alt in mente intet til hinder for, at Holst kan have været en yderst habil og alvorlig sognepræst.

4) Man undgår vanskeligt at mærke sig, at boglisten tolt savner visse forfatternavne, der var stærkt fremme i Holst's samtid herhjemme, dels i teologien, dels i litteraturen, ikke mindst Sjællands biskop, Nicolaj Edinger Balle, med bl. a. det kendte, energiske religionsblad: Bibelen forsvare sig selv, – og Adam Oehlenschläger, hvis romantiske værker begyndte at udkomme og vække opsigt 1802. Boglisten mangler også ganske en salmebog – Guldbergs eller den evangelisk-kristelige –, men den har nu nok været holdt uden for registreringen.⁷⁾

5) Endelig mærker vi os pastor Holst's egne skrevne prædikener, endda 7 bind (se 72), ansat til 5 mark. Det må dreje sig om sognepræstens egne, håndskrevne, fra præsteårene opbevarede søndagsprædikener. Tænk, om de kom for dagens lys, sikken et fund! Så var der materiale til at tegne hans billede, måske også til at få et billede af tiden og sog-

net. 5 mark – ikke engang en daler i vurderingspris – det kunne lyde som en nedvurdering, men var nok kun ment som en nøgtern vurdering af de ringe muligheder for overhovedet at finde en køber til dem. I dag ville en samler gerne give mange dalere.

Man sidder til sidst og tænker, at nu er denne bogsamling forlængst spredt for alle vinde eller forsvundet og dens ejermand glemt. Sådan er livet – og sådan er det med bøgerne, også *de* har deres skæbne, sagt på latin: *Libelli habent sua fata*.

NOTER

- 1) Om Holst jfr. iøvrigt Bdr. Andersen: Historiske og genealogiske Optegnelser fra Randrup Gods, specielt Vinkel Sogn, 1907, s. 47 ff, hvor også skiftet er udførligt refereret.
- 2) Citeret efter P. Severinsen: Viborg Domkirke, 1932, s. 483.
- 3) Jfr. F. Elle Jensens store biografi af Bjerregaard i Fra Viborg Amt 1955, s. 107–26.
- 4) Bøgerne har nok stået i »1 større og mindre bogreol med bøger« i præstens studerekammer, som det anføres i skifteprotokollen, fol. 219. Bøgerne er anført fol. 219 b–220 b.
- 5) Jfr. også oplysningerne om jyske præsters bogsamlinger 1719–53 i F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland, 1944, s. 28 ff.
- 6) Pastor Holst optræder *ikke* blandt køberne til biskop Rottbølls store bogsamling, der blev solgt ved auktion i Viborg bispegård 28. juni 1781 og flg. dage. Her solgtes flere af de i Holst's bogsamling forekommende titler til væsentlig højere priser end de her anførte vurderingssummer, jfr. den originale auktionskatalog, der findes i Viborg centralbibliotek.
- 7) Tilsvarende var almindeligt forekommende, jfr. F. Elle Jensen i Fra Viborg Amt, bd. 31, 1964, s. 39.

Anker Vestergaard, f. 1897, har været sognepræst i Asmild-Tapdrup 1941–46 og i Lemvig 1946–64, provst 1960; bor efter sin afsked i Overlund. Har skrevet en række artikler og udgivet forskellige mindre skrifter, jfr. side 134.

Ny lokalhistorisk litteratur

Anmeldelser og omtaler af overbibliotekar *Aage Bonde*, domprovst, dr. teol. *Knud Gjesing*, landsarkivar *Jens Holmgaard*, direktør *Knud Oлдendow*, Kbh., bibliotekar, dr. phil. *Helge Søgaard*, Århus, og arkivar *Paul G. Ørberg*.

Billeder af Viborg amts forhistorie. Tekst: *Marianne Bro-Jørgensen*. Billeder: *Hans Helmer Kristensen*. 159 s. ill. Historisk Samfund for Viborg Amt, 1966. Kr. 24,00 (medlemmer kr. 16,00 og i sæt à mindst 5 ex. kr. 12,00).

Historisk samfund har – som tilfældet var i 1964 med »*Romansk stenbuggerkunst i Viborg amts kirker*«, der forøvrigt nu foreligger genoptrykt i 1000 eksemplarer – haft megen glæde af særpublikationen for 1966, den ovennævnte bog. Salget har vel ikke helt svaret til forventningerne, men bogen har fået en overordentlig fin modtagelse såvel i dagspressen som i en række tidsskrifter. Både »*Viborg Stifts Folkeblad*« (23/11 1966) og *Skive Folkeblad* (10/12 1966) har bragt store anmeldelser af bogen, og viborgensereren, journalist *Mette Fastrup*, har benyttet dens fremkomst til i »*Aarhus Stiftstidende*« 4/12 1966 at bringe et interview med forfatterinden. – Lokalhistorikeren, skoleinspektør *A. Strange Nielsen*, Toxværd, har givet bogen meget fine anmeldelser i hhv. »*Folkeskolen*« (27/1 1967) og »*Aften- og Ungdomsskolen*« (20/3 1967), og vi tillader os her at citere de anmeldelser, der har været bragt i tidsskrifterne »*Historie*« (tidl. *Jyske Samlinger*), bd. VII, 3, 1967, s. 480, og »*Gymnasieskolen*« nr. 15, 1967, s. 862. Den tidligere direktør for Købstadmuseet Den gamle By i Århus, nu bibliotekar ved statsbiblioteket, dr. phil. *Helge Søgaard*, skriver i »*Historie*«:

»I de sidste år har nogle lokalhistoriske samfund og museer udsendt billedhæfter jævnsides med eller i stedet for den sædvanlige årbog eller årsberetning, måske i følelsen af, at deres sædvanlige publikationer hverken typografisk eller i illustrationer tilfredsstillere kravene, som de nu stilles. I hvert tilfælde er denne bog med tekst og billeder af sager fra Midtjyllands lange forhistorie både instruktiv og bogmæssigt smuk.

Af virkelige indvendinger er der kun få tungtvejende. Særlig må der protesteres mod, at den indledende tidstavle er fortegnat, så f. eks. 1000 år i den ældre stenalder ikke spænder over større plads end 200 år i den ældre jernalder. Det kan ikke undgå at give den mindre kyndige en urigtig forestilling om varigheden af de forskellige kulturperioder. I tekst og billedvalg holder forf. sig for ængsteligt til den traditionelle opfattelse. Figuren af den ukendte gudinde fra Fårdal er som hidtil sat sammen med de langt større hornede dyrehoveder, der ganske reducerer den lille figur med dens slange til en uvæsentlig detail. Ganske vist er alle disse sager fundet sammen, men deraf kan der ikke sluttes noget om, at de har været samhörørende. Der fremkom også en bælteplade, rester af et bælte med bronzebeslag m. m., hvis tilhørsforhold til slangegudinden alle hidtil har benægtet, og det er langt fra usandsynligt, at også dyrehovederne er de andre billedfremstillinger uvedkommende.

Med rette betones fundenes lokalhistoriske karakter, så ofte der er lejlighed til det, og teksten er koncis og vejledende. Bogen er et smukt sidestykke til den foregående publikation om den romanske stenskulptur. Hvis der for hver egn fremkom lignende oversigter, ville man have en udmærket indledning til at påvise det stedhistoriske særpræg, som det er opgaven for de lokalhistoriske samfund at fremhæve og beskrive i dets sammenhæng med hele landets kultur, til hvilken det er et uundværligt og bestemmende tilskud.«

I »Gymnasieskolen« anmelder *F. M.* bogen på følgende måde:

»Som særpublikation for 1964 udsendte Historisk Samfund for Viborg Amt billedværket »Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker«. Da det blev en stor succes, har man tilsvarende for 1966 udsendt den her foreliggende bog, som er blevet til på foranledning af Viborg Stiftsmuseums initiativrige leder Peter Seeberg. På højresiderne i publikationen findes i alt 70, som regel helsides, fotografier af fund fra amtet. I de allerfleste tilfælde er der tale om enkeltfund, redskaber, våben og smykker, men også landskaber, knoglestykker, grave, opmålinger o.a. er gengivet, alt i kronologisk rækkefølge. Venstresiderne har tilsvarende tekster med oplysninger om fundforhold, arkæologisk placering og literaturhenvisninger. Forrest i bogen findes en tidstavle, og i indledningen skildres menneskenes vilkår i området gennem hele oldtiden. Efter tekster og billeder følger stedregister og et kort over Viborg amt med angivelse af fundstederne. Flertallet af de afbildede genstande findes i Viborg Stiftsmuseum, enkelte på Nationalmuseet.

Viborg amt er rigt på oldtidsfund som f. eks. Broddingbjergmanden og den sølvindlagte økse og mankestolene fra Mammen. Bogen har mere end lokal interesse og kan anvendes til undervisningsbrug, omend med størst udbytte i Viborg amt.

Indledning og tekster, der begge er let læselige, har som forfatter magister i forhistorisk arkæologi Marianne Bro-Jørgensen, Viborg. Det fortræffelige billedstof er redigeret af Hans Helmer Kristensen, tidligere medarbejder ved stiftsmuseet. Udstyret er meget fint, krideret papir og tydelige reproduktioner. En lang række forretningsfolk, især fra Viborg, har ydet tilskud til den meget smukke bog, der anbefales til arkæologisk interesserede og skolebiblioteker.«

Borgmester Niels Jacobsens stambog. Udgivet af Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie ved Albert Fabritius. 1966. 54 s. og 3 tvl. Kr. 12,00.

Det drejer sig om en enestående slægtsbog, som hidtil ikke har været offentlig tilgængelig, anlagt i 1609 af den kendte Randers-borgmester Niels Jacobsen. Som førstehåndskilde til det randrusianske patriciats genealogi er den naturligvis især værdifuld, men bogens første og stør-

ste afsnit, som er Niels Jacobsens egenhændige optegnelser, fører os også til Viborg amt. Niels Jacobsen var født i Simested sogn 1556 og er synlig stolt over at nedstamme fra selvejerbønder, som han har forbausende godt rede på, og som fortrinsvis hører hjemme i sogne i Rinds herred. Det skal dog også nævnes, at det følgende afsnit i stambogen er skrevet af Niels Jacobsens søn, den kendte jurist Peder Lassen, en af Danske Lovs fædre, og rummer en ikke uinteressant selvbiografi af ham. Det er iøvrigt en ualmindelig nydelig lille publikation, både hvad angår kommentar m. m., trykning og udstyr. Paul G. Ørberg

Nye publikationer fra Landsarkivet.

Landsarkivet for Nørrejylland har i de seneste år – som det er tilfældet med søster-institutionen på Sjælland og som Rigsarkivet og Erhvervsarkivet i Århus i mange år har gjort det – udfoldet en omfattende, såre anerkendelsesværdig og meget nyttig publikationsvirksomhed. Først og fremmest er udgivelsen af hjælpemidler til udnyttelse af arkivets rige samlinger fortsat, senest med et stort, duplikeret værk: *De nørrejske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956* (1967, 123 s., kr. 9,00 incl. moms), udarbejdet af arkivar Poul Rasmussen m. fl. medarbejdere ved arkivet. Det for enhver arkivbenytter helt uundværlige arbejde redegør for de talløse ændringer af de nørrejske rets- og politikredse, der er sket gennem tiderne, og anfører kort, hvad Landsarkivet har af arkivalier (tingbøger, skøde- og pantebøger, skiftesager m. v.) fra de resp. jurisdiktioner med henvisning til deres arkivnumre.

Uden direkte praktisk nytteværdi m. h. t. arbejde på Landsarkivets læsesal, men velegnet som første indføring for så vidt angår spændvidden af arkivets samlinger, og forøvrigt også anvendelig som øvebog i læsning af gotisk skrift, er det nydelige lille hefte *Fortid i skrift* ved Paul G. Ørberg (1967, 48 s., kr. 2,00 incl. moms); det er en katalog over arkivets permanente udstilling af arkivalier.

På én gang instruktiv for arkivbenutzeren, et vægtigt tilskud til lokalhistorien og et fængslende bidrag til belysning af arkivvæsenets og historieforskningens egen historie er det smukke, rigt illustrerede festskrift, som blev udsendt i anledning af Landsarkivets 75 års jubilæum i sommeren 1966, *Jyllands brevkiste* (1966, 166 s., kr. 22 incl. moms). En række af arkivets medarbejdere fortæller her om institutionens oprettelse, udvikling og bygningshistorie, om reglerne for embedsarkivaliernes aflevering, arkivvæsenets ordningsprincipper og om udnyttelsen gennem tiden af den skatkiste for rigs- og lokalhistorikere, slægtsforskere, personallhistorikere o. m. a., institutionen vitteligt er, – alt sammen så velformet og underholdende, at enhver historisk og lokalhistorisk interesseret bør unde sig den fornøjelse at købe og læse bogen.

Samtlige tre publikationer fås ved direkte henvendelse til: *Landsarkivet, Viborg.* Aage Bonde

Ebba Torstenson: Af god familie. Konfuse erindringer fra en anden verden. Århus. Grevas Forlag. 1967. 127 s. Kr. 27.

Med denne sælsomme og ejendommelige Bog er den foreliggende Litteratur om Viborg beriget og forøget paa en afgjort fin og tiltalende Maade, hidtil uprøvet og uset. Forfatterinden er et Skilsmissebarn, som tilbringer sine smaa Aar i Viborgs store Bispestad og dennes nærmeste Omgivelser.

Biskoppen var hendes Morfar og iøvrigt den velkendte og ansete, lærde Teolog *Jobs. Gøtzsche* (Biskop i Viborg 1921–36), selv Bispe søn og Efterkommer af en lang og berømmelig Præsteslægt. Han var jo nok af den indremissionske Observans, men højagtet i *alle* kredse iøvrigt, kirkelige som profane. Ebba Torstenson tegner et saare tiltalende Portræt af denne Bedstefars menneskelige og sympatiske Væsen, paa en og samme Gang jordnær og idealistisk indstillet i al Gerning og Færd. Man kan glæde sig inderligt ved denne Skildring af en i Ordets bedste Mening store Mand.

Biskoppen var to Gange gift. I det første Ægteskab var der fem Børn, hvoraf Forfatterindens Mor var det ældste. Hun var Farmaceut og gift med en Farmaceut, af svensk Afstamning, som ved Medicinalfirmaers Hjælp i en ung Alder havde faaet Apotek. Men – saa lagde han sig paa Divanen, røg Cigarer og drev Fiskeri, mens Konen maatte klare Dagen og Vejen. Resultatet blev en snarlig Skilsmisse, og den lille Ebba Torstenson (f. 1924) kom i Huset hos Bedsteforældrene, mens Moderen gennem mange Aar vagabonderede som Kandidat fra det ene Apotek til det andet, indtil hun til sidst, men for sent, selv fik Apotek at drive.

»Af god familie« er en rammende Titel. Biskoppens anden Hustru var (ogsaa) af fornem Slægt, og paa en Maade er hun Hoverpersonen i Bogen. Det er ikke noget helt behageligt Billede af denne Stedmor for det første Ægteskabs Børn, som Ebba Torstenson ridser op. Det er i det Hele utroligt, hvad denne lille Pige er i Stand til at huske og skildre, af Indtryk, Begivenheder, Situationer og Livsudfoldelser i Bispegaardens. Her førtes efter Datidens gængse Mønster stort Hus, med Visitter, Middage med Sølv og Krystal, uniformerede Gæster af udsøgt Kvalitet, af Rang og Stand, guldbaldyrede og ordensfunklende, og bi-staaet af Kogekone, ekstra Hjælp udover Husets to-tre daglige Piger. Man var sandelig af god Familie, og Verden udenfor Bispegaardens Rammer var »den Slags Folk«, som man ikke saadan burde omgaas, hvor gerne den lille Pige netop ønskede just *det*. Denne lukkede Tilværelse er fortrinligt skildret. I et letløbende, journalistisk Sprog er hele denne Bog skrevet.

Nu er det velkendt, at visse højtbegavede og nemt indfølende Børn virkelig er i Stand til at opfatte, erindre og senere skildre slikt meget private og gehejme Oplevelser. Alligevel – man kan rent psykologisk tvivle en Kende, om *hele* Stoffet udelukkende er sand, personlig Erin-

dring, eller om ikke i hvert Fald en Del maa være senere tilkommet ved Fortællinger udefra.

Forholdet til Bispinden er maaske fortegnet en Smule. Mange af de fremdragne Enkeltheder synes misopfattet, eller digterisk erkendt, idet denne Stedmor nok var »af Familie«, men samtidig var hun saa sandt et levende og rigt Menneske, der udfra et, muligvis en Kende gammel-dags, kristeligt Synspunkt var særdeles hjælpsom overfor de mange Mennesker, der søgte hende, og som hun støttede. Hvad angaar Børneopdragelse var hun nok forankret i sin egen Tidsalders og havde muligvis vanskeligt ved at indoptage mere moderne Foreteelser. Man har en Følelse af, at Ebba Torstenson ikke yder hende Retfærdighed, og at hun saaledes ligesom er blevet hængt ud med Urette – det kan man ikke rigtig frigøre sig for at tænke.

Den fine og smukke Bogs største Værdi for Viborg er Skildringen af Byens Liv og Forhold: Skellet mellem de forskellige Klasser, dem af Familie og dem af ordinær Ekstraktion og borgerlig Livsvej, Forfatterindens Pigetilværelse i den uhyre Bispegaard, hendes Leg paa Domkirkepladsen og hendes Færden i Haven og Gaarden, hendes Skolegang i Østre Skole og hendes Længsel efter virkelig Kammeratskab med »borgerlige« jævnaldrende. Dette er storartet gjort, og Bogen er særdeles læseværdig og kærkommen.

Det er Synd for den lille Pige, at hun levede i en Tilværelse, hvor faktisk en Generation var elimineret, og hvor Mor-Barn Forholdet maatte opleves saa intenst og derfor lidt eksalteret, alene ved ugentlige og længselsfuldt imødesete Samvær. Portrættet af Moderen er nydeligt og rigt facetteret – men til Trods herfor en Smule blegt i Kuløren.

Byens Stemning er indfanget paa hartad utrolig og rigtig, fin og overbevisende Vis, og Bogen er et uundværligt og værdifuldt Bidrag til Viborgs lokalhistoriske Litteratur.

Knud Oldendow

Søndre skole, Viborg, 1916–1966. Red. af Aage Bonde i samarbejde med V. Bundgaard Lassen og Jens Møller. 1966. Ekspedition: Søndre skole, Viborg. 48 s., ill. Kr. 10.

I anledning af Viborg Søndre skoles jubilæum sidste år er dette festskrift blevet udarbejdet af overbibliotekar Bonde i samarbejde med to af skolens lærere. Bogen bringer dels en kortfattet redegørelse for skolens tilblivelse og udvikling, dels en række bidrag fra tidligere og nuværende elever og lærere. Den er forsynet med en række gode billeder, som sammen med de livligt fortalte glimt af skolens liv giver et interessant indblik i den udvikling, der har fundet sted på skolens område på Søndermarken i Viborg. Det er historien om landsbyskolen, der gradvis har udviklet sig til en moderne firesporet købstadsskole. Skolen kunne fejre sit jubilæum midt i en rivende udvikling, idet den største udvidelse af skolen endnu er i gang. Bogens originale omslag er en skitsetegning af skolen i fugleperspektiv med hele den planlagte udvidelse indtegnet af arkitekterne Jensen og Klok.

Knud Gjesing

Kjellerup og Omegns Landboforening gennem 100 år.
Kjellerup, 1966. 95 sider, ill.

Kjellerup og Omegns Landboforening har i anledning af sin 100-års dag udsendt et lille jubilæumsskrift, redigeret af foreningens sekretær, konsulent Viggo Pedersen. Bogen er nydeligt udstyret med omslagstegning og vignetter af Johs. Bæch og forsynet med et udmærket billedstof. I et indledende afsnit beretter foreningens tidligere formand, fhv. gårdejer Johs. Kristensen, om baggrunden for og de nærmere omstændigheder ved Landboforeningens oprettelse, ligesom han giver en almindelig oversigt over dens historie gennem de 100 år. De enkelte sider af virksomheden skildres i en række selvstændige afsnit af foreningens konsulenter. Plan-teavlen er dog behandlet af Johs. Kristensen. Bogen rundes af med spredte træk af egens almindelige historie.

Den lille bog har sin styrke i det, der konkret berettes om Landboforeningens virksomhed, og i de personhistoriske oplysninger, der bringes i forbindelse hermed, mindre i det almindelige historiske stof. Jeg finder anledning til særlig at fremhæve det fine forord af foreningens nuværende formand, gårdejer Ejnar Sørensen, og kan iøvrigt anbefale bogen til enhver, der interesserer sig for den udvikling og forvandling, det danske landbosamfund er undergået i de sidste 100 år.

Jens Holmgaard

Peder Hansen Resen: Atlas Danicus. Århus stift. Tekst og oversættelse med tilhørende illustrationer. Ved Helge Søgaard. Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg. Århus, Universitetsforlaget, 1967, 160 s. ill. Tavler. Kr. 32,00.

Den ældste topografiske beskrivelse af vort land – den første Trap, om man så må sige – vi ejer, er den Atlas Danicus (Danske Atlas), som i anden halvdel af 1600-tallet blev tilvejebragt af en af hin tidsalders berømteste danske lærde, Peder Hansen Resen (1625–88), uden at han dog nåede at se sit storværk publiceret. Først i dette århundrede er værket blevet bragt i trykken, og det endda kun for en mindre dels vedkommende. Beskrivelsen af Viborg stift blev i 1934 publiceret af Chr. Behrend og Gunnar Knudsen og af »Historisk Samfund for Viborg Amt« udsendt som medlemspublikation for dette år, men er desværre forlængst udsolgt. Med den foreliggende, udgiver teknisk forbilledlige, rigt illustrerede og som boghåndværk meget fornemme publicering af bindet om Århus stift kan vi nu glæde os over på tryk at have hele Resens beskrivelse af Viborg amt, hvis sydlige og østlige del – Lysgård, Hids og Houlbjerg herreder – jo hørte og hører til Århus stift. Det drejer sig vel for disse herreders vedkommende ikke om mange sider, men de oplysninger, der bringes, er til gengæld væsentlige og vigtige at kende i deres originale skikkelse.

Aage Bonde

Viborg landstings skøde- og pantebog 1624–37. Udgivet af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Ved Jens Holmgaard. 1.–3. hefte. Kbh. Dansk Videnskabs Forlag, 1966. – Ekspedition: Rigsarkivet, Rigsdagsgården, Kbh. K. – Kr. 9,00 pr. hefte.

En af de – ikke mindst for lokalhistorikeren og slægtsforskeren – mest værdifulde, men også vanskeligst tilgængelige kildegrupper, som Landsarkivet i Viborg rummer, er den kolossale række af skøde- og pantebøger fra det jyske landsting i Viborg. Så meget glædeligere er det, at man nu ved vort styrelsesmedlem, landsarkivar Holmgaard, har gjort en begyndelse til publicering i sammendrag af disse protokoller, for så vidt angår den ældste, bevarede række, strækkende sig over tidsrummet 1624–60, med ovennævnte hefter, hvor man foreløbig er nået frem til år 1637. Her er tale om stof, der virkelig kan forekomme den uindviede tørt, for ikke at sige afskrækkende; men det drejer sig vitterligt om en kildepublikation af den allerstørste værdi – og den bør blive flittigt rådspurgt af enhver, der beskæftiger sig også med vort amts historie i videste forstand.

Aage Bonde

Krøniken om gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark. Oversat af Henning Heilesen. Selskabet til historiske kildeskrifters oversættelse. Munksgaard, 1967. 88 s. Kr. 17,60.

Den lille latinske »krønike« om gråbrødrenes eller franciskanernes fordrivelse fra Danmark er med denne udgave gjort let tilgængelig i en god oversættelse og med gode noter ved den tidligere Viborg-arkivar Henning Heilesen. Krøniken er en vigtig kilde til reformationens historie og dermed også til Viborgs, eftersom Viborg – især takket være Hans Tausen – kom til at spille en fremtrædende rolle i de bevægede år i 1520'erne. Midtpunktet for Hans Tausens reformatoriske virksomhed blev netop Gråbrødrekirken; rester af det gamle gråbrødrekloster findes som bekendt i det nuværende Viborg Hospital.

Om de sidste tiggermunkes mange fortrædeligheder og deres endelige fordrivelse fra Viborg ved nytårstid 1530 får man udførlig besked, mens Hans Tausens indsats skildres mere indgående i et brev fra 1576, der er trykt som tillæg. Krøniken er forfattet af en franciskanermunk, mens brevet er skrevet af en luthersk præst. Derved får man unægtelig begivenhederne at se i et højt forskelligt lys. Krøniken taler om Hans Tausens fordærlige kætteri, han udspyr sin forgiftede tunges edder! I brevet derimod finder vi de kendte ord om udviklingen i Viborg: Således begyndte evangeliets klare lys dag for dag at skinne mere og mere.

Disse små beretninger kunne udmærket læses i historietimen i de ældste skoleklasser i Viborg – eller bedre endnu: de burde indgå i et lille historisk teksthæfte med udvalgte tekster til byens og egnens historie – hvilken ønskegave til historielærerne og mange med dem. Dette være sagt til overvejelse hos rette vedkommende.

Paul G. Ørberg

Wilhelm Adolph Worsøes slægtsbog. Ved Hans H. Worsøe og Henning Aarup. 1965. Ekspedition: Arkivar H. H. Worsøe, Surkær 4, Åbenrå. 224 s., ill. Kr. 35.

Denne omfattende og smukt udstyrede stamtavle er i noget nær enhver henseende et mønstergyldigt slægtshistorisk arbejde, hvilket forøvrigt ikke kan undre, for så vidt som den ene af forfatterne, arkivar H. H. Worsøe i Åbenrå, sin unge alder til trods, har en fremtrædende stilling inden for dansk genealogisk arbejde, bl. a. som ophavsmand til en fortrinlig og meget benyttet lille indføring i slægtshistoriske studier og som redaktør af det hæderkronede »Personalhistorisk tidsskrift«. Bogen behandler en fra øen Vorsø i Horsens fjord stammende vidtforgrenet slægt, fortrinnsvis tællende akademikere og embedsmænd. På spindesiden nedstammer fra slægten den berømte norske forfatterinde *Sigrid Undset*, hvilket forklarer, at en anetavle for hendes mor, udarbejdet af bibliotekar Carl Langholz i Skive, udgør et supplement til bogen.

Bogen omtales iøvrigt her, fordi slægten i flere led har haft tilknytning til Viborg amt. *Wilhelm Adolph Worsøe* (1718–81) var således fra 1766 stiftsprovst i Viborg, *Jørgen Seidelin Worsøe* (1751–1819) sognepræst i Hinge-Vinderslev og provst over Lysgård herred, og en yngre *Wilb. Ad. Worsøe* (1776–1830) var 1801–28 sognepræst til Låstrup-Skals og provst over Rinds herred. Til slægten hører også fra en langt senere tid den kendte kvægopdrætter, proprietær *J. C. N. Aarup* (1863–1920) på Kallestrup ved Ålestrup, hvis søn, der er lektor i Sønderborg, er den anden af bogens udgivere. Flere af de nævnte og mange andre slægtsmedlemmer får i bogen fyldige biografier med gode portrætter.

Aage Bonde

Anker Vestergaard: Det dages . . . Frembrud af trosliv på Viborg Østeregn omkring århundredskiftet. 1967. Eksp.: Forf., provst Anker Vestergaard, Fyrrehøjen 2, Viborg, eller boghandelen. 44 s., ill. Kr. 5,50.

Forfatteren, der bl. a. har været præst i Asmild-Tapdrup og nu bor som emeritus i Overlund, har anvendt en del af sit otium til at samle efterretninger om de vækkelser, som for et par menneskealder siden gik hen over flere sogne i egnen øst for Viborg. Disse vækkelser har særlig været præget af Indre Mission, men i et par sogne også med indslag fra Luthersk Missionsforening (»Bornholmerne«). Fremstillingen er lagt an på at meddele træk af vækkelsens historie sogn for sogn, og der bliver derved noget springende over den, selv om sammenhænge og forbindelseslinjer nu og da påvises. En mere indtrængende analyse af vækkelsens forløb i et enkelt sogn ville formentlig have givet et klarere billede af dens forløb og indvirkning. Såvel mundtlige som skriftlige kilder er benyttet, men det mærkes, at materialet er temmelig fragmentarisk.

Knud Gjesing

Jørgen Hæstrup: *Grænseløs tilværelse*. Drengedage i Viborg. Andelsbogtrykkeriet i Odense. 1966. 77 s., ill. Kr. 24,50.

Af en Serie Helsides-Kronikker i »Viborg Stifts Folkeblad« blev der en Bog, idet Andelsbogtrykkeriet i Odense benyttede Avisens Sats til Trykningen heraf. Og det var et heldigt Paafund. Litteraturen om og fra Viborg fik derved en særpræget, heltud original og kærkommen Forøgelse, belysende Aarene 1909–23.

Man gaar forkert i Byen, hvis man vil tage denne Bog fra den lærde Historikers Haand som et Værk af en vis lokalhistorisk Art, eller bedømmer den som saadan. Det er en morsom og fængslende, lun og menneskelig Erindringsbog om Jørgen Hæstrups gode Dage som Dreng i den gamle, ærværdige Domkirkeby, som han omfatter med Veneration og Hengivenhed. Der er vel ikke mange, som ikke har læst Jerome K. Jeromes berømte Skildring af »Tre Mand i en Baad«, der beretter om en Tur med Robaad paa Themsens og om de tre Passagerers fantastiske Oplevelser under Færden – men det er naturligvis ingen geografisk-historisk Fremstilling. I samme Genre er Hæstrups Bog, og paa samme Maade skal den læses. Ingen vil kede sig – *alle* vil more og hygge sig.

Forfatteren er en Sprogets Mester og en Ordenes Fornyer. Han formaar at lege med vore danske Gloser, saaledes at de ofte aabner helt nye og overraskende Perspektiver (det samme gælder for Resten ogsaa hans fagligt-historiske Arbejder). I sjælden Grad gør han selve Læsningens til en Glæde og en udsøgt Nydelse, paa hartadt vidunderlig Manér.

Uhyre veloplagt fortæller han om det smukke Hjem i Sct. Mogensgades gamle Gaard, hvor Faderen, Lærer og Kantor Jens Chr. Hæstrup, færdedes og rumsterede i en enestaaende Livsudfoldelse, med Musik og Sang, Litteratur, Kunst og Hang til Lystfiskeri af storslaaede Dimensioner. Her tegnes et fint Portræt af to prægtige Forældre.

Jørgen Hæstrup kendte til Bunds hine Tiders Viborg, og han fik ud heraf en herlig Tilværelse, rig som de færreste formaar det. Han oplever *alt*, hvad en begavet og følsom Knægt med vaagen Iagttagelsesevne er i Stand til at faa ud af Døgnets muntre Timer. *Aldrig* regnede det i Viborg, aldrig – Dagene var Sol og Lys og Lykke og Begivenheder. De umyndiges Røst – i Sandhed. Hver eneste gudskabte Dag var det Sport paa Eksercerpladsen med verdenssensationelle Rekorder, med smadrede Ruder i Gaardens Vinduer, eller med storartede Snyderier i Skolen, saavel Østre som det ærværdige Lærdomstempel paa Domkirkepladsen.

Vi færdes i alle skjulte Krinkelkroge i den gamle Stiftsstad, vi kender efterhaanden Porte, Smutveje, Pladser, Stræder og Smøger, ja Plankeværkerne. De vilde Drabanter terroriserer de satte Borgere, og den vedtagne Bymoral foragtes og overtrædes med blank Samvittighed. De ældre eksisterer ikke, de er sat ud af Spillet, og de helt overflødige »Tøser« foragtes dybt og nedladende – hvad *var* de dog til i denne Verdens gyldne Tilværelse!

Bogen er uudværlig for enhver, der omfatter Viborg og dens Omegn, herunder Asmild Kloster, Søerne, Borgvold, Salonen, Rindsholm og Hald, med Kærlighed og Interesse. Den er et fængslende, fascinerende og morsomt Supplement til den ellers kendte litterære Fremstilling af vor gamle, skattede, behjertede Stad og dennes intime og fortrolige Liv. Det er forstaaeligt, at Bogen nu er udkommet ogsaa som Billigbog (Forlaget Trajan, 1967, Kr. 14,75) – den originale Udgave fra Odense er forlængst udsolgt, og det er rart at konstatere denne Kendsgerning, velfortjent og naturlig.

Knud Oldendow

J. C. Nedergaard: Erindringer fra et langt liv. I kommission hos Christensens forlag, Struer. 1966. 92 s. ill. Kr. 10.

I en række små, fordringsløse kapitler fortæller den nu 84-årige pensionerede lærer Nedergaard erindringer fra sit liv. Meget af det, der fortælles, vil næppe have interesse uden for en snævrere kreds; men skildringen af barndoms- og ungdomsårene på Viborgegnen indeholder interessante kulturhistoriske træk fra en nu svunden tid. Forfatteren røber sig som en ganske livlig fortæller, der forstår at krydre sin fremstilling med små anekdoter. Det er stort set lykkedes ham at undgå faren for at stille sig selv i positur.

Knud Gjesing

Ovenstående anmeldelser gør på ingen måde krav på fuldt ud at dække den special-litteratur, der i årene 1965–67 er fremkommet vedr. vort område; end mindre fuldstændig turde den efterfølgende sammenfattende oversigt være. Den kan dog forhåbentlig alligevel tjene til en første orientering.

Den nye udgave af det kendte og meget efterspurgte storværk *Danske slotte og herregårde* dækker i bindene 11–13 (Hassing, 1966) Viborg amt, hvis vigtigste fredede landskaber er kort sammenfattet og beskrevet i *Knud Dahl: Naturfredninger i Midt- og Vestjylland* (Gad, 1966), mens der gives en udmærket oversigt over de vigtigste oldtidsminder i amtet i *Med arkæologen Danmark rundt* (Politiken, 3. udg., 1966), svarende til, at kirkernes kalkmalerier behandles i samme forlags *Jeg ser på kalkmalerier* (1967). Lysgård, Hids og Houlbjerg herreders kirkehistorie i de sidste 100 år er udførligt behandlet i bind VII B af pastor *Paul Nedergaards* store værk, *En dansk præste og sognehistorie* (1849–1949–1965), 1965, ligesom der herom også må henvises til de af vort tidligere styrelsesmedlem, biskop *Høirup* i Århus udgivne nydelige meddelelser *Fra Århus Stift*, hvis fjerde hefte kom i 1966. Af største betydning for vort amt er naturligvis også de to bøger, der udkom i anledning af Hedeselskabets 100 års jubilæum 1966, nemlig den nye, stærkt udvidede udgave af *Harald Skodshøjs* biografi af *E. M. Dalgas* (Hedeselskabet,

1966) og det første, monumentale bind af det officielle jubilæumsskrift, *Fridlev Skrubbeltang: Det indvundne Danmark* (Gyldendal, 1966), hvori selskabets udvikling og arbejde er belyst på bred baggrund indtil 1914.

Viborg Katedralskole har i sine årsskrifter 1966–67 fortsat publiceringen af lektor Sixhøjs biografiske meddelelser om skolens dimittender 1630–1879 og er nu nået til år 1832. En af skolens senere kendte dimittender, overlæge, dr. med. *Paul J. Reiter*, har i en essay-samling *Spåner* (Erik Beck, 1966) genoptrykt en morsom og oplysende beretning om sin skoletid i stiftsstadens 1901–12, og Dansk Typograf-Forbunds Viborg-afdeling har i 1966 publiceret et nydeligt, rigt illustreret 85-års-jubilæumsskrift, *De Viborg typografer*. Viborg-afdelingen af »Foreningen af Arbejdsledere i Danmark« har markeret sit 50 års jubilæum ved udsendelsen af en pæn lille tryksag, – *et halvt århundrede*, 1967. Nævnes må også, at *Erik Levin Nielsens* store afhandling *Det ældste Viborg* i Fra Viborg Amt 1965 har givet anledning til megen omtale og debat i fag- og dagspresse, således ved museumsinspektør Hans Stiesdal i »Fortid og Nutid«, bd. 23, 1966–67, s. 200–03, Viborg Stifts Folkeblad 1/3 1966, Aarhus Stiftstidende 13/3 1966 og Jyllands-Postens kronik 26/3 1966. Vigtige bidrag til byens bygningshistorie i 1600- og 1700-tallet er endelig givet i *Knud Voss' store doktordisputats Bygnings-administrationen i Danmark under Enevælden* (Gad, 1966).

Fra amtets enkelte egne kan nævnes fru *Ellen Kristensens* læseværdige ungdomserindringer fra Gedsted 1916–17 i *Fra Himmerland og Kær herred 1966* samt et par større avisartikler, adjunkt *Vagn Steens* kronik i Jyllands-Posten 25/9 1965 om den madglade poet fra årene omkring 1700, Jacob Knudsen Schandrup, der var herredsfoged i Midtelsom-Sønderlyng herreder, og førstelærer *B. Holms* store artikel om Vejrum kro og dens historie i mere end 200 år i *Viborg Stifts Folkeblad* 13/4 1967.

Sluttelig skal blot henvises til den efterhånden anselige række af små håndbøger og andre skrifter, uundværlige for enhver lokalhistoriker og lokalhistorisk interesseret, der udgives af *Dansk historisk Fællesforening*. En fortegnelse over dem er indlagt her i bogen og han tilrådes nøje studeret.

Aage Bonde

Viborg Stiftsmuseum

BERETNING 1965/66

Museet er i det forløbne år begyndt at få opfyldt et gammelt ønske: et nyt, velindrettet magasin. I kraft af en bevilling fra Viborg byråd, og med fem militærnægttere som arbejdskraft, har museet siden januar arbejdet med indretning af pakhuset i Nytorvgade nr. 2, på Paradis' øde grund, hvor de to øverste etager skal huse magasinerne, mens den nederste skal rumme dels værksted, dels særudstillingslokale.

Arbejdet ventes afsluttet september 1966, og magasinerne udnyttet i løbet af vinteren 1966/67. Museet kan til den tid med god grund betragte første etape af udarbejdelsen af en ny baggrund for dets arbejde som afsluttet.

Udarbejdelsen af museets hovedregister, der omfatter udskrivningen af firefløjede henvisninger til samtlige museets arkivalier: protokoller, dagbøger, notesbøger og korrespondancen siden 1861, er afsluttet.

Større undersøgelser

Undersøgelsen af nordøst-pyntens jernalderhusområde på Hvolris er afsluttet og vil foreløbigt ikke blive genoptaget. Ialt ti huse er nu undersøgt, og en række rudimentære bebyggelsesplaner er begyndt at vise sig. Under de afsluttende bundundersøgelser kom en række vigtige detaljer til enkeltgravsanlægget frem. Tanken er i de kommende år at fortsætte undersøgelserne af Skovbakken.

I løbet af sommeren 1965 sammenstillede stud. mag. Erik Levin Nielsen samtlige udskrevne papirer vedrørende Mogensgade-ejendommene, således at disse nu udgør et brugbart kartotek. Udskrivningen af et kartotek over beboere 1780—1860 og afskrivningen af skifter for beboere er påbegyndt.

Mindre undersøgelser og besigtigelser

På matr. nr. 34 a af Krejbjerg sogn, Rødding herred, undersøgtes et ejendommeligt anlæg fra ældre jernalder, bestående af stenlægninger og lerkarfyldte gruber samlet omkring en markant, stor sten. Anlægget må sættes i forbindelse med tilsvarende på Ottebakken ved Års og Kornumgård ved Brønderslev. Undersøgelsen vil så vidt muligt blive fortsat.

På Tjele hovedgårds jorder er undersøgt resterne af en stenbygget grav fra romersk jernalder, rummende bl. a. fragmenter af to smukt udførte lerbægre.

På matr. nr. 12 a af Skringstrup, Skals sogn, Rinds herred, undersøgtes SV-kvadranten af en større overpløjet høj, der indeholdt to stenbyggede grave fra yngre stenalder, den ene en lille oderkiste, samt tre brændtbensgrave fra yngre bronzealder-førrømsk jernalder, den anden en smukt bevaret, nybt nedgravet urnegrav.

På matr. nr. 12 d m. fl. af Pederstrup sogn, Nørlyng herred, er over en periode på ialt to måneder undersøgt en boplads fra ældre jættestuetid med et meget rigt fundmateriale bestående af flintsager og keramik.

Planmaterialet synes at berettige til at tro, at der på stedet har stået et langhus, hvis konstruktive enkeltheder groft kan aflæses. Undersøgelsen hører til de vigtigste, museet nogensinde har påtaget sig.

For Nationalmuseets 1. afdeling undersøgtes på matr. nr. 8 a af Hvidding by, Vorning sogn, Sønderlyng herred, to sløfede høje, mens en tredje C-høj viste sig at være en fredet høj, som museet har bragt tilbage til oprindelig skikkelse. Højene rummede grave fra yngre stenalder (to oderkister), yngre bronzealder (brændtbensgrav dækket af stenrøse), ældre jernalder (stensat grav med vedsat gravgave i form af et lerkar).

I forbindelse med planering af terrænet i Ll. Sct. Mikkelsgade (matr. nr. 385, 386 og 387 af Viborg k.) foretog museet stikprøve-undersøgelser for at kaste lys over fund-mulighederne. Der registreredes to plankebrønde, et vandhul og et tyndt lag af forekomster fra ældre stenalder, derimod forekom ingen ældre fundamenter eller spor af syldgrøfter, ligesom materialet syntes at hidrøre væsentligst fra nyere tid.

I Mogensgade 38 (matr. nr. 77 af Viborg k.) besøgtedes fundstedet i gården for en større mængde knuste lerkar fra beg. af 1800-tallet. Lerkarmøddingen lå på undergrundsniveau.

På Foulumgård, Tjele sogn, Sønderlyng herred, undersøgtes resterne af en stenbygget grav fra ældre jernalder.

På matr. nr. 8 a af Nøddelund, Gullev sogn, Houlbjerg herred, undersøgtes sporene af en omfattende bebyggelse fra ældre jernalder med rester af adskillige hustomter. Af jordbundsmæssige grunde måtte undersøgelsen indskrænkes til en rekognoscering af bebyggelsens omfang og kulturlagets tykkelse. To skårfyldte gruber udgravedes.

På matr. nr. 17 a af Lee sogn, Middelsom herred, udgravedes en sten-kiste for brændtbensgrav fra yngre bronzealder.

På matr. nr. 5 c af Trandum, Sevel sogn, Ginding herred, Ringkøbing amt, undersøgtes en overpløjet høj, hvis centralgrav var totalt bortgravet. Forekomsten af kværnsten blandt de meget små randsten antyder en datering til ældre jernalder. Under højen afdækkedes et velbevaret net af ardfurer, der blandt andet præsenteredes for et hold af studenter i materiel folkekultur.

På matr. nr. 12 a af Skals by og sogn, Rinds herred, undersøgtes en stenbygget grav fra ældre jernalder, med rigt udbytte af nogenlunde bevarede lerkar.

På matr. nr. 17 a af Sevel sogn, Ginding herred, Ringkøbing amt, optoges efter anmodning fra Struer Museum en urne fra førromersk jernalder. Karret henstod stenpakket under fladmark og vil blive ovedraget Struer Museum.

På matr. nr. 1 c af Tapdrup sogn, Nørlyng herred, undersøgtes en nedpløjet høj, der hverken afgav anlæg eller daterende materiale.

På matr. nr. 6 b af Hejlskov, Ørslevkloster sogn, Fjends herred, besøgtedes lokaliteten for en række hustomter fra ældre jernalder, der på grund af dybdepløjningen kunne ses i overfladen. Bebyggelsesplanen fastholdtes dels ved en række skitseopmålinger, dels ved en luftfotografering af området.

På matr. nr. 3 a af Grættrup, Junget sogn, Nørre herred, undersøges en dobbeltgrav, øjensynligt med trækister, skønnet til at være fra ældre jernalder. I den søndre gravdel var bevaret enkelte skeletrester, der ejendommeligt nok var dækket af tynde molerskiferplader.

Nyerhvervelser

En stor samling tekstiler og møbler er modtaget dels som gaver, dels ved køb af rigsgrevinde von Sponnecks bo, Ørslevkloster. Som gaver er videre modtaget: et sjældent spænde fra vikingetid (fru Inger Bønløkke Andersen, Roslev), vægtsten fra Gudenådalen (H. Breiner Jensen, Bjertringbro), bonbonniere af farvet glas, et familieklenodie fra det Dyrbergske hjem (frk. Annelise Dyrberg, Skolestræde 4, Viborg), træslev, fundet under kloakarbejde ved Kolbæk (via ingeniør Kemtrup, Viborg Amts Vejvæsen), et ubestemmeligt messingredskab (skovarbejder Hugo Mortensen, Petersminde pr. Fuglebjerg st.), et hundetegn (sparekassebogholder H. Ballund Jensen, Viborg), en hattenål (fru Angela Sørensen, De gamles Hjem, Viborg), lommetørklæder (fru Vigga Vogel, Ravnebjerg pr. Holmstrup, Fyn), halvdelen af en knappestøbeform (frøhandler H. Ø. Knudsen, Nonbo), en gammel kuffert m. v. (kontorchef O. Frederiksen, Mathiasgade 92, Viborg), et N. I. O. G. T.-ungdomsbanner fra 1898 (Aage Sørensen, Sdr. Rind), stor blæsebælg (P. O. Pedersen, Grønegade 9, Viborg), en fjercape af grønlandsk arbejde (fru borgmester Ringgaard-Christensen, Viborg), bennål til håndarbejde (bytte med provisor Axel Ansø, Kjellerup), barnevogn og dukke fra o. 1900 (Mogensgades Børnehave, Viborg), skår fra yngre stenalder (S. P. Sørensen, Ulbjerg), hårarbejde og vindepind (Rich. Christensen, Fjeldsø), syv empire-sølvskeer af Viborg-mestre (N. Chr. Welsch-Riis, Ellebjergvej 8, København SV.).

Ekspeditionssager

Oplysninger om fund af tidlig middelalderlige våben på Viborgeggen (oberst Niels Lunn, Århus), oplysninger om Store Kongensgade-fajancer i offentlig og privat eje i Viborg (Københavns Bymuseum), oplysninger om lysefremstilling (Ellen Holm, Godthåb, Grønland), oplysninger om museets metalkar (Hans Drescher, Helms-Museum, Hamburg), oplysninger om Delfter-keramik (Museet på Koldinghus), bidrag til udarbejdelsen af en bevaringsplan for Viborgs centrum (arkitekterne Møller og Wichmann, Århus).

Museet har i årets løb på klart aftalte vilkår udlånt og deponeret: romansk granitkapitæl som fodstykke for stenlampe (Mammen kirke), metalperler fra yngre stenalder (Universitetets forhist.-arkæologiske institut; til brug for analyse), to ældre opmålinger af Dansk-Vestindien (forfatteren Thorkild Hansen, Birkerød).

Museet har i årets løb ydet konsultation til Thorning Museum (ansøgning om statsanerkendelse) og til Skive Museum (forslag til plan for museets reorganisation).

Udstillinger

April 1965 ved garnisonsjubilæet opbyggede museet i Eksercerhuset en udstilling af fotostater, »Garnison i Viborg i 100 år«.

Maj måned 1965 vistes kunstnerfotografier af Gregers Nielsen og Karsten Mortensen.

Sommeren 1965 vistes i Hvolris-laden udstillingen »Huset i ældre jernalder«.

September 1965 vistes udstillingen »De tio«, ti svenske fotografers arbejder.

16.—22. december 1965 vistes udstillingen »Dukker«, en samling af ældre dukker suppleret med en række dukker lavet af byens skolebørn.

29. marts—7. april 1966 vistes i forretninger i Mathiasgade, Gravene, Vestergade og Mikkelsgade en udstilling i billeder (fotostater) og tekst-tavler, som skildrede livet på *beden* i ældre tid. Udstillingen var kommet i stand på museets foranledning som en opmærksomhed ved Hedeselskabets 100-års-jubilæum og blev planlagt af museet, mens de ialt 57 deltagende forretninger påtog sig udgifterne.

Museet har aktivt bidraget til opbygningen af to nordjyske udstillinger, der endnu ikke har været vist i Viborg: »Smeden« og »Brændevin«. De fotografiske udstillinger har været rundsendt i landsdelen.

Besøgstal (kalenderåret 1965): Museet 10.519, Hvolris 6.550.

Museets personale

Museumsinspektør: Peter Seeberg.

Museumsbetjent: Aksel Carlsen.

Tekniske assistenter: Anders Olesen (Hvolris-området) og Hans Helmer Kristensen.

Andre assistenter: Stud. mag. Erik Levin Nielsen (Mogensgade- og byundersøgelser), stud. mag. Mette Iversen (Hvolris-udstilling, udgravninger m. m.).

8 militærnægtene fra Kompedallejren deltager i alle sider af museets arbejde og har siden 1. september 1965 været indkvarteret i lejligheden St. Sct. Mikkelsgade nr. 1.

BERETNING 1966/67

I løbet af året afsluttedes ombygningen og indretningen af »Paradis« i Nytorvgyde, hvor museet nu disponerer over et velindrettet udstillingslokale, et værksted og to etager til magasin. Overflytningen af hele den forhistoriske samling er tilendebragt, og opstillingen på hylder og pakningen i skuffer er gennemført efter et enkelt princip: materiale og format. Til magasinet hører et dobbeltkartotek, som vil blive videreført ved den fortsatte overflytning. Denne tænkes at ske i langsomt tempo, efterhånden som genstandene fra museumsloftet bliver gennemgået og istandsat.

I forbindelse med det nye magasin har museets arbejdsgang med hensyn til nyindkommende genstande måttet fastlægges eksakt: nyindkommende genstande forsynes straks med journalnummer og anbringes på særlige hylder i værksted. Her gennemgås de og flyttes til hylderne for registrering på magasinet. Efter endt beskrivelse på kartotekskort nummereres de og flyttes til andre hylder, hvor der udskrives to magasinnummerkort (et til numerisk serie, et til hyldeserie). Derpå går de på plads i magasinet under hensyn til materiale og format.

Gården i »Paradis« er blevet nybrolagt af kommunen, og en smuk granitfigur af billedhuggeren Edgar Funch er blevet opstillet i gården som en gave fra en af byens borgere, direktør K. E. Berg.

Artitekt Poul Brøgger, Aalborg, har i samarbejde med museumsinspektøren udarbejdet en ny opstillingsplan for hele museet. Indgangen flyttes under hovedtrappen. Kælderetagen bruges til forhistorisk tid, hovedetagen til 1700-tallet alene, loftsetagen, hvor trækonstruktionen frilægges, til en udstilling vedrørende Viborg by og egn i tidlig historisk tid og middelalderen. Det er tanken, at planen skal videreudarbejdes i form af et studium af udstillings- og inventarudformning, især med henblik på de elementære optiske betingelser, hvad angår belysning, sehöjder, seretninger m. v.

Større undersøgelser

Undersøgelsen af hustomter fra jernalderen på Hvolris, påbegyndt 1962, afsluttedes i juni 1966; i alt ti hustomter var da udgravet.

Undersøgelsen af Asmild Klosters vestfløj fortsattes i månederne september til december 1966. Hele vestmurens flugt til sydvesthjørnet afdækkedes. Det kunne konstateres, at vestmuren hvilede på over to meter tykke fyldlag, der var fyldt ud over den oprindelige grusskrænt. Vestfløjen er opført på en oprindelig kirkegård, der må stamme fra kirkens første periode, tidligt ellevehundredetal.

Med støtte fra Statens almindelige Videnskabsfond undersøgtes fra 15. juni 1966 til april 1967 et større areal på det østre hjørne af St. og Ll. Pederstræde, hvor byplanmæssige overvejelser lod formode, at det ældste Viborg skulle skjule sig. Den langvarige undersøgelse, hvis daglige ledelse påhvilede stud. mag. Erik Levin Nielsen, førte til glimrende resultater, idet der i bundlagene kunne påvises spor af flere stavbyggede hustomter fra yngre germansk jernalder, skønmæssigt 700-årene, deriblandt en omtrent 30 meter lang træbygning. Materialefundene var ikke storslåede, men rummede enkelte overraskende ting, deriblandt et pladeformet spænde (fra tiden 725–800), som (det er museets medarbejders opfattelse) endnu sidder i den negative del af en lerform, hvilket må betyde, at spændet er støbt i Viborg. Et studium af vægprofilerne i udgravningen, der omfattede op mod 400 kvadratmeter til en dybde af knap to meter under nuværende overflade, syntes at godtgøre, at der i Viborgs bykærne har været tale om en kontinuerlig bebyggelse fra det før nævnte tidlige tidspunkt.

Mogensgade-undersøgelsen er fortsat i form af arkivarbejde. Hovedparten af ejere og beboere i Mogensgade, så langt tilbage arkivalierne rækker, er nu registreret som forberedelse til en afskrift af skifterne, hvoraf ét meget omfattende (80 sider) er blevet prøveafskrevet.

Mindre undersøgelser og besigtigelser

På omkørselsvejen ved Skals undersøgte museet en formodet enkeltgravshøj med en fundløs centralgrav med spor af trækiste.

På matr. nr. 1 d af Søgårde, Daugbjerg sogn, undersøgtes en større frigivet høj, der viste sig at være opført over en primær høj fra yngre stenalder. Den sekundære bronzealderhøj rummede en stærkt medtaget egekistegrav med broncedolk og pålstav, den sidste i velbevaret stand.

På matr. nr. 6 e af Gåsemose, Nr. Thise sogn, Salling, Nørre h., undersøgtes et stærkt skårfyldt kulturlag, der kunne høre til en neolitisk boplads, muligt sen mellemneolitisk. Nationalmuseets 1. afdeling vil sommeren 1967 fortsætte undersøgelsen.

På matr. nr. 1 k af Grynderup, Sæby sogn, Harre h., undersøgtes to stensatte yngre bronzealders brændtbensgrave.

På matr. nr. 13 a af Ø. Bjerregrav sogn undersøgtes en urnegrav fra yngre bronzealder, anlagt under fladmark. Urnen var omgivet af et lille stensat kammer, hvis form må beskrives som ottekantet.

På matr. nr. 22 d af Mammen Vestermark, Middelsom h., undersøgtes to brandgrave, den ene en urnebrandgrav fra ældre jernalder, som begge indeholdt stærkt forrustede skjoldbuler og sværdrester.

På matr. nr. 3 e af Kobberup sogn, Fjends h., påbegyndte museet efter ejerens anmodning undersøgelsen af en frigivet høj, hvor ejeren under bortrydning var stødt på en stor sten. Ved undersøgelsen afdækkedes dækstenene til et stort stenkammer, men undersøgelsen blev afbrudt, da jorden foran kammerets åbning skred en kende ned og afslørede et fuldstændigt, jordfrit kammer. Det enestående fund af en stor nordjysk stenkiste med trækiste eller podium af træ, med bevarede to barkkar og et træfad foruden nogle flintsager og ravperler, blev overdraget museumsinspektør Poul Kjærum, Forhistorisk Museum, Århus, til undersøgelse, ligesom det fandtes berettiget at overlade Moesgaardmuseet fundet til udstilling.

På matr. nr. 38 af Vinkel sogn afdækkedes nogle få meter af et stendige, sandsynligvis et agerskel fra jernalderen. I forbindelse hermed afdækkedes dele af en skårfyldt grube.

I forbindelse med vejarbejdet ved Sundstrup foranledigedes museet til at undersøge to dyssetomter på matr. nr. 1 a af Sundstrup, Ulbjerg sogn, hvor det var muligt at iagttage, at det ene kammer havde været omgivet af en pakning af østers- og cardiumskaller.

På matr. nr. 12 a af Skals sogn undersøgtes højtliggende markbrønde fra jernalderen, der var forsejlet med en halvkredsformet, sekundær stensætning.

På matr. nr. 10 a af Ravnstrup optoges et større forrådskar på flad mark. Karret stammer fra ældre jernalder.

På matr. nr. 3 b af Vorde sogn optoges en yngre bronzealders urne, der var hensat i vestranden af en stærkt nedpløjet høj.

På matr. nr. 7 c af Mammen undersøgtes en stærkt ben- og skårfyldt grube fra ældre jernalder.

På matr. nr. 3 a af Gjørup, Ulbjerg sogn, undersøgtes en oderkiste med fliselagt bund. Mens der blandt dækstenene af ejeren var fundet to medtagne slebne tyndnakkede økser, fandtes på gravens bund en flint-spydod.

På matr. nr. 1 a af Bøgelund, Karup sogn, undersøgtes dele af en middelalderlig kirkegård fra 1100–1300-tallet, der muligt står i forbindelse med et kapel. Anledningen til undersøgelsen var det arbejde, som var blevet udført af en lokal mand, formand Niels Petersen, Karup, der i flere år i bedste forståelse med museet havde prøvegravet sig frem på området. Det var med bestyrelse, at museet erfarede, at Niels Petersen afgik ved døden straks efter undersøgelsens påbegyndelse og således knapt nok nåede at se frugterne af mange års sejt og entusiasisk arbejde.

Besigtigelser

På matr. nr. 53 b af Aarup, Kvorning sogn, brandlag fra ubestemt tid.

Ved korsvej syd for Hvidbjerg sogn, cirkulært pælesystem muligt fra borganlæg, konstateret af medarbejdere fra Hedeselskabet ved grundundersøgelser.

På Viskum hg., middelalderlig mølledæmning med rester af nedrammede egepæle.

På matr. nr. 28 af Bjerring by og sogn, fundsted for skubkværn.

På matr. nr. 8 t af Overlund, Asmild sogn, fundsted for lerkar fra ældre jernalder.

Samt på andre lokaliteter, hvor undersøgelser vil blive foretaget i det kommende år.

Museet er alle ejerne af ovennævnte lokaliteter megen tak skyldig.

Gaver til museets samlinger

Museet har i årets løb modtaget værdifulde gaver fra:

N. Chr. Welsch-Riis, Ellebjergvej 8, København SV. (7 empirekeer lavet af gamle Viborgmestre). Henriette Zahrtmann, gift Jacobi, og Johanne Zahrtmann, København (et par brudesko benyttet af Henriette Zahrtmann Jacobi). Fru Dalsgaard, Randersvej 56, Overlund (1 bandolér og 2 epauletter samt nikkedukke, dukkevogn og guldlorgnetter). Fru provisor Hald, Sct. Mathiasgade, Viborg (3 dukker, en del hattenåle). Fru Elfrida Vellev, Sct. Jørgensvej 4, Viborg (dukkeseng). Fru S. Dalsgaard, Randersvej, Overlund (et par stålbriller). Frk. Anna Clausen, H. C. Andersensvej 16, Viborg (rørstol og læderkuffert samt flækkeredskab). Blomsterhandler Lading, Reberbanen, Viborg (et sæt karter). Hedeselskabet, Viborg (halvdelen af en sandstensdørhammer).

Jensine Jensen, Sct. Mogensgade 42, Viborg (et sæt trætaljer). P. Skovgaard, Sct. Mogensgade 7, Viborg (27 forskellige genstande, bl. a. en række gamle landkort). Antikvitethandler Bach, Sct. Mathiasgade, Viborg (kjole fra 1880). Otto Kjeldgaard, Nr. Rind (sneppert [instrument til kopsætning]). Gdr. Chr. Worsøe Christensen, Skals (hvæssesten). Jens Severin Jensen, Danmarksvej 52, Viborg (vindepind og alenpind). Fru Schledermand-Larsen, Spidstoftens 14, Viborg (lysestøberkar m. m.). Vendsyssels historiske Museum, Hjørring (gl. politiskilt). Forstander F. Elle Jensen, p. t. Plejehjemmet, Viborg (barok sukkerskål af sølv, været i Elle-slægtens eje). Gdr. Børge Klaris, Vibæk Møllegård, Tapdrup (2 stk. cigarforme og et krydsfodsbord). Fru Børresen, Domkirkestræde 20, Viborg (ministeruniform, tilhørt fru B.s far, landbrugsminister Anders Nielsen). Frk. Theodora Schourup, Skolestræde 4, Viborg (kinesisk kløpind og handskeæske). Apoteker O. Løye, J. H. Wesselsvej 16, Viborg (jernredskab og tapkile). Portner Østergart, Hedeselskabet, Sct. Mogensgade 38, Viborg (dørlås og to hængsler). Lektor frk. Ellen Billetoft, Sct. Mogensgade 10, Viborg (2 dukker). Værkfører Thorbjørnsen, Slesvigsgade 20, Viborg (nøddeknekker). Julia og Theodora Schourup, Skolestræde 4, Viborg (kobber-themaskine, fløjlshandsker, frimurer-glas, brosche, »kikkasse«, brudelommetørklæde, 2 lotterispil og 2 litografier af Frederik den Ottende). Knud Madsen, Dannebrogsgade 18, Viborg (gotiske lyseholdere af bronze). Ny Carlsbergfondet (bonbonniere af sølv af Viborgmesteren Poul Jacobsen Møller).

Museet takker giverne for de værdifulde genstande, hvormed samlingerne er blevet forøget.

Udstillinger

Sommeren 1966 vistes på Hvolris udstillingen om huset i ældre jernalder samt en udstilling af fundene fra yngre stenalder. Planchematerialet har i årets løb været udlånt til Vendsyssels historiske Museum, Hjørring.

September 1966 vistes på Viborg Centralbibliotek en udstilling af den tyske fotograf H. Heidersbergers arbejder.

Oktober åbnede Paradis med en udstilling af Poul Christensens grafik.

November udstillede tre Viborg-malere: Erling Madsen, Damgaard-Henriksen og fru I. Videbech i Paradis.

Samme måned udstillede den svenske fotografgruppe OPUS og vistes udstillingen om middelalder-billedhuggeren *Horder*.

December vistes udstillingen BRÆNDEVIN, udformet af Aalborg historiske Museum.

Januar 1967 vistes SMEDEN, udformet af Vendsyssels historiske Museum. Museet opstillede på opfordring udstillingen endnu to steder: i Skive og i Skanderborg.

Fastelavn vistes gækkebreve fremstillet af amtets skolebørn. Mellem 500 og 600 breve indsendtes. Af disse præmieredes seks, nemlig tre for digtet og tre for klippet.

Februar udstillede maleren Max Reinhardt Pedersen malerier.
Februar-marts udstilledes fotografen G. Franceschis billedserie af
»Kristi liv i dansk træskulptur«.
Påsken 1967 udstillede maleren Thorkil Kusk Kristensen malerier.

Museets medarbejdere 1. april 1967:

Museumsinspektør, mag. art. Peter Seeberg, tlf. Viborg 3346.

Arkitekt Hans Langballe.

Museumsbetjent Aksel Carlsen.

Museumsassistent Anders Olesen.

I museets arbejde deltager endvidere:

Mag. art. Marianne Bro-Jørgensen.

Stud. mag. Erik Levin Nielsen.

Stud. mag. Mette Iversen.

Arkitekt Erik Ejrnæs.

Museets besøgstal (kalenderåret 1966): 23.733 (Hvolris og Paradis incl.).

Museets telefon (træffetid mandag–fredag kl. 10–12): Viborg 3330.

Viborg byhistoriske Arkiv

BERETNING 1965/66

Under forsæde af formanden, byrådsmedlem, narkoseoverlæge Søren K. Sørensen, der tillige er formand for det kommunale biblioteksudvalg, afholdtes 22. septbr. 1966 møde i det særlige udvalg vedr. byhistorisk arkiv. Her fremlagdes følgende beretning om arkivets virke 1965/66, udarbejdet af den daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted, i samarbejde med overbibliotekar Aage Bonde:

Arkivet har i året 1965/66 fortsat rækken af sine publikationer med to værker: 1) Johan Hvidtfeldts bog »Gennem Blichers land til bispestaden Viborg« er udsendt i ny udgave med enkelte ændringer, og 2) »Soldat i Viborg 1865–1965«, redigeret af Aage Bonde, 120 s., ill., er udgivet i anledning af Viborgs 100 års jubilæum som fast garnisonsby 22. april 1965.

Forud for dette jubilæum var der i Byhistorisk Arkivs lokaler i samarbejde med garnisonen og med Viborg Stiftsmuseum foregået et omfattende arbejde med indsamling af stof og billeder til bogen og til den udstilling, der blev afholdt i eksercerhuset. Efter udstillingens afslutning havde arkivet den glæde som gave at modtage en omfattende samling kopier af de udstillede billeder.

Arkivet var på årsmødet i »Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver«, der blev holdt i Århus 27.–29. august i tilslutning til »Dansk historisk Fællesforenings«s årsmøde, repræsenteret ved overbibliotekaren og den daglige leder. På mødet blev overbibliotekar Aage Bonde indvalgt i sammenslutningens styrelse, og det er endvidere overdraget ham at udarbejde en ny vejledning i arkivarbejde. En indsamling af materiale hertil har allerede fundet sted, og vejledningen ventes udsendt i løbet af efteråret.

18. november 1965 havde arkivet besøg af en medarbejder ved Danmarks kortbølge-radio, og der blev på bånd optaget en beskrivelse af, hvad et lokalhistorisk arkiv er, hvad det beskæftiger sig med, og hvorledes man i Viborg har grebet denne sag an. Optagelsen var bestemt til udsendelse til danske i udlandet.

Den 11. december 1965 blev Byhistorisk Arkiv inviteret til at overvære Smedelaugets laugssamling, hvor oldermanden, fabrikant Aage Philipsen, under udfoldelse af hele det gamle ceremoniel optog de nye svende i lauget.

Arkivet fik lov til at optage hele handlingen på lydbånd (med assistance af landinspektør Sv. Cleemann), og derved er dette traditionsrige ceremoniel bevaret for fremtiden.

I vintermånederne (oktober–april) er der på A. O. F.s foranledning afholdt en række »samtalemøder«, hvor en kreds af ældre Viborgensere med overbibliotekar Aage Bonde som leder i samtaleform har udvekslet og genopfrisket erindringer fra tiden omkring århundredets begyndelse. En del af bidragene er optaget på lydbånd, og Byhistorisk Arkiv har

gennem disse møder erhvervet adskilligt værdifuldt stof. Det overvejes lejlighedsvis at fortsætte denne møderække.

Den 28. marts 1966 fejrede »Det danske Hedeselskab« sit 100 års jubilæum. Som et led i festlighederne etablerede Centralbiblioteket og Byhistorisk Arkiv en udstilling i Centralbibliotekets foredragssal i dagene 28. marts – 1. april. Udstillingen belyste fortrinsvis den snævre forbindelse, der siden Hedeselskabets flytning fra Århus til Viborg i 1907 har været mellem selskabet og Viborg by, og udstillingen rummede foruden det omfattende billedstof, som Viborg byhistoriske Arkiv selv besidder, bidrag fra Hedeselskabet, fra Kreditforeningen og fra flere andre.

Arkivet har i det forløbne år med tak modtaget gaver fra: Bagermester V. Aalkjær, malermester Aage Andersen, Ellen Borrits, Mønsted, isenkræmmer Ove Burchall, boghandler C. A. Carlsen, fhv. boghandler Victor Christensen, fhv. stadsingeniør V. Ehler, lærerinde Caroline Grupp, Haderslev, Valborg Hansen, Århus, fru Aase Luplau Janssen, København, fhv. sparekassebogholder Ballund Jensen, fru Gunhild Jørgensen, direktør Poul Kalhave, afdelingschef Anker Krogh, overlærer M. Laustsen, redaktionschef Arne Lilholt, fru Ida Lind, Risikov, overpostbud Harald Madsen, snedker P. Maltesen, skovrider Kjeld Morville, Arresødal, grosserer O. Thoft Nielsen, fhv. grønthandler Poul Nielsen, direktør Knud Oldendow, Kastrup, kontorchef E. Pedersen, Faxe Ladeplads, fru Anna Petersen, Silkeborg, fuldmægtig P. D. Petersen, Ribe museum, frkn. Schourup, advokat Fritz Videbech og fhv. cigarsorterer Th. Vognsen, København.

En særlig værdifuld gave er modtaget fra fhv. boghandler Victor Christensen, der har skænket arkivet sin samling af lysbilleder fra det gamle Viborg. Victor Christensens egne kommentarer til og oplysninger om lysbillederne er optaget på lydbånd og derved bevaret for fremtiden.

Også på anden måde har arkivet forøget sin samling af billeder fra det Viborg, der står i fare for at forsvinde, idet man har indkøbt kopier af 285 fotografier, der af Viborg Stiftsmuseum er optaget i Mogensgade, og som viser både eksteriører og interiører fra bygningerne i gaden.

Arbejdet med indsamling af materiale til besættelsestidens historie er fortsat, idet der på bånd er optaget samtaler med fhv. borgmester Egon Lauritzen (ved overbibliotekar Aage Bonde), med farvehandler Anders Petersen (ved lektor Sv. Bækholm) og med fabrikant Giandrup Hansen (ligeledes ved lektor Sv. Bækholm). Endvidere er der modtaget en betyning fra kriminaloverbetjent K. L. Bredsdorff.

Arkivet kan glæde sig over en stadig stigende interesse fra borgerne side. Ca. 50 personer har aflagt besøg på arkivet for at aflevere gaver eller for at søge oplysninger om emner, der kan belyses gennem arkivets avisregistratur og andre hjælpemidler, og omtrent dagligt rettes der telefoniske henvendelser til arkivet om meget forskellige emner.

Billedsamlingen er i årets løb forøget med ca. 500 stk., dels gennem gaver og dels ved køb, og samlingen af lysbilleder er forøget med 100 stk. Desuden er der modtaget talrige arkivalier af forskellig art.

Der har været udlånt ca. 40 billeder, 8 fotografiske negativer, en del arkivalier har været stillet til disposition til studium og til anvendelse på forskellig måde, alt under iagttagelse af den pligt til diskretion, som arkivet må overholde.

Ved udløbet af den byrådsperiode, der sluttede 31. marts 1966, trak fhv. sygekassesserer Peter Aarestrup sig tilbage efter 30 års medlemskab af Viborg byråd. Dette medførte, at han fratrådte som formand for biblioteksudvalget og som formand for det særlige udvalg, der fører tilsyn med Viborg byhistoriske Arkiv.

Aarestrup har været arkivet en uvurderlig støtte ved den forståelse, han lige siden arkivets oprettelse har vist for dets betydning, og han har været arkivet en god talsmand i byens råd, når der skulle opnås bevilling af de beskedne beløb, uden hvilke en sådan institution ikke kan trives. Arkivet vil gerne her udtale sin taknemlighed for hans støtte og tillige håbet om, at det stadig må nyde godt af hans interesse for det arbejde, der foregår på arkivet, og af hans indgående kendskab til det gamle Viborg.

Arkivets driftsudgifter har i 1965/66 beløbet sig til kr. 6.099,07. Indtægterne ved salget af arkivets skrifter – excl. »Soldat i Viborg«, der afregnes særskilt – har andraget netto kr. 4.135,80.

BERETNING 1966/67

På arkivets årsmøde 16. maj 1967 aflagdes flg. beretning vedr. arkivets virke 1966/67:

Viborg byhistoriske Arkiv har gennem sin 20-årige eksistens (arkivet er stiftet 21. maj 1947) vundet sig en fast plads i byens liv. Man kender det, véd hvad man arbejder med dér, og – vigtigst af alt – man benytter det. Hvis det blev ophævet, ville det blive savnet, og man følger dets eksempel andre steder. Da det blev oprettet, fandtes der kun to eller tre byhistoriske arkiver i Danmark – nu er der mere end 50, og der kommer stadig flere.

Arkivet var på årsmødet i »Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver«, der blev holdt i Tønder i dagene 16.–28. august 1966 i tilslutning til »Dansk historisk Fællesforening«s årsmøde, repræsenteret ved overbibliotekar Aage Bonde og arkivets daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted. Overbibliotekaren, der i forvejen var medlem af sammenslutningens styrelse, blev ved denne lejlighed valgt til dens formand.

Den 12. august 1966 havde arkivet i forbindelse med indvielsen af Landsarkivets nybygning besøg af ministeren for kulturelle anliggender, Hans Sølvhøj, og af rigsarkivar Johan Hvidtfeldt.

En studiegruppe fra Skive Seminarium besøgte i oktober arkivet for at finde stof til besvarelse af en gruppeopgave om den nørrejyske stænderforsamling. Forskellige arkivalier blev udlånt til gruppen til nærmere studium, og gruppens besvarelse af opgaven var i januar måned udstillet på Skive Seminarium.

I dagene 3.-5. marts 1967 var der af »Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver« under ledelse af formanden, overbibliotekar Aage Bonde, arrangeret et kursus i København for ledere af og medarbejdere ved de lokalhistoriske arkiver. Viborg byhistoriske Arkiv var her foruden ved formanden repræsenteret ved arkivets daglige leder.

Kursusdeltagerne fik lejlighed til at besøge og stifte nærmere bekendtskab med adskillige af de institutioner, som et lokalhistorisk arkiv under sit arbejde kommer i forbindelse med, bl. a. Rigsarkivet, Landsarkivet for Sjælland, Det kgl. Biblioteks billedsamling og Nationalmuseet. Desuden aflagdes besøg på de lokalhistoriske arkiver i Køge og Ringsted.

Som et led i AOFs møderække »Mange gode år endnu« var der den 12. januar 1967 i Centralbibliotekets foredragssal arrangeret et møde, på hvilket der af overbibliotekar Aage Bonde blev givet oplysninger om skoleforholdene i det gamle Viborg, navnlig om de mange private skoler, der tidligere fandtes i Viborg. Derefter fortalte fire kendte Viborg-borgere, nemlig fabrikant Aage Philipsen, fhv. sygekassekasserer Peter Aarestrup, fhv. sparekassebogholder H. Ballund Jensen og kreditforeningsfuldmægtig Sv. Jacobi, på fornøjelig måde om deres skoletid. Arkivet, der stod for arrangementet, havde også udstillet en del billeder, der havde tilknytning til emnet. Mødet var overordentligt velbesøgt og fik et meget vellykket forløb.

I 1965 modtog arkivet som gave fra arkitekt Frederik Jensen 74 stk. notesbøger med noteringer om vurdering til brandforsikring af ejendomme i Viborg. Da noteringerne fandtes i kronologisk orden og derved var svært tilgængelige, er der nu påbegyndt en registrering af oplysningerne.

Arkivet har i årets løb været besøgt af 27 udenbys gæster, der har søgt oplysninger om emner, der kunne belyses gennem arkivets samlinger, og desuden har ca. 30 indenbys gæster aflagt kortvarige besøg i arkivet. Telefoniske forespørgsler forekommer så godt som daglig.

Til anvendelse uden for arkivet har været udlånt 24 fotografier, 9 negativer, 1 kliché samt enkelte andre arkivalier, og til studium på centralbibliotekets læsesal har der desuden været udlånt en del ældre avisstof.

I 1966/67 har arkivet ligesom i de to foregående år haft besøg af repræsentanter for andre byer, hvor der er oprettet eller agtes oprettet lokalhistoriske samlinger, bl. a. Thisted, Kolding og Nakskov. Viborg byhistoriske Arkiv anses for at være et velindrettet og tidssvarende arkiv.

Den 3. februar blev arkivet forevist for deltagerne i Viborg amts årskursus i lokalhistorie for lærere i amtet.

Arkivet har i årets løb gennemgået fotograf Montells pladearkiv fra årene 1928-46 og har udtaget plader af blivende interesse, hovedsagelig portrætplader.

I det forløbne år har arkivet med tak modtaget gaver fra: Fhv. sygekassekasserer P. Aarestrup, læderhandler Christensen, landinspektør Sv.

Cleemann, overretssagfører Chr. Ejstrup, bibliotekar frk. Lise Gad, fhv. sparekassebogholder Ballund Jensen, fru Lund Jensen, skovfoged J. Jensen, Undallslund, Den jyske Lytter- og Fjernseerforening, bogtrykker fru Gunhild Jørgensen, overlærer M. Lundsgaard, kontorchef B. Lyngsø, Virum, fru revisor Mikkelsen, fotograf Montell, Aksel Nielsen, Thorning, direktør K. Oldendow, Kastrup, fru T. Pallesen, frk. Inger Parkow, Charlottenlund, plejerassistent P. Pedersen, frkn. J. og Th. Schourup, V. B. & H. F.s sangforening og overretssagfører Chr. Ørum.

Blandt gaverne fra fhv. sparekassebogholder H. Ballund Jensen var én særlig velkommen, nemlig et af ham udarbejdet personregister til Knud Oldendows bog »Fra min Drengetid«. Dette register vil blive søgt mangfoldiggjort.

Byhistorisk Arkivs samlede driftsudgifter 1966/67 har andraget kr. 4.764,29. – Ved salg af skrifter har arkivet haft en indtægt på kr. 2.589,30.

Biblioteksudvalget består pr. 31/3 67 af byrådsmedlemmerne: overlæge Søren K. Sørensen (fmd.), kreditforeningsfuldmægtig Th. Hansen og materielforvalter Helmuth S. Pedersen, og det særlige kontroludvalg vedrørende Byhistorisk Arkiv udgøres af: Borgmester, lrs. J. Ringgaard-Christensen, overlæge Søren K. Sørensen (fmd.), landsarkivar Jens Holmgaard, museumsinspektør Peter Seeberg og overbibliotekar Aage Bonde.

Det daglige arbejde i arkivet varetages af fhv. postmester O. K. Rørsted, og siden juli 1965 har fhv. justitssekretær J. A. Kirketerp deltaget i arbejdet.

Samfundet siden sidst

Generalforsamling for året 1965/66 afholdtes onsdag den 16. november 1966 i centralbibliotekets foredragssal med samfundets næstformand, landsdommer *Frants Thygesen*, som ordstyrer. I formandens fravær af-lagdes beretningen om samfundets virksomhed i det forløbne år af sekretæren, overbibliotekar *Aage Bonde*, der oplyste, at medlemstallet desværre ved dødsfald og udmeldelser var gået en del tilbage, nemlig med 40, og at antallet af ny-indmeldelser (7) kun havde opvejet en beskednen del af denne tilbagegang, så det samlede antal enkeltmedlemmer nu var 649 (heraf 221 i Viborg by og 293 i den resterende del af amtet) mod 661 året forud og 682 i 1964.

Samfundet havde beklageligvis – vist for første gang i mange år – måttet aflyse den traditionelle sensommer-udflugt, og mødevirksomheden havde indskrænket sig til et – iøvrigt velbesøgt – lysbilled-foredrag den 23. marts 1966 i Skovgaard-Museet ved bygningshistorikeren *N. J. Israelsen*, Århus, om en af 1700-tallets betydeligste, men nu helt glemte Viborg-bygmestre, *J. G. Hödrich*.

Samfundets betydeligste indsats havde iøvrigt været udsendelsen af bd. 32 af »Fra Viborg Amt«, der betegnedes som den største og lødigste årbog, der endnu var udgivet, og som havde fået en meget fin pressemotagelse. Årbogen havde til gengæld også kostet så mange penge, at en kontingentforhøjelse, som styrelsen havde tiltrådt, måttet anses for absolut nødvendig, uanset at det – i første række takket være rektor *Karl Olsen* – var lykkedes at sælge næsten hele restoplaget af »Viborg Katedralskoles historie«, ligesom man havde haft et betydeligt salg af skrifter iøvrigt.

Sekretæren aflagde også det omstående aftrykte reviderede regnskab og oplyste, at styrelsen – i henhold til bemyndigelse på den foregående generalforsamling – havde suppleret sig med domprovst, dr. teol. *Knud Gjesing* og provst *Morten Øllgaard*, Vorde, hvorefter styrelsen atter var fuldtallig med 9 medlemmer. Valgene til såvel styrelsen som af revisorer var iøvrigt genvalg. Et forslag fra styrelsen om en forhøjelse af kontingentet fra kr. 12,- til kr. 16,- (plus porto ved fremsendelse af årbogen) vedtoges uden bemærkninger.

Efter generalforsamlingen talte formanden for »Historisk Samfund for Randers Amt«, overlærer *Ole Warthoe-Hansen*, Randers, for en desværre alt for fåtallig tilhørerskare om »Håndværket i lavstiden« med specielt henblik på forholdene i Viborg.

*

Generalforsamling for året 1966/67 afholdtes tirsdag den 10. oktober 1967 i centralbibliotekets foredragssal. Generalforsamlingen lededes af formanden, fhv. apoteker *O. Løye*, der i sin velkomst kunne udtrykke samfundets store glæde over det usædvanligt talrige fremmøde af medlemmer, ca. 70. Beretning og regnskab aflagdes af sekretæren, overbibliotekar *Aage Bonde*, der til indledning udtalte mindeord over to af samfundets ældste medlemmer, der var døde omkring årsskiftet, nemlig

samfundets æresmedlem og tidligere mangeårige formand, *M. E. Gulddal* (jfr. s. 6–10), og stifteren af og den mangeårige formand for Viborg-Fonden, agent *Fr. Hagn*.

Sekretæren omtalte i sin beretning indgående årets 2 udgivelser, nemlig *Billeder af Viborg amts forhistorie*, der var trykt i 2000 eksemplarer, og *Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker*, der i foråret – let revideret – var genoptrykt i et oplag på 1000. Salget af begge publikationer havde været fuldt ud tilfredsstillende, idet restoplaget af hver af de to bøger kun androg ca. 400 eksemplarer. Omkostningerne ved fremstilling m. v. havde dog været så store, at de langt fra var inddækket, og samfundet følgelig måtte begynde det nye år med en betydelig gæld. – Sekretæren fortsatte: Vi håber dog i alt væsentligt at komme denne misère til livs i løbet af det kommende år – ikke mindst i forbindelse med udsendelsen af bind 33 af vor årbog, *Fra Viborg Amt*, der er i trykken og vil foreligge i løbet af november i det sædvanlige smukke udstyr og med et både afvekslende og værdifuldt indhold, oplivet af mange illustrationer. Der er dog al mulig grund til for styrelsen at bede vore medlemmer vise aktiv interesse for vort arbejde, der nok både i den ene og den anden henseende tåler sammenligning med det arbejde, der udføres i landets øvrige lokalhistoriske foreninger, ved at købe vore skrifter, der i mange tilfælde er gode gaveobjekter, ved at slutte op om vore arrangementer og, sidst, men ikke mindst, at virke for, at andre køber vore publikationer, og at vi får nye medlemmer.

Uanset at vort virkeområde er temmelig begrænset som følge af, at Salling og Fjends herred med Skive dækkes af vor ældre søsterorganisation, Historisk Samfund for Skive og Omegn, kunne og burde vort medlemstal være væsentligt større end tilfældet er, nemlig pr. 1/9 1967 621 enkeltmedlemmer plus 50 annoncerende medlemmer eller ialt ca. 670 medlemmer. Vi har haft en tilgang på en halv snes medlemmer, men tilgangen er desværre mere end opvejet af afgang som følge af dødsfald, udmeldelser og slettelser af restanter, nemlig ca. 40, så antallet af enkeltmedlemmer i løbet af året er gået tilbage fra 649 til de nævnte 621.

Styrelsen vil forøvrigt gerne i denne forbindelse erindre om, at vi slet ikke ville have mulighed for at udsende vore publikationer og foranstalte de arrangementer, vi står bag, såfremt vi ikke hvert år modtog en betydelig økonomisk støtte fra pengeinstitutter, amt og by samt enkelte sogneråd og – ikke mindst – fra en kreds af trofaste annoncører og fra Kulturministeriet. Vi takker oprigtigt alle disse firmaer, institutioner og råd for denne meget kærkomne og yderst påkrævede hjælp.

Det er beklageligvis heller ikke i år lykkedes at få arrangeret nogen sommer-udflugt, men vi håber, at vore medlemmer i stedet har benyttet sig af de også i historisk henseende rige udflugtsmuligheder, som Turistkontorets og Stiftsmuseets arrangementer har frembudt, ligesom også afholdelsen af »Landsforeningen for Hjemstavnskultur«s sommer-

Dr. phil. Jørgen Hæstrup ved mødet 8. marts 1967 mellem (t. v.) samfundets formand, fhv. apoteker O. Løye, og Biblioteksforeningens formand, fhv. postmester O. K. Rørsted.

stævne i år i Østhimmerland har budt vore medlemmer gode udflugtsmuligheder.

Til gengæld har året budt på andre og gode arrangementer i rig målestok. Den 7. marts talte mag. art. fru *Marianne Bro-Jørgensen* på et fællesmøde, arrangeret af samfundet og »Folkelig Universitetsforening«, om »Erhvervsformer i oldtiden«. Fru Bro-Jørgensen måtte med få timers varsel remplacere kollegaen Hans Ole Hansen fra det arkæologiske forsøgscenter i Lejre, og vi er fru Bro-Jørgensen overordentlig taknemlig for, at hun var villig til at træde til og med sit foredrag bød os fuldgod erstatning for den oprindelig engagerede foredragsholder.

Aftenen efter, den 8. marts, havde vi et overordentligt velbesøgt og meget vellykket møde, arrangeret i samarbejde med Biblioteksforeningen, hvor byens og samfundets gode ven, besættelsestidshistorikeren *dr. phil. Jørgen Hæstrup*, i et blændende foredrag med titlen: *Det regeringsløse Danmark* belyste departementschefstyret under besættelsen. De to foreninger var efter foredraget vært ved en animeret sammenkomst for *dr. Hæstrup*, en række af hans gamle venner og repræsentanter for de to foreningers ledelser.

Sammen med Viborg Kunstforening og Stiftsmuseet har samfundet arrangeret og finansieret to værdifulde udstillinger i museets nye udstillingslokale »Paradis«, den ene omfattende fotografier belysende den

romanske stenhuggermester Horders arbejder på Djursland, den anden i fremragende fotografier ved franskmanden *Gérard Franceschi* visende »Billeder fra Kristi liv« i form af middelalderlig dansk kirkelig træskulptur. Begge udstillinger var desværre alt for dårligt besøgt, hvilket også gjaldt det udmærkede foredrag om Horder, som provst emer. *H. K. Hein*, tidl. Grenå, holdt i tilknytning til den første udstilling.

Samarbejdet med andre foreninger og institutioner om afholdelsen af møder og udstillinger vil forøvrigt blive fortsat i indeværende år, sådan som det var tilfældet den 26. september, da amanuensis, dr. phil. *Mogens Ørsnes* holdt et fremragende og overordentligt velbesøgt lysbilledforedrag om: Jernalderens store våbenofre, arrangeret af Folkelig Universitetsforening og samfundet i forening, og som det i slutningen af måneden – som meddelt vore medlemmer – vil være tilfældet med et foredrag af professor Georg Nørregaard og en udstilling, arrangeret af Stiftsmuseet, i november.

Jeg skal sluttelig omtale, at samfundet har medvirket ved tilrettelæggelse og gennemførelse af et årskursus i arbejdet med lokalhistorie for folkeskolelærere fra hele amtet i vinteren 1966/67, at vi har bistået »Historisk Samfund for Randers Amt« med indsamling af traditionsstof om kågfarten på Gudenå og Nørreå, og at vi – til favorpris – har kunnet tilbyde vore medlemmer flere skrifter, således den nye udgave af direktør Knud Oldendows Viborg-erindringer, der er udsendt af Viborg Stifts Folkeblad, og dr. Hæstrups egenartede og fængslende skildring af drengårenes Viborg: Grænseløs tilværelse. Samfundet har endelig, som sædvanlig, været repræsenteret i bestyrelsen for Blicher-museet »E Bindstouw« i Lysgaard, ligesom man har deltaget i årsmødet i »Dansk historisk Fællesforening«, i hvis styrelse forøvrigt samfundet er repræsenteret ved museumsinspektør Peter Seeberg og sekretæren.

Sekretæren oplæste herefter det omstående aftrykte regnskab og understregede, at der var tale om et kasse-regnskab, som ikke gav noget sandt billede af samfundets ovenfor omtalte, yderst betrængte økonomiske stilling.

Både beretning og regnskab godkendtes uden bemærkninger, og til styrelsen genvalgtes fhv. apoteker O. Løye, overbibliotekar Aage Bonde og sognepræst Jens Kjærsgård, Bjerringbro, ligesom de to revisorer blev genvalgt.

Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør, overlærer *Harald Ditzel* forsamlingen i ånde i næsten 3 timer med en levende og engageret skildring af en rejse i sommer ad den middelalderlige pilgrimsvej fra Norden til apostlen Jakobs berømte helligdom, katedralen i Santiago di Compestella i det nordvestlige Spanien samt fremvisning af i hundredvis af prægtige farvelsbilleder til illustrering af rutens kunsthistoriske aspekter; jfr. iøvrigt redaktionschef Arne Lilholts morsomme referat i Viborg Stifts Folkeblad 12/10 1967.

Formanden kunne med al mulig grund takke foredragsholderen for en virkelig fin aften, og tilhørerne kvitterede med varm applaus.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Indtægter:

Kassebeholdning, overført fra foregående år		148,50
Kontingenter 1965/66, incl. portorefusion		9.069,40
<i>Salg af skrifter, incl. portorefusion:</i>		
»Viborg Katedralskoles Historie«	2.645,92	
Iøvrigt	384,55	3.030,47
		<hr/>
Annoncer i FVA 1965 (bidrag fra annoncerende medl.)		2.475,00
<i>Tilskud:</i>		
Et pengeinstitut og en sognekommune for 1965/66	35,00	
Viborg amtsråd, Viborg byråd, tre sogne- kommuner og to pengeinstitutter for 1966/67	640,00	
Kulturministeriet 1965/66	1.450,00	
Ekstraordinært bidrag fra medlem	100,00	2.225,00
		<hr/>
<i>Diverse indtægter, herunder:</i>		
Toldvæsenet, godtgjort papirafgift		81,60
<i>Tilgodehavender:</i>		
F. V. Backhausens Eftf., rest	1.800,00	
Kassereren, udlæg	431,32	2.231,32
		<hr/>
I alt indtægt		19.261,29
		<hr/> <hr/>

DRIFTSREGNSKAB FRA 1/1 1966-15/7 1966

Udgifter:

Fra Viborg Amt 1965:

F. V. Backhausens Eftf., trykning m. v. ...	12.996,70	
Redaktionshonorar	750,00	
Forfatterhonorarer	<u>1.579,25</u>	15.325,95
 Kassererhonorar		 500,00
 <i>»Viborg Katedralskoles Historie«:</i>		
Rest, forfatterhonorar	445,00	
Tryksager, porto m. v.	<u>358,32</u>	803,32
 Porto, fragt, transport m. v.		 1.663,37
Møder		370,20
Dansk historisk Fællesforening, kontingent 1965/66		315,50
Andre udgifter		92,80

Beholdning pr. 15. juli 1966:

Giro	152,53	
Sparekasse	22,62	
Kontant	<u>15,00</u>	190,15

I alt udgift		<u>19.261,29</u>
--------------------	--	------------------

Ovennævnte regnskab er gennemgået og fundet i overensstemmelse med samfundets bøger. Beholdningens tilstedeværelse er konstateret.

Viborg, den 3. november 1966.

M. Langvad.

P. Møller.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Indtægter:

Beholdning:

Giro	152,53	
Sparekasse	22,62	
Kontant	15,00	190,15

Kontingenter, incl. portorefusion:

Restancer 1965/66	358,60	
1966/67	10.947,20	11.305,80

Salg af skrifter, incl. portorefusion:

Billeder af Viborg amts forhistorie	5.841,70	
Romansk stenhuggerkunst	2.581,40	
Viborg Katedralskoles historie	373,10	
Ældre årbøger og andre skrifter	358,60	9.154,80

Bidrag fra annoncører til »Billeder af Viborg

amts forhistorie«		2.491,00
-------------------------	--	----------

Tilskud 1966/67:

Kulturministeriet	1.400,00	
By- og amtsråd samt sogneråd	263,00	
Pengeinstitutter	150,00	1.813,00

Diverse indtægter		581,80
-------------------------	--	--------

<u>Kr.</u>	<u>25.536,55</u>
------------	------------------

DRIFTSREGNSKAB FRA 15/7 1966-30/6 1967

Udgifter:

F. V. Backhausens Eftf.:

Rest vedr. »Fra Viborg Amt« 1965	1.800,00	
Betalt vedr. »Billeder af Viborg amts for-		
historie« 1966 og »Romansk stenhugger-		
kunst« 1967, 2. udg., samt div. tryksager	10.783,20	12.583,20
Forfatterhonorarer vedr. »Billeder af Viborg amts for-		
historie«		3.000,00
à conto-honorar vedr. indholdsfortegnelse til »Fra Viborg		
Amt«		100,00
Porto, fragt, transport, pakning		2.121,52
Sekretær, kasserer, ekspedition		3.095,00
Generalforsamling, møder, andel i udstillinger, bestyrelses-		
møder		1.839,38
Dansk Historisk Fællesforening, kontingent 1966/67		317,28

Diverse udgifter:

Udlæg fra tidligere regnskab	431,32	
Iøvrigt	150,21	581,53

Beholdning at overføre:

Giro	39,13	
Sparekasse	28,80	
Kontant	1.830,71	1.898,64

Kr. 25.536,55

Foranstående regnskab er gennemgået og fundet i overensstemmelse med samfundets bøger og de forelagte bilag. – Beholdning af bøger og tidsskrifter er ikke optalt.

Viborg, den 1. september 1967.

M. Langvad.

P. Møller.

Fra Viborg Amt 1967
er tilrettelagt og trykt i 900 eksemplarer hos
F. V. Backhausens Eftf., Viborg.
Skrift: Garamond, Linotype, Frankfurt-M.
Papir: Glittet tryk E 105, De forenede Papirfabrikker.
Klicheer: Hammerschmidt, Århus.

har siden oprettelsen opbygget en omfattende samling af litteratur og utrykt materiale om byen, det har en meget stor billedsamling, har registreret byens aviser m.m. og udgivet flere bøger om Viborgs historie.

Hvad er arkivet interesseret i?

Topografiske og historiske billeder fra *Viborg by*, fotografier af *byens borgere* og deres hjem, billeder fra *forretninger* og *industrielle virksomheder* samt fotografier fra byens mange *institutioner*, også af enkeltpersoner og grupper.

Utrykt og duplikeret materiale vedr. byens borgere: Familiepapirer, borgerbreve, gamle breve, memoirer og stamtavler. Også *lokalhistoriske bøger* og *tryksager* er kærkomne.

Oplysninger om *foreningers* stiftelsesdag og formænd gennem tiderne; lov-eksemplarer, forhandlings-protokoller til opbevaring og fotografier af formænd samt gruppebilleder.

Hvad sker der med materialet?

Det ordnes og opbevares, så det til enhver tid kan findes frem og af fortiden danne en levende helhed i nutiden. Hvad der kommer til Byhistorisk Arkiv, er sikret for kommende slægtled.

Hvilken interesse kan alt dette have?

Det er på grundlag heraf, at byens, borgernes og foreningernes historie engang kan skrives. Alt for meget bliver stadig tankeløst tilintetgjort både af private og i foreninger – tilintetgjort som »gammelt ragelse«. Kom derfor med arkivalierne, mens De selv kan råde, eller søg at tilsikre os dem på betryggende måde!

Hvor findes arkivet?

Det har til huse på *Centralbiblioteket*, *Vesterbrogade 15*, tlf. 4488, der med glæde modtager enhver form for materiale, besvarer forespørgsler og udleverer skemaer til udfyldning med personalhistoriske oplysninger, samt blanketter, hvorpå testamentariske bestemmelser om overdragelse til arkivet af arkivalier, pengegaver m. v. kan skrives. – Henvendelse kan også ske til arkivets daglige leder, fhv. postmester *O. K. Rørsted*, der som regel træffes i arkivets lokaler kl. 10–12. (Privat tlf. 3946.)

Alt, hvad arkivet modtager, vil blive behandlet diskret og med pietet

Annoncerende medlemmer

Hans Albrechtsen, herreekvipering,
Viborg.

Andelsbanken, Viborg afd.

N. P. Asmussen, bogbindermester, Viborg.

F. V. Backhausens Eftf., bogtrykkeri,
Viborg.

E Bindstouw, Lysgaard.

Bryggeriet Thor, Randers.

C. A. Carlsen, boghandel, Viborg.

Carlton, Engelsk Modemagasin, Viborg.

»City« Skomagasin, Viborg.

Dansk slægtshistorie, Kjellerup.

Ford, A. Philipsen Akts., Viborg.

Galsgaards Farvehandel, Viborg.

Bent Gildsig, farvehandel, Viborg.

Grundfoss, Bjerringbro.

Handelsbanken i Viborg.

Fa. Erik Hansen og Vilmer Nielsen,
snedkerfirma, Viborg.

G. Heiberg, møbelpolstrer, Mogensgade,
Viborg.

Peter Henriksen, General Motors
automobiler, Viborg.

Sigrid Højlund, konfekturforretning,
Viborg.

Jacobi, kontoretablering, Viborg.

H. Jarly, guldsmed, Viborg.

Jens Jensens Eftf., Vinhandel, Viborg.

Jydsk Boghandel, Viborg.

Arne Jørgensen, kolonialforretning,
Viborg.

Niels Kalhave A/S, ingeniør- og installa-
tionsforretning, Viborg.

KFUMs restauration og pensionat,
Viborg.

J. N. Kjærsgaards Tømmerhandel A/S,
Viborg.

Thomas Kolbeck, rådgivende ingeniør,
Viborg.

Kongensbro Kro, Ans.

Krusell, lædervarer, Viborg.

Løveapoteket, Viborg.

Max E., ure, optik og briller, Viborg.

Midtjysk Frøhandel, Viborg.

Valdemar Mikkelsen, isenkramforretning,
Viborg.

Aage Mogensens Boghandel, Viborg.

André Montell, fotograf, Viborg.

Kaj W. Nielsen, billedhugger, Viborg.

Nye Danske, forsikringsaktieselskab,
Viborg.

Palæ, restauration, Viborg.

Pan Buslinier, Viborg.

Hans Pedersen, tricotage, Viborg.

Anders Petersen, farvehandel, Viborg.

Privatbanken for Viborg og Omegn.

Rinder Jespersen, import, en gros,
Viborg.

Salonen, restaurant, Viborg.

Sct. Mathias Apotek, Viborg.

Schous Boghandel, Viborg.

Schumanns Herremagasin, Viborg.

Specialtrykkeriet, Viborg.

Sportskiosken, Viborg.

Svaneapoteket, Viborg.

S. A. Sørensen, bogbindermester, Viborg.

Viborg Andelsmejeri.

Viborg Andels-Svineslagteri.

Viborg Blikkenslageri
v / Westergaard & Bak

Viborg Byes og Omegns Sparekasse.

Viborg Papir-Compagni.

Viborg Rejsebureau, Dumpen 23.

Viborg Stifts Folkeblad.

Vissing & Halskov, aut. el-installatør,
Viborg.

C. Wille Christiansen, Viborg.

Erik Hansen og Wilmer Nielsen

Snedkermestre

Absalonsvej — Viborg — Tlf. 1711

SPECIALTRYKKERIET

Sct. Mathiasgade 17

Viborg . Tlf. 1015

OFFSET

BOGTRYK

SERIGRAFI

De kan få det hos ...

VALDEMAR MIKKELSEN

Isenkram-forretning

Viborg

Tlf. 116

VIBORG ANDELS-SVINESLAGTERI

Engelsk Modemagasin

CARLTON

Telefon 99 **V BACH NIELSEN**

5CT. MATHIASGADE 23 · VIBORG

ANDRÉ

Montell

FOTOGRAFISK ATELIER . VIBORG

HANS ALBRECHTSEN
Herreekviperer

Vestergade 16

Viborg

Tlf. 356-376

SELSKABSLOKALER

RESTAURATION

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 1347

ANDELSBANKEN

A. m. b. A.

VIBORG AFDELING

KFUMS RESTAURATION
OG PENSIONAT

Boyesgade 3
Telefon 792

God mad til rimelige priser

N. P. ASMUSSEN

Kompagnistræde 2 — Viborg

Telefon 359

Bogbinderi — Protokolfabrik

VIBORG ANDELSMEJERI

VIBORG IS

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 606

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 269

F. V. BACKHAUSENS EFTF.

Viborg Stiftsbogtrykkeri

Bogtrykkeri — Bogbinderi — Papirhandel

S. A. SØRENSENS
BOGBINDERI

Ll. Sct. Hansgade 25

Viborg

Tlf. 1706

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 1027

PRIVATBANKEN FOR VIBORG OG OMEGN

Filial af Privatbanken i Kjøbenhavn

ANDERS PETERSEN

Tapet- og farvehandel

Viborg

Tlf. 1185

Tlf. 1525

JACOBI

Sct. Mathiasgade 54 — Viborg

Tlf. 1 & 2081

**KLOGE
DANSKE**

forsikrer i

**NYE
DANSKE**

JENS JENSENS EFTF.

Vinhandel

Grundlagt 1813

Viborg

KAJ W. NIELSEN

VIBORG

BILLEDHUGGER

VIBORG BYES OG OMEGNS
SPAREKASSE

PETER HENRIKSEN

General Motors automobiler

Tlf. 3480 (6 lin.)

Viborg

Tal automobiler med os

— det betaler sig

ARNE JØRGENSEN

Kaffen

med den fine aroma

Sct. Mathiasgade 22

Telefon 106

Vi leverer og monterer **rotokostole** — med Deres stramaj
eller vort stof. Vor 30 års erfaring er Deres garanti for smukt arbejde.

GREGOR HEIBERG

Møbelpolstrer — Møbelhandler

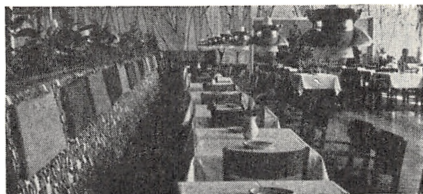
Hjørnet af Reberbanen og Sct. Mogensgade . Telefon 2334 . Viborg

VIBORG REJSEBUREAU

Dumpen 23

Tlf. 2880

Viborg

Telefon Viborg 2609

Salonen

— ET BESØG VÆRD

H. JARLY
GULDSMED

Viborg

Tin

Ure

NIELS KALHAVE A/S

Ingeniør- og installationsforretning

Viborg

Telefoner: 592 — 593 — 594

HANDELSBANKEN

— altid med i billedet

Mathiasgade 52 . VIBORG . Telefon 1500

Kølvrå afd. . Telefon 116 * Karup kontoret . Telefon 37

JYDSK BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 36

Viborg

Tlf. 999

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

SLÆGTSFORSKNING

Gælder det udarbejdelse af
anetavler eller slægtsbøger samt alt vedrørende slægtsforskning,
da henvend Dem til

DANSK SLÆGTSHISTORIE

Aagade 44 — Kjellerup — Telefon 376

VISSING & HALSKOV

aut. el-installatør

Jernbanegade 18 — Viborg

Telefon 2466

Radio

Fjernsyn

BØGER — DET STORE UDVALG!

C. A. CARLSEN

Bog- og papirhandel

Gravene 1

Viborg

Tlf. 252

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL A/S

VIBORG

RINDER
JESPERSEN

Viborg

Schumanns
HERREMAGASIN

Viborg

GRUNDFOSS
BJERRINGBRO PUMPEFABRIK A/S

BJERRINGBRO

SIGRID HØJLUND

Konfektur

Viborg

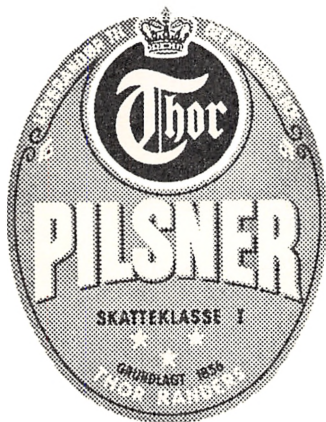
Krusell

LÆDERVARER

Viborg

VIBORG PAPIR COMPAGNI

– det er
Thorsdag
hver dag

»CITY« SKOMAGASIN
v. Alf Kühl

Sct. Mathiasgade 62
Viborg

A. PHILIPSEN *Akts.*
Telefon Viborg 3581

Hjemstavnsmuseum
E BINDSTOUW
I L Y S G A A R D

11 km fra Viborg

ET RART KVARTER

et godt madsted

KONGENSBRØ KRO

Telefon Ans 92

HANS PEDERSEN

Tricotage

Sct. Mathiasgade 50

THOMAS KOLBECK

Rådgivende ingeniør og installationsforretning

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

AAGE MOGENSEN

Boghandel

Viborg

Tlf. 804

SPORTS-KIOSKEN

Gravene 16

Telefon 1083

Støt indsamlingen

til

Red Barnet

Svaneapoteket

Viborg

Løveapoteket

Viborg

Sct. Mathias Apotek

Viborg

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

har i sin skriftrække udgivet flg. publikationer, der sælges til de anførte priser:

[1] Henri Hansen: Litteratur om Viborg. 1948. 99 sider	4,50 kr.
[2] Otto von Spreckelsen: Stænderpladsen i Viborg før og nu. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1951. 58 sider, illustreret	4,00 kr.
[3] Otto von Spreckelsen: Viborg Bys Borgerbog 1713–1860. 1955. 471 sider	15,00 kr.
[4] Otto von Spreckelsen: Viborg bys gadenavne. 1962. 48 sider, illustreret	10,00 kr.
[5] Otto von Spreckelsen: Viborg Vandring. Tegninger af Johs. Bæch. 2. ændrede udgave. 1963. 62 sider, illustreret	7,50 kr.
[6] Soldat i Viborg 1865–1965. Redigeret af Aage Bonde. 1965. 120 sider i stort format, rigt illustreret	20,50 kr.
[7] Johan Hvidtfeldt: Gennem Blichers land til bispestaden Viborg. Tegninger af Svend Erik Ihle. 2. udgave. 1965. 80 sider, illustreret	7,50 kr.

Nævnte skrifter kan købes i boghandelen eller ved henvendelse til: Viborg byhistoriske Arkiv, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, Viborg. Tlf. (07 61) 4488. Giro nr. 661 00. Ved postordre er det tilstrækkeligt at anføre publikationens nummer.

VIBORG STIFTSMUSEUM

tilbyder følgende publikationer:

[8] Erik Levin Nielsen: Det ældste Viborg. Nye synspunkter og tolkninger. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1965. 40 sider, illustreret	5,00 kr.
[9] Peter Seeberg: Hvolris. En foreløbig orientering. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1965. 20 sider, illustreret	2,00 kr.

Ekspedition: Viborg Stiftsmuseum, Gammeltorv, Viborg. Tlf. (07 61) 3330. Giro 1422 64. Ved postordre kan blot anføres nummeret på den publikation, der ønskes tilsendt.

SKOVGAARD MUSEET I VIBORG

har følgende publikationer at tilbyde:

[10] Ellens Versebog. Med tegninger af Joakim Skovgaard. 68 sider. Indb.	6,00 kr.
[11] Den signede Dag. Med tegninger af Joakim Skovgaard. 8 sider	1,50 kr.
[12] Joakim Skovgaard: Minder fra barndom og ungdom. Ved biskop Henning Høirup. 1962. 72 sider, rigt illustreret	12,00 kr.
[13] Fra Skovgaard-Museet 1962–66. Rigt illustreret med tegninger af Joakim Skovgaard. 32 sider	5,00 kr.
De tidl. årgange af museets trykte beretning 1961 og 1962 er udsolgt.	
[14] Katalog over udstillede arbejder. 1.–2. ophængning. 1962. 56 sider, ill.	2,00 kr.
[15] Peter Christian Skovgaard. 1817 – 1875 – 1967. Katalog over mindeudstilling i 150 året for kunstnerens fødsel. Samling af malerier. 1967. 56 sider, med billedplancher	6,00 kr.
[16] Peter Christian Skovgaard. 1817 – 1875 – 1967. Katalog over mindeudstilling i 150 året for kunstnerens fødsel. Samling af tegninger og akvareller. 1967. 38 sider, offset	2,00 kr.

Ekspedition: Skovgaard Museets Forlag, Sct. Mogensgade 3, Viborg. Tlf. (07 61) 3975. Giro nr. 529 24. Ved postbestilling anføres blot publikationens nummer.

